

BRITISH MUSEUM

297.745 SZK

2

MÁRIA ANTOINETTE
MAGÁNÉLETE

MADAME CAMPAN, ELSŐ UDVARHÖLGY VALLOMASAI

* II. KÖTET *

HAJNAL-KIADÁS BUDAPEST

OSZK

MÁRIA ANTOINETTE MAGÁNÉLETE

EGY UDVARHÖLGY VALLOMÁSAI

MADAME CAMPAN, ELSŐ KOMORNA EMLÉKIRATAI

FORDITOTTA
POGÁNY ELZA

II. KÖTET

HAJNAL KÖNYVKIADÓ-VALLALAT
BUDAPEST, VI., RÉVAY-UTCA 14.

MARIA ANTONIETTE
MAGYAR ÉLETE
Egy udvari hölgy emlékiratai
MAGYAR KÖNYV-ÉRTESÍTŐ ÉS KÖNYV-ELŐFIZETŐI TÁRSASÁG

OROSZ

R
2

1297.745

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B 5049/1979
LELTÁRI SZÁM

Korvin Testvérek Budapest

I.

Vermond abbé leírhatatlan örömet érzett, mikor elérte, hogy a sensi püspököt nevezték ki a pénzügyek élére.

Kijelentette, hogy tizenhét évi várakozás nem hosszú idő ahhoz, hogy az ember az udvarnál keresztülvigye akaratát.

Nem is leplezte többé hatalmát és befolyását. Képzelnem sem lehet nagyobb önbizalmat, mint amilyennel nagyravágyását kimutatta.

Kérte a királynőt, hogy bővítsesse ki lakosztályát, mert ezután püspököket, kardinálisokat és minisztereket kell fogadnia. Tehát állásához mért lakásra lesz szüksége.

A királynő termeiben egyébként most is úgy kezelték, mint a püspök érkezése előtt, azzal a különbséggel, hogy abbé úrnak szólították és nem röviden „abbé“-nak, mint eddig.

Ettől a pillanattól kezdve a személyzet — megérezve a befolyást, melyre szert tett, — felállott az előszobákban, ha az abbé keresztülment, holott tudtommal nem kaptak reá parancsot.

A király egyénisége és a püspökkel szemben tanúsított bizalmatlansága szükségessé tették, hogy a királyné is beavatkozzék államügyekbe.

Maurepas idejében nem vett részt politikában. Maurepas és hívei mindent elkövettek, hogy a királyt távol tartsák befolyásától.

A királyné elmondta nekem, hogy csak egyetlenegyszer, Ausztria érdekében óhajtott beleszólni a politikába, mikor II. József háborúba keveredett a poroszokkal és törökökkel. Akkoriban kérte, hogy a kiutalt tizenöt millió helyett inkább huszonnégyezer főből álló hadsereggel segítsék az osztrákokat, de nem tudta akaratát keresztülvinni. Vergennes lefegyverezte

minden érvelését azzal a kijelentéssel, hogy „a dauphin anyjával és nem az osztrák császár testvérével beszél.”

A tizenöt millió elküldése után pedig szélteben híresztelték, hogy a királyné akarata folytán kellett ennyi pénz küldeni, holott Mária Antoinette a pénzküldés ellen foglalt állást... és viszont, akkor is elküldték volna, ha nem származott volna az osztrák uralkodócsaládból.

Tehát a királynő csak Maurepas és Vergennes halála után, mikor már Calonnet is eltávolították a miniszteri székéből, kezdett államügyekkel foglalkozni.

Sokat búsult új helyzetén és szerencsétlenségnek tartotta, hogy nem kerülhette el.

Mikor egy napon összecsomagoltam a beadványokat és jelentéseket, amelyeket át akart adni a királynak, sóhajtva jegyezte meg:

— Nem lehetek boldog, mióta azt kívánták, hogy cselszövő legyek! Igen, igen! Ez a leghelyesebb kifejezés — tette hozzá ellenvetésemre. — Minden nő, aki látókörét és kötelességeit meghaladó dolgokba avatkozik, cselszövő. Sajnálom, hogy így kell neveznem magam. A francia királynő csak addig boldog, amíg nem vegyül bele a külvilág dolgaiba és csak éppen annyi tekintélyre kíván szert tenni, hogy barátai szerencsését előmozdíthassa és leghűségesebb szolgálóinak megélhetését biztosítsa. Tudja, hogy mi történt velem legutóbb? Mióta részt kell vennem a tanácsuléseken, a király szobáiban, egyszer a királyi zenekar egyik tagja hangosan, hogy én is meghallhassam, mondta, amint áthaladtam a folyosón: „A kötelességét teljesítő királynő maradjon lakosztályában és kézimunkáljon!” — Igazad van — gondoltam magamban, — de nem ismered helyzetemet. Csak a szükség és rossz sorsom kényszerít reá.

Nagy nehézségeket okozott, hogy azelőtt semmiről sem volt tudomása, nem lehetett áttekintése és fontos részletek is elkerülték figyelmét. Kielégítő felvilágosítások és magyarázatok helyett nagyratörő és tehetségtelen férfiak vezetése alá került. Az államügyeken nem sokat lendíthetett munkájával, ellenben az összes pártok és társadalmi osztályok zúgolódtak beavatkozásáért.

Sens püspökének meggyőző beszélőképessége, főképen pedig a Vermont abbé dicsőítése teljesen elfogulttá tette a

királynőt úgyannyira, hogy mikor már a miniszter helyzete tarthatatlan lett és szükségképen buknia kellett, a királynő akkor is ragaszkodott hozzá és a közvélemény ellenére is kifejezést adott kegyének.

Drágakövekkel kirakott keretbe foglalt arcképét adta a távozó miniszternek és unokahugát kinevezte palotahölgynek.

A királynő úgy gondolkozott, hogyha pártharcok és udvari bonyodalmak miatt távoznia kell is a miniszternek, legalább bőségesen kárpótolják, mert máskülönben majd nem fog akadni ember, aki uralkodója érdekeinek szentelje életét.

A püspök távozását ugyancsak nagy örömmel ünnepelték Párisban. A nép örömtüzeket gyújtott, nyilvánosan elégettek egy bábót, mely a püspököt jelképezte. Száz staféta sietett Versaillesból Párisnak és környékének megvinni az örömhírt.

Hogy megbánta később a királyné, hogy lándzsát tört a püspök mellett, főképen mikor emlékirataiból kitűnt, hogy szerencsétlen pénzügyi műveleteit azzal indokolja, hogy hozzá akart járulni a válságos helyzet előidézésével a forradalom mielőbbi kitöréséhez.

A nemesek gyülekezete és a parlament lázadó szeleme szükségessé tették a rendek összehívását.

Sokáig vitatták a tanácsban, hogy a rendek gyűlését Versaillesban tartsák-e meg, vagy negyven—hatvan mér-földnyire a fővárostól.

A királynő úgy vélte, hogy jobb lesz a fővárostól távol gyűlést tartani, hogy a nép ne befolyásolhassa erőszakoskodással a tanácskozásokat.

Több memorandumot nyújtottak át a királynak a fontos kérdésben.

Necker döntötte el a kérdést és a rendeket Versaillesba hívták össze.

Ha Necker nem is kívánta a monarchia bukását, de mindenesetre számított a népmozgalmakra, azért vitte keresztül akarátát.

Akkor még azt remélte, hogy vezetni és fékezni fogja a népet.

A polgári osztály kétszerannyi képviselőjének behívása rendkívül foglalkoztatta akkoriban a politikusokat. Mindenki csak arról beszélt. Sokan előre látták a dolog kellemetlen következményeit, mások csak előnyeit dicsőítették.

A királynő csatlakozott a király tervéhez. Azt hitte, hogy a második, vagy papirend, abban a reményben, hogy magas papi méltóságokhoz juthat, buzgón fog viselkedni.

Ugyanezt remélte Necker az ügyvédekből, tisztviselőkből álló harmadik rendtől.

Artois gróf ellenkező véleményt vallott és több vérbeli herceg nevében feliratot intézett a királyhoz, amelyben tiltakozik a kétannyi polgári képviselő behívása ellen.

A királynő titkos tanácsadói aggodalmakat ébresztettek lelkében, amennyiben igyekeztek elhitetni vele, hogy az egyik párt bizonyosan fontos szerepet szánt d'Artois grófnak.

Polignac hercegnő társasága viszont helyeselte a király fivérének eljárását. Mária Antoinette attól az időtől kezdve már csak éppen a külszin kedvéért ment oda olykor és mindig leverten tért vissza.

Kétségkívül, királynőt megillető tisztelettel bántak vele, de a barátság megható varázsa lassanként mégis csak szigorú etikettnek adott helyet.

Bántotta a királynőt az Artois gróf elhidegülése is.

Az „états généraux“ ülésezését május 4-én nyitották meg.

Utoljára életében jelent meg a királynő teljes díszben.

Eléggé ismert tény ugyan, mégsem hallgathatom el, hogy a királynőellenes párt már teljes erővel dolgozott akkoriban ellene. A rendek ünnepélyes felvonulása alkalmával, a nép asszonyai, mikor a királynőt megpillantották, hangosan kiáltoztak:

— Éljen az Orleansi herceg!

A lázadó hangok annyira megdöbentették a királynőt, hogy egy pillanatra egészen elgyengült. Attól kellett tartani, hogy összeesik. Támogatására siettek, de a királynő hamar összeszedte erejét és nagyon sajnálta, hogy felindulását nem tudta leküzdeni.

Másnap tartották az első ülést.

A király bátran, nemes lendülettel beszélt.

A királynőtől tudom, hogy alaposan készült a beszédre és a hangsúlyozást is gyakorolta, hogy ura legyen szavának.

Ófelsége nyilvánosan kifejezést adott felesége iránt érzett tiszteletének és ragaszkodásának. Szavai tetszést arat-

tak, de észrevehető volt, hogy a hódolat kizárólag a királynak és nem a királynőnek szólt.

Már a legelső ülések alkalmával kiderült, hogy Mirabeau milyen veszedelmes lehet a kormányra nézve.

Szónoki képessége erős fegyvert adott kezébe és fitogtatta a párt előtt, amelyet támadni szándékozott.

Mirabeau csak játszott a forradalommal, hogy mellesleg minél nagyobb vagyona tegyen szert.

A királynő elmondta, hogy kérte, hogy küldjék követnek, ha jól emlékszem, Konstantinápolyba. Kérését a jellemtelenséget megillető megvetéssel utasították vissza, habár, ha előre láthattak volna a jövőbe, másképp kellett volna cselekedniök.

Az „états généraux“ első időszakának lelkesedése hamar elmúlt. A harmadik rend, a papság és nemesség egyre szenvedélyesebb harcba kerültek egymással és joggal nyugtalanították a királyi párt és a monarchia híveit.

A királynő nem tudott aludni éjjel.

Május végén egy este szobájában ült és a napi eseményekről beszélt.

Öltözőasztalán négy viaszgyertya égett.

Hirtelen kialszik az egyik. Meggyujtom. Azután a második, a harmadik is kialudt.

A királynő rémülten ragadta meg kezemet:

— A szerencsétlenség babonássá teszi az embert. Ha a negyedik viaszgyertya is kialszik . . . rettenetes előjelnek fogom tartani . . .

Abban a pillanatban kialudt a negyedik is.

Magyarázták azután a királynőnek, hogy a négy gyertyát valószínűleg ugyanazon formában öntötték és ugyanazon a helyen hibás lehetett a bél, mert éppen olyan sorrendben aludtak ki a gyertyák, amilyen sorrendben meggyujtották.

A polgári rend képviselői a legsötétebb előítéletekkel jöttek Versaillesba.

A főváros gonosz rágalmi vidéken is elterjedtek és a képviselők szentül hitték, hogy a király dözsölésig élvezi az étkezés örömeit, hogy a királynő örült fényűzési vágyai kielégítésére, kifosztja a kincstárt.

Valamennyien látni óhajtották Trianont, de milyen nagy volt csodálkozásuk az egyszerűség láttára.

Sokan továbbra is kételkedtek és azt kívánták, hogy mutassák meg nekik a legbelsőbb szobákat is, abban a hitben, hogy a drága berendezéseket elrejtették előlük.

Végül kijelentették, hogy hallomásból tudják, hogy van egy gyémánttal, rubinnal, zafírral kirakott, oszlopokkal diszített terem, azt szeretnék látni.

A királynő elbeszélte a királynak is a képviselők kívánságát.

A király azt mondta, hogy bizonyosan a hamis kövekkel ékesített szinpadi díszletekre gondoltak, amelyeket XV. Lajos csináltatott a fontainebleau-i színház részére. Kétségkívül a szabadságot gárdisták, ha visszatérnek falujukba, kissé nagyozolnak világlátottságukkal és otthon még jobban kiszínezik a látottakat és hallottakat.

Valószínűleg a király iszákosságának híre is úgy terjedt el, hogy egyik-másik, kocsiját kíséző gárdista észrevette, hogy a király elaludt útközben s csak nehezen ócsudik fel, ha felköltik. A gárdisták nem tudták, hogy a király szigorúan betartja a lefekvés idejét és ha vadászatairól este vacsora után tért haza, a megszokott időben mindig elaludt.

Rövid idővel a rendek gyűlésének megnyitása után, a dauphin meghalt.

Viruló egészsége néhány hónap leforgása alatt teljesen elhervadt. Angolkórba esett. Hátgerince meggörbült, arcvonásai megnyultak, lábai úgy elgyöngültek, hogy vezetni kellett, ha járt.

A betegeskedő, biztos halál felé sorvadó gyermek sok gondot, bánatot okozott állapotával szerencsétlen anyjának, akit a birodalom helyzete amúgy is gondokkal gyötört.

A nagy bajokat, bánatokat rendszerint apró-cseprő bosszúságok is nyomon kísérik és tűrhetetlenné teszik az életet.

A dauphin nevelője: Harcourt herceg és nevelőnője: Polignac hercegnő családja és baráti köre között éles szakadás történt és sokban hozzájárult a királynő rossz kedvéhez.

A dauphin ellenszenvet mutatott egy idő óta Polignac hercegnő ellen, aki a kis fiú megváltozott viselkedését Harcourt hercegéknek tulajdonította.

Annyi bizonyos, hogy a dauphin, betegségük következtében koraérett, öreges gyerekek hangján kétszer is kiutasította a hercegnőt szobájából.

— Menjen, menjen hercegnő! Valóságos mániája, hogy mindig szagos vizeket használ. Ki nem állhatom!

Polignac hercegnő pedig sohasem parfümözte magát.

A királynő nemsokára észrevette, hogy a barátnője ellen irányuló ellenszenv reá is átháramlik. Fia nem is beszélt jelenlétében.

A dauphin szerette az édességet. Mária Antoinette tudta és néhány cukrot hozott neki.

A kamarás és a helyettes udvarmester figyelmeztették, hogy ne adjon cukrot a dauphinnek, mert az orvosok tudta nélkül semmit sem szabad ennie.

A királynőt leverte a tilalom annál is inkább, mert sokan igazságtalanul azt hitték, hogy második fiát jobban szereti és igyekeztek a dauphin szeretetétől megfosztani a szerencsétlen anyát, aki még sokkal gyöngédebben ragaszkodott gyermekéhez, mióta betegségében annyit szenvedett.

1788-ban a dauphin meg akart jelenni egy kihallgatáson.

Mária Antoinette kérte Harcourt herceget, hogy tartsa vissza a gyermeket szándékától.

A dauphin máris olyan szánalmas színben volt, majdnem egészen lesorvadt lábáról és anyja nem akarta a párisi tömeg bámészkodásának kiszolgáltatni.

Mária Antoinette kívánsága ellenére is, levelet irattak a dauphinnel, amelyben engedélyt kér, hogy az idegen követ kihallgatásán jelen lehessen.

A királynő kénytelen volt erélyesen visszautasítani a gyermek kérését és heves szemrehányásokkal illette Harcourt herceget, amiért odáig hagyta jutni a dolgot.

A herceg azzal védekezett, hogy nem volt szíve ellenkezni a beteg gyermekkel.

II.

Az emlékezetes eskü után, melyet a rendek a versaillesi bálteremben tettek, június 23-án királyi ülés következett.

A királynő árulásnak, vagy legalább is büntetendő gyávaságnak minősítette, hogy Necker nem kísérté el a királyt. Véleménye szerint a hatásos gyógyszer méreggá változott, amennyiben a Necker magatartása merészebbé tette a lázadókat, elragadtatta az egész gyülekezetet. Eljárása annyival is inkább megrovást érdemel, mivel előző nap szavát adta, hogy elkiséri a királyt.

Necker hiába védekezett azzal, hogy nem hallgattak tanácsára.

A nép július 11—12. és 14-iki felkelése a szerencsétlenségek egész sorozatát idézte elő.

A királynő keserves könnyekkel siratta a Launay és Flesselles meggyilkolását. Szívét fájdalommal töltötte el a gondolat, hogy a király leghűségesebb alattvalóit vesztette el bennük.

A felkelés meghaladta a lázongás méreteit.

Az államjavítók terveit élesen megvilágították: „Éljen a nemzet! Éljen a király! Éljen a szabadság!” kiáltások.

A nép mindazonáltal még szeretettel emlegette a királyt és jelleménél fogva alkalmasnak tartotta a „káros joggyakorlások” megszüntetésére. Attól féltek azonban, hogy Artois gróf és a királynő akadályozzák meg a nemzet igényeinek kielégítésében. Következőleg gyűlöletük és elégedetlenségük a két magas személyiség ellen fordult.

A veszedelem, melyben Artois gróf forgott, birta a királyt az első közeledő lépésre a nemzetgyűlés felé.

Július tizenötödikén, korán reggel kíséret nélkül, csupán fivérei társaságában jelent meg a nemzetgyűlésen és állva, levett kalappal mondta többek között:

— Bizom önökben és a nemzettel egyetértően akarok cselekedni. Számitva alattvalóim szeretetére és hűségére, parancsot adtam a csapatoknak, hogy távozzanak Párisból és Versaillesból.

A gyűlésről gyalog tért vissza palotájába.

A képviselők köréje sorakoztak és úgy kísérték hazáig a hercegekkel együtt.

A nép dühe Artois gróf ellen fordult. Nem tudták megbocsátani, hogy helytelenítette a kétannyi polgári képviselő behívását. Többször kiáltották fenyegető hangon feléje:

— Éljen a király, az ön véleménye ellenére is, gróf úr!

Megszámlálhatatlan sokaság nyomult a palota udvarára és látni kívánták a királyt, királynőt és gyermekeiket az erkélyen.

A királynő átadta nekem a dauphin lakosztályába vezető szobák kulcsát és parancsot adott, hogy keressem fel Polignac hercegnőt, mondjam meg, hogy a nép látni óhajtja a dauphint és vezessem én magam abba a szobába, ahol a királynő várakozik.

Polignac hercegnő a parancs hallatára azt mondta, hogy úgy látja, hogy nem kísérheti el a dauphint. Nem válaszoltam. Megszorította kezemet és felsóhajtott:

— Oh, milyen csapás reám nézve!

Sírva ölelte meg a gyermeket, újabb tanújelét adva ragaszkodásának.

Ismertem nemes, egyszerű jellemét. Szerettem volna megnyugtatni és kijelentettem, hogy visszahozom hozzá a dauphint.

A hercegnő azonban egyre ismételte, hogy megértette a parancsot és nagyon jól tudja, hogy mit jelent. Szeméhez szorította zsebkendőjét, úgy tért vissza belső szobáiba.

Az egyik nevelőnőhelyettes megkérdezte, hogy vajjon szabad-e kísérnie a dauphint? Mondtam, hogy a királynő nem adott ellenkező parancsot.

A dauphint elkísértem a királynőhöz, azután lementem az udvarra és a tömeg közé vegyültem.

Zürzavaros hangok ütötték meg fületem. Sok ember beszédmodora sehogy sem illett öltözetéhez, amiből arra következtettem, hogy álsruhában vannak.

Fekete csipkefátyolos nő ragadta meg karomat.

— Jól ismerem önt — kiáltotta hevesen. — Mondja meg királynőjének, hogy ezentul ne ártsa magát a kormányzásba! Bizza férjére és a rendekre népünk boldogítását.

Ugyanabban a pillanatban, hordárruhába öltözött férfi, mélyen szemére huzott kalappal, szintén nekem támadt:

— Igen, igen! Ismételje csak minél gyakrabban a királynőnek, hogy ezekkel a rendekkel nem lehet úgy elbánni, mint az előzőkkel, akik nem törődtek a néppel! Mondja meg, hogy a nemzet 1789-ben sokkal felvilágosodottabb, semhogy ne lenne tekintettel előnyeire. Ma már nem létezik olyan polgári képviselő, aki féltérdre ereszkedve beszélne hozzá! Mondja csak meg neki! Értette?

Ijedtség fogott el. Éppen akkor lépett a királynő az erkélyre.

— Nini! — kiáltott fel a fátyolos nő, — a hercegnő nincs mellette.

— Nincs! — felelte az idegen, — de még Versaillesban tartózkodik. Föld alatt áskál, mint a vakond . . . de majd kiássuk mi is!

A fenyegető emberpár faképnél hagyott. Ingó lábakkal haladtam a kastély felé.

Kötelességemnek tartottam a királynőnek az egész párbeszédet elmondani. A király jelenlétében újra megismételte velem.

Délután négy óra tájban Victorie hercegnőhöz igyekeztem, a terrazon keresztül. A trónterem ablaka alatt három férfi állott. Az egyik hangosan megjegyezte:

— Nézzétek, ott áll a trón! Rövid idő múlva még a nyomát is hiába fogják keresni.

Ráadásul gyalázó szavakat mondott a királyra és királynőre.

Beléptem a hercegnő szobájába. Egyedül ült vászonföggönye mögött, hogy kívülről ne láthassák és kézimumkált.

A három férfi még mindig a terrazon sétálgatott. Megmutattam őket a hercegnőnek és ismételtem, amit mondtak.

A hercegnő felállott, hogy jobban láthassa őket. Az egyik férfiban Saint Huruge-t ismerte fel, aki eladta magát az orléansi hercegnek és elkeseredett ellensége a kormánynak, mert valami büntetendő cselekményből kifolyólag, királyi parancsra, lecsukták.

A királynak is tudomására jutott a nép zugolódo fenyegetése. Pontosán tudta a napokat is, mikor Párisban pénzt osztottak ki a nép között.

Nehányszor lebeszélte a királynő, mikor Párisba akartam menni.

— Jobb lesz, ha Versaillesban marad. Párisban kétségkívül megint zavargások lesznek. A külvárosokban sok talért osztottak ki a nép között.

Magam is láttam ilyen hatfrankos pénzdarabot, amelyvel július 12-én éjjel bizonyára megvásároltak valakit. Bele volt vésvé: „Július 12. éjféli.”

Július tizennegyediken egyedül ültem a királynőnél, mikor a király belépett. Említette, hogy rettenetes vádat kovácsolnak ellene. Hire jár, hogy aláaknáztatta az üléstermet, hogy levegőbe röpitse a rendeket. Ilyen ostobaságról csak megvetéssel lehet beszélni.

Elmondtam, hogy előző este Begouen képviselőnél vacsoráltam és tőle hallottam, hogy igen tekintélyes emberek úgy állítják be a dolgot, mintha a király tudtán kívül játszották volna kezére a rettenetes eszközt.

— Begouen nem botránkozott meg a borzalmas feltevésen? — kérdezte a király. — Holnap reggel kutatásokat végeztetek a terem padlója alatt.

A nemzetgyűlés július 15-iki ülésén a király beszéde is elárulta, hogy foglalkoztatja a rettenetes gyanúsítás.

„Tudom, hogy igazságtalan gyanút ébresztettek ellenem! Tudom, hogy elég vakmerőn elhíresztelték, hogy az önök élete nincs biztonságban nálam. Szükségesnek tartják-e, hogy megnyugtassam önöket a bűnös koholmányokra vonatkozólag, nem elég, hogy közismert egyéniségem tiltakozik ellene?”

A mozgalom július tizenötödike után sem csillapodott le. A halkofák egyik küldöttséget a másik után menesztették a királyhoz, hogy jöjjen Párisba, mert csak személyes jelenléte gátolhatja meg a felkelést.

Július tizenhatodikán, a király szobájában tartott bizottsági ülésén igen fontos kérdés került szónyegre. Arról volt szó ugyanis, hogy elhagyja-e a király Versaillest az induló csapatokkal együtt, vagy pedig menjen Párisba a kedélyek megnyugtatója szempontjából?

A királynő az elutazás mellett foglalt állást. 16-án este megparancsolta, hogy összes ékszereit csomagoljam egy dobozba, melyet magával fog vinni utikocsijában.

Elégettük leveleinek is nagy részét, mert állítólag fegyveres párisi csapatok fenyegették Versaillesst.

Mielőtt a királynő a bizottsági ülésre ment volna, az ékszerek összecsomagolása és a levelek elégetése után, összehajtott, de nem lepecsételt papirlapot adott át nekem azzal az utasítással, hogy addig ne olvassam el, míg a király szobájából engedélyt nem ad reá. Azután azonban teljesítem az írásban foglaltakat.

Nem került reá a sor. A királynő már tíz órakor visszajött az ülésről. Ugy döntöttek, hogy a sereg a király nélkül fog távozni és csak akik tényleges veszedelemben forognak, mehetnek el Versaillesből.

— A király holnap bemegy a városházára, — mondta Mária Antoinette, — de nem saját elhatározása folytán. Sokáig vitatták a kérdést, míg végre a király megunta az ellenmondásokat, felállt és megkérdezte: „Határozzunk végre, uraim! Menjek, vagy maradjak? Készen állok úgy az egyik, mint a másik megoldásra!“ A többség amellet volt, hogy maradjon. A jövő majd megmutatja, hogy helyesen cselekedtek-e?

Visszaadtam a királynőnek a reám bizott irást. Felolvasta előttem. Elutazás esetére adott rendelkezéseket tartalmazott úgy saját személye körül teendő szolgálatokra, valamint a kis hercegnőre vonatkozólag, akinek tanítónője voltam.

Könnyes szemekkel szakította el a királynő a papirlapot és felkiáltott:

— Azt hittem, mikor irtam, hogy hasznomra lesz, de a sors másképp döntött. Attól tartok, hogy mindnyájan szerencsétlenül járunk!

A sereg elvonulása után a kormány leköszönt és visszahívták Neckert.

Az utcát elárasztó nők odakiáltották a katonáknak:

— Mit akartok az ágyukkal? Anyátokat, feleségeket, gyermekeiteket akarjátok lelőni?

— Ne féljetek! — feleltek a katonák. — Inkább a zsarnok palotájára irányítjuk ágyunkat, mint reátok.

Artois gróf és Condé herceg gyermekeikkel együtt, a katonasággal egyszerre hagyták el Versaillest.

Ugyanaznap éjjel emigráltak Polignac hercegek és Balivière abbé is.

Meghatóbb jelenetet képzelni sem lehet, mint Mária Antoinette búcsuját barátnejétől.

A nagy szerencsétlenség elnémitotta a politikai nézet-eltérésekből származó egyenetlenségeket.

A királynő szerette volna a hivatalos búcsú után még egyszer felkeresni barátnejét, de sokkal jobban vigyáztak minden lépésére, semhogy kívánságát teljesíthette volna.

Megbizta apósomat, hogy legyen jelen Polignac hercegnő elutazásánál. Átadott neki egy ötszáz louisdort tartalmazó erszényt és lelkére kötötte, hogy ne nyugodjék addig, míg a hercegnő utazási előleg fejében el nem fogadja. Sem a hercegnek, sem a hercegnőnek nem volt magánvagyonuk, csak tisztán állásuk javadalmazásából éltek és az udvari igényekre való tekintettel egy fillért sem tehettek félre jövedelmükből.

Apósom éjjélutánig Polignac hercegnőnél maradt. Megvárta, míg kocsira száll. Komornának öltözködve ült a kocsis mellé.

Nagyon kérte Campan urat, hogy sokszor beszéljen róla a királynőnek.

Igy hagyta el Polignac hercegnő örökre Versaillest, a királynői kegyet, tekintélyt, ami annyi ellenséget szerzett neki.

A menekülőket Sensban feltartóztatták. A nép felkavart kedéllyel fogadta a Páris felől érkező utasokat és mindenkit kérdésekkel ostromoltak, hogy Polignac hercegnő a királynő mellett van-e még?

Balivière abbétól is megkérdezték, szerencsére az abbé a legelfogulatlanabb arccal jelentette ki, hogy a hercegnő már messzire jár Versaillestól; végleg megszabadultak tőle.

A következő állomásnál a postakocsis a kocsihágcsóra állott és odahajolt a hercegnőhöz:

— Vannak még becsületes emberek a világon, asszonyom. Mindnyájukat felismertem Sensban.

Természetesen gazdagon megjutalmazták a derék embert.

A kedélyháborgások kitörésének idejében Perague úr, egy hetvenéves öreg ember, megható tanújelét adta a királynő iránt érzett ragaszkodásának és hűségének.

Brüsszelből utazott Páris felé. Egyik állomáson egy Párisból érkező fiatal emberrel találkozott, aki figyelmeztette, hogy ha külföldi levelek lennének nála, főképpen a királynő részére, égesse el őket azonnal.

Perague megköszönte az idegen fiatalember tanácsát és gondosan elrejtette a királynőnek címzett levelet, melyet a németalföldi helytartó felesége küldött.

Minél közelebb ért azonban Párishoz, annál izgalmasabb hangulat fogadta mindenütt, ugyannyira, hogy maga is belátta, hogy semmiképpen sem rejtegetheti a reábizott levelet. Kibontotta tehát, megtanulta kívülről mind a négy sűrűn teleirt oldalt. Párisba érve leírta és úgy nyújtotta át a királynőnek, mondván, hogy hűséges alattvalói szive készítette eljárására.

A királynő mélyen meghatva fejezte ki köszönetét. Véleménye szerint a fiatalember, aki Perague urat óvatosságra intette, nem lehetett más, mint Hessen-Darmstadti György herceg, aki körülbelül abban az időtájban távozott Párisból.

Polignac hercegnő állását Turrel marquise foglalta el.

Julius tizenhetedikén a király néhány úr kíséretében Párisba ment.

Sévresig tizenkét gárdista és a versaillesi polgári gárda kísérte; ott a párisi gárda fogadta.

Elutazása aggodalmat keltett, habár a király maga nyugodtnak mutatkozott.

Mária Antoinette visszatartotta könnyeit és családjával együtt belső lakosztályába zárkózott.

Később elküldött több udvari emberért, de lakásukat zárva találták. A félelem elűzte őket.

Halálos csend uralkodott az egész kastélyban. Mindenki nagyon félt. Alig remélték a király visszatérését.

Mária Antoinette előkészítette egyik díszruháját, parancsot adott, hogy lovait tartsák készenlétben, egyidejűleg a nemzetgyűléshez intézett beszédet fogalmazott azzal a szándékkal, hogy ha a királyt fogva tartják, családjával és személyzetével együtt a nemzetgyűlés oltalmát keresi.

Megtanulta beszédét kívülről. Jól emlékszem kezdetére:

„Uraim, átadom önöknek uralkodójuk nejét és családját. Ne tűrjék, hogy szétválasszák a földön, amit az égben kötöttek össze!“

Többször ismételte beszédét és közben könnyekre fakadt:
— Bizonyosan nem engedik vissza! — kiáltotta fájdalmasan.

A király csak délután négy órakor ért be a városházára, holott már reggel tizkor útnak indult.

Végre este hat óra tájban megérkezett Lastours, a király első apródja. Alig telt egy negyedóra, míg a gyűléstől Versaillesig ért.

Tudvalevő, hogy a főváros feszült hangulata csak abban a pillanatban enyhült meg, mikor a király átvette a Bailly kezéből a háromszinű kokárdát és kalapjára tűzte.

Minden oldalról kiáltás hangzott:

— Éljen a király!

Holott azelőtt egyetlenegyszer sem éltették.

A király megkönnyebbülten lélegzett fel és könnyes szemmel jelentette ki, hogy nagyon is szükségét érzi a népszerűtet megnyilvánulásának.

Egyik udvarmestere: Cubières azt állította, hogy a nép nagyon szereti királyát és ebben nem is lett volna szabad kételkednie.

A király szomorúan jegyezte meg:

— Cubières, a franciák IV. Henriket is nagyon szerették . . . és melyik király érdemelte volna meg jobban szeretetüket?

A király visszatérése Versaillesba nagy örömet keltett. A királynő, gyermekei, testvérhuga körében, ő maga is örült, hogy nem érte semmi baleset. Boldogan ismételtegette:

— Szerencsére egyetlen csepp vér sem folyt . . . és esküszöm, hogy az én parancsom folytán nem is fog francia vér folyni soha.

Emberbaráti érzéseit nem lett volna szabad akkoriban ilyen leplezetlenül hangoztatnia.

A király magatartása következtében helyreállott nyugalom új reményt keltett az emberekben. Azt hitték, hogy most már akadálytalanul láthat munkához a nemzetgyűlés és beültheti rendeltetését.

A királynő nem látta ilyen rózsás színben a helyzetet.

Baillynak a királyhoz intézett beszéde sértette és elszomorította. „IV. Henrik meghódította népét... itt a nép hódította meg királyát!” — mondta Bailly.

A királynő kifogásolta a „meghódított” szót ebben az értelemben és nem tudta megbocsátani Baillynak.

Öt nappal a király párisi útja, a hercegek és a népet nyugtalanító udvari emberek távozása után, a fizetett bérencek újabb vakmerő gáztettet követtek el, mintegy bizonyítékul, hogy a király leszállott trónlépcsőiről, anélkül, hogy ezáltal kibékült volna népével.

Foulon, minisztériumi adjunktus Viryben rejtőzködött. A parasztok felismerték, lefogták és a városházára hurcolták. Hirtelen vérfagyasztó halálordítás hallatszott.

Választók, bizottsági tagok, sőt La Fayette, Páris akkori bálványa, hiába siettek a szerencsétlen ember segítségére, nem tudták megmenteni.

Borzalmas kegyetlenségekkel kinozták, testét végighurcolták az utcákon, sőt a Palais Royal elé is elvitték... és szívét — még elgondolni is borzalom — fehér szegfűcsokorba tűzve hordozták körül az asszonyok.

Bertiner-t, a Foulon vejét ugyancsak elfogták Compiègneben és még kegyetlenebbül kinozták.

A királynő állítása szerint, kétségkívül meggondolatlan fecsegés okozta a Foulon vesztét. Elmondta nekem, hogy a Necker távozása után, Foulon két emlékiratot szövegezett a király magatartására vonatkozólag. A két emlékirat homlokegyenest ellenkező tervek szerint igyekezett a királynak kivezető utat mutatni szorult helyzetéből.

Az első emlékiratban leírta Foulon az Orleánsi herceg bűnös szándékait és azt tanácsolta, hogy azonnal fogják le és használják fel az időt, amíg törvényszékek léteznek még, az ügy sürgős letárgyalására. Ajánlotta azonkívül több képviselő lefogatását is és azt tanácsolta, hogy a király ne váljon meg hadseregétől mindaddig, míg a rend helyre nem állott.

A második emlékirat viszont odairányult, hogy a király igyekezzék a forradalom teljes kitörését megelőzni. Menjen el a nemzetgyűlésre, nézzen meg minden jegyzőkönyvet, hozza meg a legnagyobb áldozatot, hogy a nép kívánságainak eleget tehessen. Ne hagyjon időt a lázítóknak arra, hogy a népet bűnös terveik keresztülvitelére uszítsák.

Adelaide hercegnő négy vagy öt hölgy jelenlétében felolvastatta magának mindkét memorandumot. A hölgyek egyike szoros összeköttetésben állott madame de Staël-lal és a királynő véleménye szerint, ezen a réven pattant ki a Foulon-féle memorandumok tartalma.

Tudvalevő, hogy mikor a Foulon unokája és Berthier fia a nemzetgyűlésre rohant könyörögve, hogy mentsék meg apja életét, Barnave sajnálatos, de csakhamar őszintén megbánt és halállal levezeklett tévhittel jegyezte meg: „Vajjon olyan nagyon tiszta vér folyik?”

Később megtudtam, hogy a Foulon egyik fia a forradalom első válságai után visszatérve Franciaországba, felkereste Barnave-ot és megmutatta neki azt a memorandumot, amelyben Foulon azt tanácsolja a királynak, hogy előzze meg a forradalmat és adjon meg önként mindent, amit a nemzetgyűlés július tizennegyediké előtt óhajtott.

— Olvassa el uram e memorandumot! Azért hoztam el önnek, hogy lelkiismereti furdalásait növeljem. Így akarok bosszút állani önön!

Barnave-ot könnyekig meghatotta a memorandum és mélységes szomorúsággal nyilatkozott a dologról.

III.

Minden idők forradalmárai irigyelhetnék a ravasz cselet, amellyel a nemzetgyűlés egész Franciaországot fegyverbe állította és nemzetőrségi csapatokra osztotta.

Egy és ugyanazon a napon, sőt mondhatni egy és ugyanazon órában kirobbant az ország minden pontján a rémhír, hogy négyezer fegyveres rabló vonul a városok és falvak ellen. A terv kitűnő számításnak bizonyult.

Rémület száguldott végig az egész birodalmon és a legelrejtettebb járásokig is elhatolt.

Egy parasztember 1791-ben mutatott utazásaim közben egy meredek sziklát, a Mont d'Or tetején és elmondta, hogy felesége aznap, mikor négyezer rabló fenyegette falujukat, ijedtében odamenekült. Kötelek segítségével tudták csak megmenteni szorult helyzetéből. Izgalmában valahogy csak felkapaszkodott, de már lejönni nem tudott.

Az új katonai egyenruha legvisszataszítóbban Versailles-ban hatott. Az alsóbbrendű királyi szolgákból kapitányok és hadnagyok lettek.

A királyi zenekar tagjai egy szép napon nemzetőri viselkedésben jelentek meg a királyi misén.

A király rossz néven vette a merész újítást és megtiltotta személyzetének, hogy színe előtt ezt a kosztümöt viseljék.

Polignac hercegnő távozása óta Vermond abbé került természetszerűleg a királynői kegyenc veszedelmes hírébe.

Máris rebesgették, hogy tanácsai károsak a nép jólétére nézve. A királynő nyugtalankodott miatta és azt tanácsolta, hogy menjen Valenciennesbe, Eszterházy gróf védelme alá.

Az abbé útra is kelt, de csak néhány napot tölthetett Valenciennesben, onnan tovább folytatta útját Bécs felé és ott is maradt örökre.

Július tizennyolcadikára virradó éjjel magához hivatott a királyné, mert nem tudott aludni. Reggel három óráig maradtam nála.

Legnagyobb meglepetésemre kijelentette a királyné, hogyha a jelenlegi vihar el is simulna, akkor sem engedné meg, hogy Vermond abbé visszatérjen az udvarhoz. Mindenki haragszik reá, amiért olyan erősen pártolta Sens püspököket. Sajnálja alapjában véve távozását, mert hű emberét veszítette el benne.

A királynő azt is említette, hogy ellenségemnek tekintem Vermond abbét, holott nincs okom reá, mert ellenem nem volt kifogása. Az abbét csak az bántotta, hogy apósom kabinettikári állást tölt be.

Rendkívül meglepett a királynő kijelentése. Az abbé tegnap még legmagasabb kegyben állott és ma a legközbösebb hangon beszél róla, mint akit soha többet az életben nem fog látni.

Azt is megtudtam, hogy az abbé tizenkét év óta ellenséges érzésekkel viseltetett családom iránt, de ártani sohasem tudott nekünk.

A királynő azt kívánta, hogy jellemezsem Vermond abbét, olyanformán, ahogy XIV. Lajos idejében divatozott az emberek rövid, összefoglaló jellemzése. Kijelentette, hogy nyugodtan megírhatom őszinte véleményemet, mert ha netalán visszatérne is valamikor az abbé, úgy sem fog árthatni nekem.

Teljesítettem a királynő kívánságát és igyekeztem elfogulatlanul és gyűlölködés nélkül megrajzolni jellemét. Nem emlékszem pontosan mindenre, amit írtam, de annyit tudok, hogy azt mondtam róla, hogy született fecsegő és bőbeszédű, e két hibáját azonban különködéssel és gorombasággal leplezi. A királynő e szavaknál félbeszakított és felkiáltott:

— Mennyire igaza van!

Később még alkalmam nyílt meggyőződni arról, hogy a királynő utóbbi időben nem állott már teljesen az abbé befolyása alatt.

Apósom halálakor, végrendeletének végrehajtója három csomagot adott át nekem, melyeket a királynő bízott apósomra október hatodikán. Az egyik csomag ékszereket tartal-

mazott, a másik kettő lepecsételt iratokat, ezzel a felirással: „Campan megőrzi részemre.“

Visszavitem a csomagokat a királynőhöz, aki az ékszer és a nagyobbik iratcsomót magához vette, a kisebbet azonban nálam hagyta.

— Őrizze meg részemre, mint ahogy apósa megőrizte! — mondta.

Sokáig tartogattam a kis csomagot, míg aztán egy borzalmas nap köszöntött reám. Házamat körülfogták és házkutatástól tartva, kénytelen voltam a reám bízott, legérdekebb papirokat elégetni. Kötelességemnek tartottam azonban az említett kis csomagot felbontani, hát hogyha mindenáron megmentendő fontos okmányok vannak benne.

A csomagban Vermond abbénak egy levele volt.

Említettem annak idején, hogy mikor Polignac hercegnő kegybejutott, az abbé sértődötten elhatározta, hogy nem marad tovább az udvarnál és csakugyan el is távozott Versaillesból.

A királynő Mercy gróf útján visszahívatta és akkor az abbé levélbe foglalta kívánságait és feltételeit.

Ez a nevezetes levél került birtokomba.

Bevallom, sajnálom, hogy el kellett égetnem, mert igen furcsa kikötéseket tartalmazott.

Emlékszem, hogy szemrehányásokkal illette a királynőt Polignac hercegnő, az egész hercegi család és a család barátai iránt tanúsított elfogultságáért. Figyelmeztette a barátság előrelátható rossz következményeire és arra, hogy a nemzet rosszalni fogja a hercegnő „királynői kegyenc“ mivoltát. Továbbá sajnálkozásának adott kifejezést, hogy jóindulatú tanácsát nem fogadták meg és végül közölte, hogy milyen feltételek mellett hajlandó Versaillesba visszatérni.

Mindenekelőtt szükségesnek találta kijelenteni, hogy nem vágyódik főpapi méltóságra, legnagyobb dicsőségének a királynő feltétlen bizalmát tartja és főképen két kegyet kér tőle. Az első az, hogy parancsait sohase tudassa vele egy harmadik személy útján, hanem mindig közvetlenül és írjon sajátkezüleg neki, mert addig soha egy sor írást nem kapott tőle. A második kegy, amelyre igényt tart, 80.000 livre évi jövedelem papi birtokából. Csak ha a királynő sajátkezüleg

irandó válasszal biztosítja arról, hogy mindkét feltételét elfogadja, hajlandó visszatérni az udvarhoz.

A kívánt válasz kétségkívül elment, mert egy hét múlva az abbé megint megjelent Versaillesban és a jelzett kolostorok jövedelmét megkapta.

Július folyamán hagyta el a francia gárdaezred lobo-góját. Egyetlen gránátos csapat tartott még ki hiven. Versaillesban, Leval báró volt a kapitányuk, aki minden este megjelent nálam és kért, hogy közvetítem a katonák hangulatáról szóló jelentését a királynőnek.

Egy napon azonban La Fayette leveleket küldött a katonáknak, mire valamennyien dezertáltak az éjszaka folyamán, hogy párisi bajtársaikkal egyesüljenek és mikor XVI. Lajos felébredt reggel, egyetlen gárdistát nem talált helyén.

Az augusztus negyedik dekretumok eléggé ismeretesek ahhoz, hogy ne bocsátkozzam ismétlésekbe. Megszüntették az összes privilégiumokat.

A király helybenhagyta a szórakozásainak feláldozására vonatkozó kívánalmakat, egyebekben azonban nem fogadta el a viharos éj határozatait.

Vonakodása szolgált okul az októberi döntő eseményeknek.

Szeptember első napjaiban megint aggasztó hírek érkeztek a közhangulatról. Híre járt, hogy ki akarnak jönni Versaillesba is, hogy megszabadítsák a királyt veszedelmes tanácsadóitól és a dauphinnel együtt a Louvreban őrizzék őket.

A fővárosi tanács hasztalan hozott újabb rendeleteket nyilvánosságra, hogy a nyugalmat helyreállítsa. La Fayette-nek mindazonáltal sikerült a tömörülő elégületleneket még egyszer szétosztatni.

A nemzetgyűlés továbbra is működésben maradt és kétségkívül egész szeptemberben a következő hónapra tervezett felkelést szervezte. Az udvart nem zavarták ezalatt az idő alatt.

A király a flandriai ezredet hozatta ki Versaillesba. Sajnos, összebarátkoztatták az ezred tisztjeit a testőrökkel, akik meghívták ujonnan érkezett bajtársaikat vacsorára, a versaillesi kastély nagy színháztermébe.

Sokan páholyokból nézték végig a katonák mulatságát.

A királynő említette, hogy némelyek azt tanácsolják, hogy jelenjék szintén meg a katonák között, de a fennforgó körülmények között úgy érzi, hogy megjelenésével többet ártana, mint használna. Azonkívül sem tartja helyesnek, hogy akár a király, akár ő, ilyen színezetű ünnepségen részt vegyenek. Miheztartás végett megparancsolta, hogy menjek le a nagyterembe, szemlélődjem alaposan, azután tegyek jelentést a tapasztaltakról.

A színpadon terítették vacsorához. Minden testőrtiszt mellett egy-egy flandriai tiszt ült.

Zenekar játszott a teremben és a páholyok zsúfolásig megteltek nézőközönséggel.

„O Richard! O mon roi!“ kezdetű dalt játszották és percekig tartó kiáltás hangzott fel: „Éljen a király!“

Unokahugommal és még egy fiatal leánnyal, aki a királyi hercegnőkkel együtt nevelkedett, sétáltam végig a termen.

A fiatal leányok szintén lelkesen és teletüdővel éljeneztek a királyt. Abban a pillanatban egy polgári képviselő, akit soha életemben nem láttam azelőtt, reájuk szólt az egyik páholyból és szemrehányásokkal illette őket a lelkes éljenzésekért. Kijelentette, hogy nem tartja szép és fiatal francia nőkhöz méltónak ilyen népies ordítózasokban részt venni... éltetni egyetlen embert, akit indokolatlan rajongással még saját hozzátartozóiknál is többre becsülnek. Ha amerikai nők látnák viselkedésüket, egészen bizonyosan megvetést éreznének a fiatal korukban ennyire megrontott francia nők iránt.

Unokahugom meglehetősen erélyes választ adott. Kértem a képviselőt, hogy ne folytassa hasztalanul a beszélgetést, mert úgy én, mint társaim életünkkel és ragaszkodásunkkal kizárólag a királyt szolgáljuk.

Alig fejeztem be a kínos beszélgetést, legnagyobb meglepetésemre a királyt, a királynőt és a dauphint pillantottam meg.

Luxembourg úr tanácsára a királynő megváltoztatta véleményét.

Általános elragadtatással ünnepelték a királyi pár és a kis trónörökös megjelenését.

A zenekar most egy dezertórdalt játszott: „Peut on

affliger ce qu'on aime?" ami mély hatást keltett a hallgatóságban.

Dicsérő szavak röpködtek a levegőben. Mindenki szerette és sajnálta őfelségeiket a kiállott szenvedésekért. Szünni nem akaró kiáltás hallatszott: „Éljen a király! Éljen a királynő! Éljen a dauphin!”

Sokan azt állítják, hogy fehér kokárdákat tűztek volna kalapjaik mellé. Ki kell jelentenem, hogy ez nem igaz. A nemzetőrség néhány fiatalabb tagja kifordította háromszínű kokárdáját a fehér visszájára.

A katonák felállottak helyeikről és lakosztályáig kísérték a királyi családot.

A nagy örömmámort valóságos mámor tetőzte be. Hóbortos dolgokat követtek el. Táncoltak a király ablakai alatt, sőt, a flandriai regiment egyik katonája felmászott a király erkélyére, hogy annál közelebről harsoghassa fülébe: „Éljen a király!”

Később úgy hallottam néhány tiszttől, hogy éppen ez a buzgón éljenző katona lett a legveszedelmesebb forradalmár október ötödikén és hatodikán.

A nagy multság éjjelén az ezred egy másik katonája szíven szúrta magát kardjával. Egyik rokonom, a királynő káplánja, ott találta a díztér egyik sarkában fekvő. Közelebb lépett hozzá, hogy segítséget nyújtson és a haldokló utolsó sóhajával meggyőnta, hogy a király ellenségei megvesztegettek, de mióta szemtől szembe láthatta a királyi párt és a dauphint, annyira furdalta a lelkiismeret, hogy nem bírta túlélni alattvalói hűtlenségét.

A multságról bizakodó hangulatban tértem haza és boldogan mondtam el férfitündéjeimnek a királyi pár ünnepeletetését. Egyik barátunk, arrasi képviselő, fagyos arccal hallgatta végig elbeszélésemet és végül kijelentette, hogy rettentés mindaz, ami történt. Ismerve a nemzetgyűlés hangulatát, el lehetünk készülve az esti jelenet legszomorúbb következményeire. Ő maga is most rögtön hazamegy és alapos megfontolás tárgyává teszi: mi lesz jobb? Holnap kivándorolni az országból, vagy pedig a szélső balpárthoz csatlakozni?

Csakugyan a szélső balpárthoz csatlakozott és azontúl kerülté társaságomat.

Október másodikán, a vacsora folytatásaképen, a test-

örök kaszárnyájában reggelit adtak, állítólag arról esett szó, hogy a nemzetgyűlés ellen vonuljanak.

Közelebbi részleteket erről a reggeliről sohasem sikerült megtudnom.

Ettől a pillanattól kezdve nem csitultak el a háborgások Párisban.

Minduntalan izgatott tömegek verődtek össze, éles támadások hangzottak el és mindenáron Versailles ellen akartak vonulni.

A király és a királynő nem tartottak attól, hogy a nép keresztül is viszi szándékát. Semmi előkészület nem történt.

Október ötödikén este, a király Meudonban vadászott, a királynő pedig egyedül sétálgatott a trianoni kastély kertjében. A katonaság már elvonult Párisból.

Mária Antoinette komoly gondolatokba merülve ült barlangjában, mikor Saint Priest gróftól levél érkezett, amelyben kéri, hogy haladéktalanul térjen vissza Versaillesba.

Ugyanabban az időben Cubières is felkereste a királyt, hogy hagyja abba a vadászatot és jöjjön a kastélyba.

A király engedett a kérésnek, de igen lassan lovagolt hazafelé.

Néhány pillanat múlva jelentették, hogy hatalmas aszszonytömeg tart Versaillesba. Már Chavilleig, a párisi fásor bejárataig érkeztek.

A kenyérség és a testőrség pazar lakomája szolgáltatott állítólag okot az október ötödiki és hatodiki zavargásokra.

Mindazonáltal köztudomású dolog, hogy már szeptember eleje óta híresztelték a nép körében, hogy a király családjával és minisztereivel biztos helyre akar menekülni. Minden népgyűlésen uszították a népet, hogy tömörüljön Versaillesba, kerítse hatalmába a királyt. Kétségtelen tehát, hogy ez az újabb merénylet is az uszítók gondosan előkészített terveinek műve volt.

Eleinte csak nők jelentek meg Versaillesban.

A kapukat bezárták és a testőröket, valamint a flandriai ezredet felállították a díszléren.

A lezajlott eseményeket untig elégszer írták le, ezúttal csak azt kívánom megjegyezni, hogy a kastély belsejében nagy fejtelenség és megdöbbenés uralkodott.

Aznap éppen nem teljesítettem szolgálatot a királynő

mellett, de apósom éjjel két óráig mellette maradt. Mikor távozni készült, a királynő jóságosan lelkére kötötte, hogy nyugtasson meg engem, mondja el, hogy nem történt semmi baj és La Fayette éppen most jelentette ki, hogy a királyi család térjen nyugodtan pihenőre, felelősséget vállal a párisi seregért, nem lesz semmi bántódásuk.

A királynő alapján véve nem hitt a La Fayette ragaszkodásában, de azt hitte, hogyha a király és számos tanu jelenlétében kijelenti, hogy jótáll a párisi seregért, kétségkívül biztos a dolgában és nem kockáztatja parancsnoki becsületét. Abban sem kételkedett, hogy a sereg feltétlenül engedelmeskedik La Fayette-nek, viszont nem hitte el, hogy csak a tömeg erőszakos kivánságának engedve vonult Versailles ellen.

A párisiak közeledésének hírére Saint Priest gróf azonnal üzenetet küldött Rambouilletba, hogy intézkedjenek a királyi család és kíséretének fogadására. Már a kocsik is előállottak, de abban a pillanatban néhány kiáltás hangzott: „Éljen a király!” mintegy válaszul a királynak a zavargó asszonytömeghez intézett szavaira.*)

*) Saint-Priest gróf így mondja el a történeteket: Este hét óra felé gyülelész had érkezett Versaillesba. Rosszul felfegyverzett férfiak és nők. Megálltak a miniszteri udvar bezárt, rácsos kapuja előtt és követelték, hogy néhány asszonyt engedjenek be a királyhoz, írásba foglalt kivánságaik átadására.

Őfelsége elrendelte, hogy hat asszonyból álló küldöttséget vezessenek be és engem bizott meg, hogy hallgassam meg óhajaikat.

Az egyik nő, — később sikerült megtudnom — közönséges utcai leány, elmondta, hogy Párisban éhínség ütött ki és a nép a királyhoz akar fordulni segítségért.

Azzal válaszoltam, hogy a király máris, minden tőle telhető eszközzel igyekezett a nyomoron segíteni. A kenyérhiány kétségkívül nagy szerencsétlenség, de épp oly türelemmel kell a bajt elszenvedni, mint a szárazságot. Térjenek csak nyugodtan vissza Párisba és biztosítsák polgártársaikat a király szeretetéről és gondoskodásáról.

Jelentést tettem a királynak az asszonyokkal folytatott tárgyalásról.

A király összehívta éjjel az államtanácsot. Alig ültünk össze, La Fayette levelet küldött szárnysegédével, amelyben

Az éljenzések hallatára elállottak az utitervtől és parancsot adtak a csapatoknak visszavonulásra.

Miközben a testőrök a dísztérről kaszárnyájukba vonultak, kővel dobálták őket, sőt néhány lövés is hangzott.

Újabb zavargás kezdődött. A királyi család most megint menekülésre gondolt, el is küldtek a kocsik után, de egy nyo-

jelenti, hogy a párisi nemzetőrséggel és a lakosság egy részével, amely beszélni óhajt a királlyal, útban van Versailles felé. Felelősséget vállal azért, hogy nem lesz zavargás.

A La Fayette kijelentése ellenére is, bebizonyosodott, hogy a tömeg kényszerítette arra, hogy Versailles felé tartson velük.

Később kijelentette előttem, hogy ő is illendőbbnek tartaná, ha a király ezidőszelint Versaillesban székelne, kétségkívül a nép más módot is választhatott volna arra, hogy a királyt Párisba hívja.

A La Fayette hozzám címzett levelét felolvastam a minisztertanácsban és ismétellem ugyanazt, amit már a délután folyamán indítványoztam, hogy t. i. a király haladéktalanul menjen családjával és kíséretével Rambouilletba.

Necker hevesen vitatkozott velem. Ecseteltem a veszedelmet, amelyben a király forog családjával együtt, ha nem utazik el azonnal. Kifejtettem azt is, hogy Rambouilletban feltétlenül védettebb helyen lesz, mint Versaillesban és nyíltan megmondtam a királynak:

— Felség, ha holnap Párisba viteti magát, koronája elveszett!

A király meghatottan állott fel, hogy megbeszélje a dolgot a királynővel, aki ezuttal szintén az elutazás mellett foglalt állást.

Necker mindezek ellenére azt írja emlékirataiban: „Kizárólag a királyon állott a határozás joga. Ugy határozott, hogy Versaillesban marad. Csak egyetlen egy ember beszélt rá az elutazásra.“

Necker téved, mert az urak közül többen voltak velem egy véleményen. Azt a körülményt is elhallgatja, hogy a király, mikor belépett a minisztertanácsba, elrendelte, hogy intézkedjem, hogy a kocsik készenlétben álljanak. Azonnal siettem a király parancsát teljesíteni, sőt megjegyeztem, hogy feleségemet előre küldöm Rambouilletba és magam is igyekszem, mihelyt tehetem, oda, hogy a király érkezésénél jelen legyek.

Lakásomra siettem, hogy személyesen tegyem meg a szükséges intézkedéseket.

Míg feleségem útielőkészületeit végezte, lóra ültem, nagy

morult színész feltartóztatta a kocsikat a tömeg segítségével. A király elszalasztotta a menekülésre alkalmas pillanatot.

A felkelés főképen a királynő ellen irányult.

Még most is borzongok, ha eszembe jutnak az ordító halkofák, jobban mondva furiák, amint Mária Antoinette-nek a belét akarták kitépni és azt kiabálták, hogy majd kö-

köpenybe burkolózva, nehogy felismerjenek. Alig lovagoltam egy félóránnyira, feleségem kocsija utolért. A grófnő közölte velem, hogy a király, legujabb határozat alapján, mégsem utazik el Versaillesból, ő azonban mindenesetre rendelkezéseimhez híven Rambouilletba megy.

Kivánságomra a grófnő folytatta utját, én azonban visszatértem Versaillesba és a kerteken keresztül, egyenesen a király szobái felé vettem utamat.

Éppen akkor érkezett La Fayette is. Szósz szerint elismételte mindazt, amit már levelében kifejtett és azután, minden további óvintézkedés nélkül, lefeküdt, hogy napi fáradalmait kipihenje.

A király elrendelte gárdakapitányának, hogy embereit minden tettelegességtől tartsa távol.

Sohasem tudhattam meg, hogy ki ingatta meg a királyt elutazási szándékában.

Aggódo lélekkel tértem nyugalomra. Tetőtől talpig felöltözve hevertem ágyamon, de egy pillanatra se hunytam be szememet, olyan zajt vert Versailles utcáin a párisi csöcselék.

Hajnaltájban dolgozószobámba mentem. Az ablakok a miniszterudvarra nyiltak. Abban a pillanatban a rácsos kapu feltárult és valóságos rablóbanda özönlött be az udvarra, füttykössökkel, bunkókkal, karddal, puskával felszerelve. Végigrohantak az udvaron és teljes erejükből rohantak a hercegi udvaron át, egyenesen őfelségeik lakosztályához vezető lépcsőkhöz.

A nagy horda közvetlenül ablakom előtt rohant el, de nem vettek észre.

Néhány percig vártam. A csöcselék egy része visszatért az udvarra. Körülbelül tizenkét gárdaórt cipeltek magukkal a királynő előszobájából és a dísztéren akarták legyilkolni őket. Szerencsére La Fayette mihamar megjelent közöttük őrségével és megmentette a katonákat hóhéraik karmaiból.

Tudvalevő, hogy a csöcselék egyenesen a királynő szobája felé tartott. A testőrök, a király parancsához képest, nem tanúsítottak ellenállást; beengedték a garázdálkodókat. Ellenben a királynő hálószobájának ajtaját őrző testőrök utjukat állták,

kárdákat szabnak belőle. Borzalmas fenyegetésüket durva, ocsmány megjegyzésekkel hirdették.

Tudatlanság, kegyetlenség zavargások idején a legvadabb ösztönöket ébreszti fel a tömegekben.

A királynő két óra felé lefeküdt és a napi izgalmaktól kimerülten elaludt.

Aludni küldte szolgálattelvő hölgyeit is, abban a hitben, hogy ma éjjel már nincs mitől félniök.

legalább is arra az időre, míg a lakájok a belső szobákban alvókat felköltötték és az ajtókat szekrényekkel, székekkel eltorlaszolták.

A királynő a zajra felébredt és a belső, összekötő szobákon át, a királyhoz menekült.

A banditák betörték a királynő szobájába, minthogy azonban nem találták ott zsákmányukat, nem tettek kárt a szobában.

Két testőrt legyilkoltak, többet megsebesítettek.

A király parancsának ez lett az eredménye.

La Fayette egyenesen a királyhoz sietett, de zárva találta előszobájának ajtóit. Alkudozásokba bocsátkozott a gárdistákkal, kijelentette, hogy a királynőnek semmi bántódása nem lesz, így végre ajtót nyitottak neki.

Az ajtókhöz megint őroket állítottak és elzárták, hogy a királyi pár biztonságban legyen mindaddig, míg el nem indulnak Párisba.

Magamra borítottam köpenyemet és az udvart ellepő tömegben keresztül igyekeztem a királyhoz.

Nejével és a dauphinnal együtt hálószobája erkélyén állott, a La Fayette védelme alatt. La Fayette időről-időre beszélni próbált a tömeghez, de minden szavát elnyelte a fülsiketítő ordítás: „Párisba! Párisba!”

Puskalövések is ropogtak az udvaron, de szerencsére senkiben sem tettek kárt. A király időnként bement szobájába pihenni. Leirhatatlanul kábult, megtört állapotban volt. Igyekeztem lelkére beszélni, hogy most már minden habozás veszedelmessé válhatik, tegyen kötelező ígéretet, hogy feltétlenül Párisba megy, csak így szabadulhat meg a banditáktól, akik minden pillanatban végletekre vetemedhetnek, hiszen felbujtóiban nincs hiány.

A király egyetlen szóval sem felelt rábeszélésemre. A királynő kétségbeesve mondta: „Miért is nem utaztunk el tegnap este!” Nem állhattam meg, hogy ki ne jelentsem: „Nem az én hibám volt, felség!”

A szerencsétlen királynő ezuttal annak köszönhette élete megmentését, hogy hölgyei merő ragaszkodásból nem engedelmeskedtek parancsának. Nővérem teljesített éppen akkor szolgálatot és tőle tudom az éjjel történetek részleteit.

A szolgálattelvő hölgyek és komornáik leültek őfelsége hálósobájának ajtaja elé. Reggel fél öt óra tájban rettenetes

Tizenegy óra tájban végre elhatározták, hogy megigérik a népnek, hogy a király átteszi székhelyét Párisba.

Ujból „Éljen a király!“ kiáltások hallszottak. A csőcselék kitakarodott az udvarból és Páris felé indult. Utközben kenyérkocsikkal találkozottak. Párisból küldték nekik, hogy éhségüket csillapítsák.

Elbúcsuztam a királytól és Saint Cloudon át akadálytalanul mentem a Tuileriákba, hogy őfelségeik érkezését megelőzzem.

A király bevonulása Párisba rendkívül sokáig tartott. Kocsija előtt a legyilkolt két gárdista fejét vitték, dárdára szúrva. A kocsit csirkefogók és sehonnaiak vették körül. Durva kíváncsisággal báméskodtak a királyi családra.

Lefegyverzett gárdisták követték gyalog és alázatosan a kocsit. Mindennek betetőzésül pedig, miután hat óra hosszat tartott az út Versailles-től Párisig, őfelségeiket mindenekelőtt a városházára vezették, hogy mintegy bocsánatot kérjenek. Nem tudom, hogy kinek a parancsára történt.

A király felment a városházára és kijelentette, hogy szabad elhatározása folytán fog ezután a fővárosban lakni. Mint-hogy kissé halkán beszélt, a királynő átvette a szót és hangosan kiáltotta: „Mondja meg nekik kérem, hogy a király önként határozta el, hogy ezután a fővárosban fog lakni!“

A tények azonban éppen az ellenkezőjét bizonyították. A király soha életében sem cselekedett oly kevésbé szabad elhatározás folytán, mint akkor.

Tíz órakor érkeztek a Tuileriákba. Mikor a király kiszállt a kocsiból, megjegyeztem, hogy ha tudtam volna, hogy előbb a városházára megy, ott vártam volna. „Én sem tudtam, hogy odamegyek!“ válaszolta a király szomorúan.

Másnap elbocsátották a testőrséget. La Fayette minden szolgálatot nemzetőrökkel teljesítettett és így a királyi család az ő védelme alatt állott.

Igy teljesedett be, amit két nap előtt jósoltam a királynak, hogy t. i. ha Párisba viteti magát, elveszti koronáját. Akkor azonban még magam sem sejtettem, hogy a szerencsétlen uralkodó élete is ettől a ballépéstől függ.

zajt és puskaropogást hallottak. Egyikük azonnal beroĥant a királynőhöz és felkeltette. Nővérem a zaj irányába sietett, kinyitotta a gárdisták termébe nyiló előszoba ajtaját és látta, hogy egy gárdista keresztbe tette fegyverét az ajtó előtt, hogy a verekedő tömeget feltartóztassa. Arcát máris vér borította. Hátrafordult és odakiáltott nővéremnek:

— Madame, mentse meg a királynőt! Meg akarják gyilkolni.

Nővérem becsapta az ajtót a szerencsétlen ember előtt, aki kötelelességteljesítésének áldozata lett. Aztán minden ajtó reteszét gondosan előretolva, végigment az összes szobákon és a királynő hálószobájához érve bekiáltott:

— Keljen fel, felség, ne öltözködjék . . . Meneküljön úgy, ahogy van, a király szobájába!

A királynő ijedten ugrott fel ágyából, gyorsan alsószoknyát dobtak reá, annyi idő se volt, hogy megkössék, csak gyorsan átkísérte két hölgy a király lakosztályába.

A királynő öltözőszobájának ajtaja rendesen csak belülről volt bezárva, de most, legnagyobb rémületre, véletlenül kívülről is bereteszelték. Nagy dörömbölésre végre jelentkezett az egyik kamarás komornyikja és ajtót nyit. A királynő belépett XVI. Lajos szobájába, de férjét nem találta ott. Újabb rémület. A király időközben, felesége életéért aggódva, érte ment, de az összekötő ajtó be lévén zárva, kerülnie kellett és így nem találkozhattak szembe. A királynő szobáját akkor már csak a testőrök foglalták el. A király figyelmeztette őket, hogy várjanak, ne kockáztassák életüket. Azután visszatért lakosztályába. Abban a pillanatban jelent meg Tourzel grófnő is a királyi gyermekekkel. Mária Antoinette végre övéi körében lehetett. Szomorú és megható volt a találkozásuk.

Hiresztelték egy időben, hogy a csöcselék behatolt a királynő hálószobájába és összeszurkálták kardokkal ágyneműjét, de ez nem felel meg a valóságnak. Csupán a gárdisták foglalták el a királynő szobáját és kétségkívül lemészárolták volna a behatoló merénylőket.

Egyébként, mikor az orgyilkosok betörték az előszoba-ajtót, a lakájok kijelentették, hogy a királynő nincs már benn a szobában, mire a csöcselék hanyatt-homlok indult az Oeil de Boeuf felé abban a reményben, hogy még útközben elérhetik a királynőt.

Sokan azt állítják, hogy reggel fél ötkor látták az Orleánsi herceget hosszú köpenyben, mélyen szemére húzott kappal, amint a márványlépcső legfelső fokán állva, kinyújtott kézzel mutatott a gárdisták szobája felé.

Az október ötödiki és hatodiki események tárgyalásán több szemtanú tett ilyen értelmű vallomást.

A párisi nemzetőrök tisztjeinek becsületérvése, valamint a királyi testőrség vezetőinek tapintata kimagyarázkodásokat hozott létre az ellenséges indulattal szembenálló katonák között.

Az Oeil de Boeuf ajtaja t. i. zárva volt és a kívülálló nemzetőrök be akartak hatolni, hogy a testőrséget lemészárolják. Chevanne önfeláldozó bátorsággal kilépett a nemzetőrök elé, hogy kérdőre vonja őket szándékuk felől és szükség esetén életét is feláldozza nekik. A nemzetőrök közt ugyanis hire kelt, hogy a testőrök bizalmatlanok velük szemben és valamennyien fekete kokárdát viselnek.

Chevanne bebizonyította nekik, hogy úgy ő, mint az egész csapat, egyenruhájuknak megfelelő kokárdát viselnek és megígérte, hogy ha kívánják, elcserélik kokárdáikat a nemzetőrök kokárdáival.

A csere csakugyan megtörtént, sőt még kalpagot is cseréltek. A nemzetőrök feltették a testőrök fővegét, viszont a testőrök a nemzetőrökét.

A katonák összeülekeztek, barátságot és békét kötöttek. Lelkesedés váltotta fel a néhány perc előtti mészárlási dühöt, amellyel ki akarták irtani az uralkodóhoz hűséges, utolsó, maroknyi csapatot.

Kiáltások hallatszottak:

— Éljen a király, a nemzet és a testőrség!

A sereg megtöltötte a dísztert, az udvarokat, még a bejáratot is. Követelték, hogy a királynő jelenjék meg az erkölyen. Mária Antoinette, a kívánságnak engedve, kiment gyermekeivel együtt.

— Gyermek nélkül! — kiabálják minden oldalról.

Lehet, hogy sokan meg akarták semmisíteni a családi kép által keltett meghatottságot; az is lehet azonban, hogy az uszítók titkon azt remélték, hogy valaki a forradalmárok közül lelövi a királynőt és a gyermekeket kimélni akarták.

A szerencsétlen királynő beküldte gyermekeit és ég felé

tárt karokkal lépett előbbre az erkélyen, mint aki önszántából halálra szántan áldozza fel magát.

Nemsokára egetverő kiáltás harsogott minden oldalról:

— Párisba! Párisba!

A király, mielőtt végérvényesen határozott volna, tárgyalni óhajtott a nemzetgyűléssel és felszólította, hogy tartsanak ülést Versaillesban. Mirabeau azonban ellenezte.

A tanácskozások ideje alatt egyre válságosabbra fordult a helyzet. Nem lehetett a tömeget féken tartani.

A király most már nem kérdezett senkit, hanem így szólt a néphez:

— Gyermekeim, azt kívánjátok, hogy kövessetek Párisba. Beleegyezem, de csak azzal a kikötéssel, hogy nem kell megválnom feleségemtől és gyermekeimtől!

A király szabad elvonulást követelt testőrségének is.

A nép viharos kiáltásokkal felelt:

— Éljen a király! Éljen a testőrség!

A testőrség kalpagjukat lengették kifelé fordított kokárdával:

— Éljen a király! Éljen a nemzet!

Üdvövéseket adtak le az általános örömben.

A király és a királynő egy órakor hagyták el Versailles-t. A dauphin, a kis hercegnő, a király fivére, nejevel együtt, Elisabeth hercegnő és Tournal grófnő ültek velük a kocsiban.

A következő kocsikban Chimay hercegnő, a palotahölgyek, a király kísérete és a személyzet foglaltak helyet.

A képviselők száz kocsija és a párisi sereg tömegei fejezték be a menetet.

Jóságos Isten, milyen menet volt az!

A halkofák körülfogták a királyi hintót és durván kibálták:

— Nem lesz több kenyérhiány! Visszük a péket, a pékét és a pékinast.

A kannibálok csapatának közepén, magasra tartva hordozták a két leölt testőr fejét.

A szörnyetegek diadaljelvényként akarták ünnepelni a két fejet. Rémséges ötletük támadt. Kényszerítettek egy sèvres-i fodrászt, hogy fésülje meg és hajporozza be a levágott fejek véres hajfürtjeit. A szerencsétlen ember nyomban meghalt a borzalomtól.

A menet olyan lassan haladt előre, hogy körülbelül hat óra lehetett, mikor a nép fogságába került királyi család a városházához ért. Bailly fogadta őket.

Trónra ültették a királyt és a királynét, holott elődeik trónját éppen most rombolták le.

A király jóságosan jelentette ki, hogy „örömmel és bizalommal jön kedves Páris városa lakóihoz.“

Bailly ismételte a gyülekezet előtt a király szavait, de kihagyta a „bizalommal“ szót, mire a királynő fennhangon kijavította.

A királyi család azután a Tuileriákba vonult. Semmit sem készítettek elő fogadtatásukra.

A lakosztályokban már régóta udvari emberek laktak. Természetesen még aznap sürgősen ki kellett költözniök, bútoraikat azonban otthagyták és az udvar megvette.

A király fivére, nejevel együtt Luxembourgban helyezkedett el.

A királynő október hatodikán magához hivatott Versaillesba apósommal együtt és reánk bizta legértékesebb dolgait megőrzés végett. Ő maga csak gyémántjait vitte magával.

La Tour du Pin gróf, a versaillesi katonaság ideiglenes parancsnoka elrendelte, hogy a nemzetőrök szabadon engedjenek elvinnünk mindent, amit szükségesnek tartunk a királynő részére.

Alkalmam nyílt a királynővel egy pillanatig négy szemközt beszélni, kabinetjében, mielőtt Versaillesst elhagyta volna. Könnyek folytak végig arcán, hangja elcsuklott. Megölelt, azután kézcsokra nyujtotta kezét apósomnak és így szólt:

— Jöjjenek mielőbb Párisba. Gondoskodom, hogy a Tuileriákban lakhassanak. Ne hagyjanak el többet. Hűséges emberek ilyen körülmények között értékes barátok. Veszve vagyunk, talán halálba is kergetnek! Fogoly királyok mindenestre közel állanak hozzá.

Szerencsétlenségeink sorozatában gyakran tapasztaltam, hogy a nép sohasem engedelmeskedik állandóan vezetőinek. Kiszabadítja magát befolyásuk alól, mihelyt fölényét érzi, vagy valami más esemény felkelti kötelességérzését. A legdühösebb jakobinusok is, ha alkalmuk nyílt közlőről látni a királynőt, ha beszélhetek vele, vagy hangját hallhatták,

buzgó híveivé váltak, sőt még, mikor bebörtönözték a „Temple“-ba, sokan azok közül, akik résztvettek börtönre juttatásában, később igyekeztek megmenteni, s ezáltal önmagukat sodorták veszedelembe.

Október hetedikén, ugyanazok az asszonyok, akik előző nap ágyukon ülve, kísérték a királynő kocsiját és szitkokkal halmozták el, eljöttek ablakai alá és mindenáron látni kívánták.

A királynő megjelent előttük.

Ilyen tömegekben mindig akad merészebb, nyelvesebb alak a többinél, aki aztán viszi a szót. Most is az egyik asszony tanácsokat kezdett adni Mária Antoinettenek, hogy távolítsa el köréből az udvari embereket, akik meg szokták rontani a királyokat és szeresse ezentúl jó fővárosát.

A királynő azt válaszolta, hogy Versaillesból is szerette a népet és ugyanazt fogja tenni Párisban is.

— Igen, igen — szolt közbe egy másik asszony, — július tizennegyedikén mégis lövetni akarta a várost és október hatodikán szökni akart.

A királynő jóságosan válaszolta, hogy ezt csak elhitték velük. Éppen ezért szerencsétlen a nép és szerencsétlen a legjobb király.

Egy harmadik asszony németül szólította meg.

A királynő azt mondta, hogy nem ért németül. Francia nő vált belőle és anyanyelvét elfelejtette.

Kijelentését nagy tetszéssel és tapssal fogadták. Azután azt kívánták, hogy kössön egyességet velük.

— Hogy köthetnék veletek egyességet — mondta a királynő, — ha nem hisztek bennem és kötelességeimben, amelyeket boldogulásom szempontjából tiszteletben kell tartanom.

Az asszonyok elkérték a szalagokat és virágokat kalapjáról. A királynő sajátkezüleg bontotta le és adta nekik. Szétosztották maguk között és egy félóráig kiabáltak:

— Éljen Mária Antoinette! Éljen a mi jó királynónk!

A királyi pár Párisba való érkezése után két nappal, a nemzetgyűlés kérést intézett a királynőhöz, hogy jelenjék meg a színházban és bizonyítsa be jelenlétével, hogy úgy ő, mint a király, szívesen időznek Párisban.

Magam vezettem a küldöttséget a királynőhöz, aki azt válaszolta, hogy készséggel fogja óhajításukat teljesíteni, de

még egyelőre néhány napi pihenésre van szüksége, míg az utóbb kiállott izgalmakat kiheverheti. Még mindig maga előtt látja a két hű gárdista fejét, amint kocsija előtt vitték és el se tudja képzelni, hogy ilyen szomorú eseményeket most mulatozások kövessenek. Mindazonáltal élénken emlékszik Párisban töltött, boldog óráira és reméli, hogy mihelyt megerősödik kissé, éppen úgy fogja élvezni párisi tartózkodását, mint régen.

A király és a királynő kizárólag magánéletükben találtak némi kárpótlást a kiállott szenvedésekért.

A kis hercegnő kedvessége, szülei iránt tanusított ragaszkodása, a dauphin élénk észjárása, Elisabeth hercegnő gyöngéd gondoskodása, egy-egy pillanatra elfeledtették szorongatott helyzetüket.

A dauphin mindennap új bizonyosságát adta eszének, mély érzéseinek. Még nem került férffelügyelet alá, csak éppen tanítását vállalta a kiválóan tehetséges Davout abbé.

A dauphin kitűnő emlékezőtehetséggel bírt és szépen szavalt verseket.

Mikor a párisi bevonulást követő napon zaj hallatszott a Tuileriák kertjéből, rémülten borult a királynő nyakába:

— Jaj, Istenem, mama, még ma is tegnap van? — kérdezte ijedten.

Néhány nappal később a gyermek tépelődő arccal közeledett apjához. A király megkérdezte, hogy miben törí fejét. A dauphin azt felelte, hogy szeretne valami igen fontos dolgot kérdezni. Apja biztatására végre előállott vele, hogy tudni szeretné, hogy miért haragszik annyira apjára a nép, holott azelőtt milyen nagyon szerették? Mivel haragította meg alattvalóit?

XVI. Lajos ölébe vette fiát és komoly magyarázatot tartott:

— Még boldogabbá akartam tenni a népet, gyermekem, mint amilyen volt. Pénzre volt szükségem, hogy régi háborúk kiadását fedezzem. Ugyanúgy a néphez fordultam pénzért, mint ahogy elődeim tették, de a parlament tagjai ellenem szegültek és azt mondták, hogy csak maga a nép határozhatja meg, hogy ad-e pénzt? Ennélfogva összehívtam Versaillesba minden városból a születésüknél, vagyonuknál és tehetségük-nél fogva legkiválóbb embereket, ezeket rendeknek nevezték.

Mikor összegyűltek, olyan dolgokat követeltek tőlem, amelyeket nem adhattam meg, sem önmagamra, sem reád, utódomra való tekintettel. Gonosz emberek felbőszítették a népet és az utóbbi napok féktelenkedése az ő művük. Mindazonáltal nem szabad haragudni a népre.

A királynő megértette a gyermekkel, hogy úgy a nemzetőrséggel, mint a tisztekkel, Páris lakóival általában, nagyon barátságosan kell viselkednie.

A dauphin nagyon igyekezett a kapott utasításokat követni és valahányszor beszélnie kellett a polgármesterrel, vagy a községi tanács tagjaival, minden udvarias felelet után, halankán megkérdezte anyjától, hogy helyesen viselkedett-e?

Egy ízben azt kívánta Baillytól, hogy mutassa meg a Scipio pajzsát, amely a királyi könyvtárban van. Bailly megkérdezte, hogy ki tetszik neki jobban: Scipio-e, vagy Hannibál? A kis herceg gondolkodás nélkül felelte, hogy az, aki megvédte hazáját.

Sokszor finom szellemről tanuskodó megjegyzéseket tett. Például egyszer a királynő ókori történelemből kérdezte ki leányát. A kis hercegnő nem emlékezett Karthago királynőjének nevére. A dauphin sajnálta testvérét és habár máskor nem szokta tegezni, most oda sugta: „Dis donc, dis donc à maman, le nom de la reine!*) és ezzel a szójátékkal emlékeztette nővérét a Dido nevére.

Rövid idővel a párisi bevonulás után Luynes hercegnő, egy konstitúciós érzelmű bizottság megbízásából azt tanácsolta a királynőnek, hogy távozzék egy időre Franciaországból, nehogy azzal vádolják, hogy az alkotmány ellen befolyásolja a királyt és csak ha tető alá kerül az alkotmány, akkor jöjjön vissza.

A királynő tudta, hogy Luynes hercegnő a legőszintébb jóakarattal figyelmezteti és szándékát feltétlen ragaszkodás sugallta, mégis azt felelte, hogy sohasem hagyja el önként sem férjét, sem fiát. Ha bizonyos lenne abban, hogy kizárólag csak ellene fordul a nép gyűlése, szívesen feláldozná életét abban a pillanatban, de nyilvánvaló, hogy a trónt akarják

*) Tudvalevőleg „dis donc“-ot franciául di don-nak ejtik ki.

kikezdeni, éppen ezért gyávaság lenne, ha cserben hagyná a királyt, hogy saját életét megmentse.

Egy novemberi estén, nagyon későn tértem lakásomra. Poix herceg várakozott reám. Arra kért, hogy segítsek rajta, hogy lelki nyugalmát újból megtalálja. A nemzetgyűlés megnyitásakor őt is magával ragadta az újítás láza, most azonban belátta tévedését, pirul miatta és átkozza a máris oly végzetes következményekkel járó terveket. Örökre szakítani kíván az újítókkal, már be is adta a nemzetgyűlésnek lemondását és szeretné, ha a királynő még lefekvése előtt értesülne szándékairól.

Elfogadtam a megbízást és nyomban teljesítettem kívánságát. Poix herceg azonban nem lelte meg lelki nyugalmát, pedig a legveszedelmesebb körülmények között is éppoly hűségesen szolgálta a királyt, mint családjának mindenkori tagjai.

Alighogy berendezkedett a királyi család valamennyire a Tuileriákban, Mária Antoinette megkezdte szokott életmódját.

Délelőttjét a kis hercegnő tanulmányainak szentelte. Minden leckéjét végighallgatta. Egyidejűleg nagyobb himzésekbe fogott. Kedélyét sokkal jobban feldúlták a szomorú események és veszedelmek, semhogy olvasással leköthette volna figyelmét. Himzésben találta egyedüli szórakozását. Duboquois párisi kereskedőnél még látható egy kis szőnyeg, melyet a királynő és Elisabeth hercegnő együtt híméztek, a Tuileriák földszinti nagytermében. Joséphine császárnő később megbámulta a szép szőnyeget és elrendelte, hogy gondosan őrizzék meg.

Mária Antoinette hetenként kétszer, mielőtt misére ment volna, fogadta az udvart és ezeken a napokon nyilvánosan ebédelt a királlyal.

Minden szabad idejét egyébként családjának, főképen gyermekeinek szentelte. Hangverseny sohasem volt az udvarnál és színházba csak egyetlenegyszer ment, 1791-ben, az alkotmány elfogadása után.

(Polignac hercegnőnek írott egyik levele világosan ecseteli helyzetét a párisi bevonulás után: „Sírtam levele olvasásakor. Bátorságomról beszél! Pedig kevesebb bátorság kell az átélt rettenetes pillanatok elviseléséhez, mint helyzetünk-

nek saját, barátaink és környezetünk mindennapi szenvedésének átéléséhez. Rettenetes teher ez és ha nem fűznék szívemet oly szoros kötelek férjemhez, gyermekeimhez, barátaimhoz, azt kívánám, hogy bár pusztulnék bele. De ők még erőt adnak, érzem, hogy tartozom életemmel barátságuknak. Én csupán szerencsétlenséget hozok mindnyájatokra és miattam szenvedtek valamennyien.“)

Lamballe hercegnő még adott néha estélyeket a Tuilerie palotában levő lakásán. Sok ember sereglett a fényes estélyekre.

A királynő eleinte megjelent néhányszor a Lamballe hercegnő estélyein, de hamar belátta, hogy kínos helyzetében nem járhat nagy társaságokba.

Egy este szomorúan jött haza a hercegnőtől. Egy angol lord, aki ugyanannál a játékasztalnál ült, amelynél Mária Antoinette, hosszas vonakodás után egy hatalmas gyűrűt mutatott a Cromwell Olivér hajfűrtjével.

A királynő azontúl otthon töltötte estéit, magánszobájában beszélgetve és kézimunkálva.

Természetesen, majdnem mindig a forradalomról beszélt. Kiváncsi volt a párisiaknak felőle táplált véleményére és főképp arra, hogy vajjon miért vesztette el a nép, sőt a magasabb társadalmi osztályok szeretetét is.

Tudta ugyan, hogy a pártoskodás szelleme, az Orleánsi herceg gyűlölete, a franciák befolyásolhatósága ártott legtöbbit személyének, de azért nagyon érdekelte mindenkinek a magánvéleménye is, aki államügyekbe beavatkozhatott.

Lucner generális már a forradalom kitörése óta, több ízben heves támadásokat intézett ellene. A királynő tudta, hogy találkozom időnként egy hölgygel, aki Lucner generálissal szoros barátságot tart fenn; megbizott tehát, hogy tudakoljam meg, hogy milyen sérelem következtében lett a generális ennyire személyes ellensége.

Csakugyan kérdőre vonták a generálist, aki azt válaszolta, hogy Ségur marsall előterjesztette egy ízben táborig parancsnokságra, de a királynő kitörölte nevét. Ez a törlés még mindig lelkén fekszik.

A királynő megparancsolta, hogy a királynak is mondjam el a generális választát, azután férjéhez fordulva megjegyezte:

— Látja, milyen igazam volt, mikor azt állítottam, hogy

miniszterei csupán azért, hogy szabad kezet engedhessenek kegyosztogatásokban önmaguknak, elhitették a franciákkal, hogy mindenbe beleártom magam! Ha sót vagy dohányt adtak el, arra is ráfogták a nép előtt, hogy valamelyik kegyencem javára történt.

— Igaz — felelt a király, — de mégsem hihetem, hogy Ségur marsall ilyesmit mondott volna Lucnernek, hiszen jól tudhatta, hogy nem foglalkozik kegynyilvánításokkal. Lucner gonosz ember, viszont Ségur derék, becsületes, nem állíthatott ilyen hazugságokat. Abban azonban igaza van önnek, hogy néhány hűséges embere elhelyezéséért, igazságtalanul ráfogták, hogy minden polgári és katonai állást ön tölt be.

A Párisban időző nemesség köteletségének tartotta rendszeresen tiszteletét tenni a király lakosztályában. Nagyon sokan látogatták a Tuilerie palotát. Ragaszkodásukat külsőségekkel is óhajtották jelezni. A nők óriási liliomcsokrokat viseltek ruhájukon és fejükön, olykor fehér szalagokat is és például színházban páholy és földszint között sokszor támadt zavargás, amennyiben azt kívánták, hogy távolítsák el a nép szemében veszedelmes jelvényeket.

Páris minden utcasarkán nemzetiszínű kokárdákat árultak. A nemzetőrök mindenkit megállítottak, akinek nem volt kokárdája. Különösen a fiatalság buzgólkodott a népszokás megerősítésében és mióta XVI. Lajos is alávetette magát a követelménynek, kötelességszerűvé vált.

Heves összeszólalkozások napirenden voltak és szították a háborgás szellemét. A király lépéseket tett a nemzetgyűlésnél, hogy a nyugalmat helyreállítsa. A forradalmárok kétkedtek azonban őszinteségében és sajnos, éppen a rojalisták élesztették a bizalmatlanságot, amennyiben úton-útfélen kürtölték, hogy a király fogoly, nem cselekedhetik szabadon, amit tesz, érvénytelen és nem köti a jövőre nézve.

A nézeteltérések olyan nagy mérveket öltöttek, hogy a király legragaszkodóbb emberei sem inthettek óvatosságra senkit. Nyíltan tárgyaltak minden kérdést az asztalnál, mitsem törődve azzal, hogy a felszolgáló személyzet az ellentáborhoz tartozott.

A támadott párt épp olyan meggondolatlanul és könnyelműen viselkedett, amilyen ravasz, merész és kitaró volt a támadó párt.

IV.

1790 februárjában rendkívül nyugtalanította az udvart a Favras szerencsétlen esete.

A marquis több buzgalommal, mint ügyességgel meg akarta szöktetni a királyt és ellenforradalmat akart szervezni.

A király fivérének ugyanabban az időben nagyobb fizetési kötelezettség teljesítése céljából, pénzre volt szüksége és egyesek ajánlatára Favras marquist bizta meg a kölcsön megszerzésével. A két dolgot kapcsolatba hozták és elhíresztelték, hogy a király fivére támogatta a szöktetési és ellenforradalmi terveket.

A király fivére a városházán, a tanács előtt igazolta magát. A király tudott e lépéséről, viszont a királynőnek nem mondták el és igen sokat aggodalmaskodott amiatt, hogy mit fog vajjon a szerencsétlen ember utolsó vallomásában mondani.

Egy megbízható ismerősömet a városházára küldtem tudakozódni. Nemsokára jelentést tett a királynőnek, hogy az elítélt azt kívánta, hogy vezessék utolsó vallomástételre a Notre Dame templomából a városházára. Vallomásában azonban senkit sem leplezett le. Végrendelkezett írásban, azután még egyszer átjavította végrendeletét és hősiecs hidegvérrel ment a vesztőhelyre. A halálos ítéletet felolvasó ügyész kijelentette, hogy fel kell áldoznia életét a köznyugalomért.

Szélteben rebesgették akkoriban, hogy a nép haragjának lecsillapítására áldozták fel Favrast és ezzel mentették meg Besenval bárót, aki hasonló dologgal vádolva ült vizsgálati fogságban.

A Favras kivégzését követő vasárnapon Villeurnoy úr felkeresett és tudtomra adta, hogy a király és a királynő nyilvános ebédje alkalmával be fogja mutatni a marquis gyászoló özvegyét és fiát. A royalisták elvárják, hogy a királynő elhalmozza jótéteményeivel a szerencsétlen áldozat családját.

Mindent elkövettem, hogy Villeurnoy-t lebeszéljem szándékáról. Előre láttam, hogy a bemutatás nagy izgalmakat fog okozni a királynőnek, annyival is inkább, mert ebédnél mindig a rettenetes Santerre, a párisi nemzetőrbataillon parancsnoka áll a háta mögött és ennél fogva kényszerhelyzetben lesz.

Villeurnoy-t nem tudtam meggyőzni alapos okaimról. A királynő misén lévén, jóformán nem is értesíthettem előzetesen.

Alig ért véget a nyilvános ebéd, kopogtattak az ajtómon és a királynő lépett be. Egy székre vetette magát és azt mondta, hogy nálam akarja kisírni bánatát a royalisták meg gondolatlan tulzottsága miatt.

— El kell pusztulnunk — jelentette ki. — Támadóink tehetséges és minden gonosztetre kész emberek, védelmezőink pedig tiszteletreméltó elveket vallanak, de nem ismerik helyzetünket. Most mindkét párt előtt megszegényítettek, mikor a Favras özvegyét és fiát bemutatták. Hiszen ha szabadon cselekedhetném, annak az embernek a fiát, aki értünk feláldozta magát, kézenfogva vezettem volna asztalomhoz és a király és magam közé ültettem volna, de hóhérokkal körülvéve . . . ugyanazokkal, akik akasztófára juttatták az apát, jóformán reá se mertem nézni! A royalisták meg fognak szólni, amiért nem mutattam több részvétet szegény gyermek iránt. Viszont a forradalmárok dühöngeni fognak abban a hitben, hogy a royalisták kedveskedni akartak nekem a bemutatással.

A királynő ismerve a Favras özvegyének rossz anyagi helyzetét, meghagyta, hogy másnap, megbízható személlyel, küldjek néhány ötven Louis d'or-os aranytekerceset és tudassam az özvegygel, hogy állandóan gondoskodni fog róla és fiáról.

A királynő akkoriban bizalmas levelet óhajtott küldeni a Turinban időző hercegeknek. A királyhoz hűségesen ragaszkodó emberre volt szüksége és választása a Campan-család egyik rokonára esett.

Bármennyire is örültem volna a megtiszteltetésnek, amely közeli ismerősömet érte volna, habozás nélkül kijelentettem a királynőnek, hogy a kiszemelt fiatalember, sajnos, az új eszmék szolgálatában áll és kértem, hogy válasszon ki másvalakit.

A királynő választása G . . .-re esett, aki a legmélyebb titoktartással, óvatossággal és buzgalommal intézte a reá-bizottakat.

Márciusban alkalmam nyílt a király magatartását szökési tervekkel szemben megismerni.

Egy este, Guisdal gróf, a nemesség egyik képviselője lépett be hozzám, hogy igen fontos ügyben, teljesen magán-jellegű beszélgetést folytasson velem.

Megtudtam tőle, hogy még aznap éjjel meg akarják szöktetni a királyt. Sikerült megnyerni az őrséget, melyet éppen Aumont vezényel, a közelben megbízható royalisták lovakat tartanak készenlétben. A gróf egyenesen a szökési tervet forraló nemesek gyűléséből jött. Azért küldték hozzám, hogy még éjfél előtt eszközöljem ki a királynő útján a király határozott beleegyezését.

Az összeesküvők véleménye szerint a király ismeri terveiket, de mindig vonakodott határozott nyilatkozatot tenni. Most azonban, a megvalósítás pillanatában feltétlenül döntenie kell.

Guisdal gróf kissé rossz néven vette tőlem, mikor csodálkozásomnak adtam kifejezést afölött, hogy a nemesség ilyen fontos terv keresztülvitelének utolsó pillanatában hozzám, a királynő szolgálattevő hölgyéhez fordul a királyi beleegyezés kieszközléséért, holott addig nem is lett volna szabad semmi tervet kidolgozniok, míg a király állásfoglalásáról e kérdésben bizonyosságot nem szereztek.

Ki kellett jelentenem továbbá azt is, hogy ebben a pillanatban nem mehetek feltűnés nélkül a királynőhöz. A királyi család most éppen játékasztalnál ül és csak akkor van jogom a bizalmas családi körbe lépni, ha egyenes meghívást kapok. Azonban apósom, Campan úr, szabadon bemehet bármikor. Ha tehát hajlandó apósom előtt felfedezni a dolgot, nyugodtan számíthat rá.

Guisdal gróf csakugyan elismételte apósom előtt is a nekem mondottakat, mire apósom nyomban felkereste a királynőt.

A király, a királynő, a király fivére és felesége whistles-tek. Elisabeth hercegnő az asztal mellett térdelt egy zsámolyon.

Campan elmondta a királynőnek a nálam hallottakat. Mindenki hallgatott.

Végre a királynő, férjéhez fordulva, megszólalt:

— Hallotta, hogy mit mondott Campan úr?

— Igen, hallottam! — felelte a király és tovább játszott.

Provence gróf, a király fivére, aki beszédközben sokszor idézett szindarabokból, odaszólt apósomnak:

— Campan úr ismételje el mégegyszer „a bájos dalt, ha úgy tetszik!“

A király még mindig hallgatott. Mária Antoinette megjegyezte:

— Valamit csak kell válaszolni Campan úrnak!

A király végre apósomhoz fordult:

— Mondja meg Guisdal grófnak, hogy *én* nem adhatom beleegyezésemet megszőktetésemhez!

A királynő azt mondta apósomnak, hogy szóról-szóra ismételje el a gróf előtt a király válaszát.

— Ugy-e megértette? A király nem adhatja beleegyezését megszőktetéséhez.

Guisdal gróf azonban nem volt megelégedve a király válaszával.

— Értem, — mondta távozóban, — azokra akarja már eleve hárítani a felelősséget, akik feláldozzák magukat.

A gróf elment. Azt hittem, hogy feladják a szőktetési tervet.

A királynő éjfélutánig egyedül maradt velem és különböző dobozait rendezte. Megparancsolta, hogy ne feküdjem le. Azt gondolta, hogy a király válaszát hallgatólagos beleegyezésnek fogják magyarázni.

Nem tudom, hogy mi történhetett éjjel a király szobájában. Annyi bizonyos, hogy a kert üres volt, a kastélyban semmi nesz sem hallatszott . . . A hajnal pirkadása végképp meggyőzött róla, hogy elejtették a szőktetési tervet.

— Pedig mégis szökéshez kell majd folyamodnunk, — mondta rövid idő múlva a királynő. — Nem lehet előre tudni, hogy mire vetemednek a forradalmárok. Napról-napra növekszik a veszély!

Minden oldalról tanácsokkal és memorandumokkal árasztották el a királynőt. Nehányat magam olvastam fel neki. Sok okos dolgot mondtak benne, de a királynő úgy

találta, hogy senki sem mond semmi fontosat helyzetére vonatkozólag.

Monstier gróf is sok utasítást írt a királyi pár magatartására. Emlékszem, hogy többek közt a következőket tanácsolta a királynak:

„Olvassa el Felsőged kedvenc ifjúkori olvasmányát, a „Telemaque“-ot. Meg fogja találni benne azon eszmék csiráját, amelyek rosszul alkalmazva, a jelenlegi kitörést előidézték“.

Ségur gróf, Oroszországból visszatérve, némi befolyást nyert a királynőre, dolgai intézése közben, de ez nem tartott sokáig.

La Mark gróf is sokat tárgyalt a pártvezérekkel a király érdekében. Fontages, a toulousei püspökérsek is bírta a királynő bizalmát. Ezek az urak sokat tárgyaltak, de nem tudtak kielégítő eredményeket elérni.

II. Katalin cárnő eljuttatta a királyhoz, helyzetére vonatkozó véleményét. A királynő felolvasott néhány részletet a sajátkezűleg írt sorokból. Jól emlékszem a levél befejező részére: „A királyoknak járniök kell a maguk utját anélkül, hogy a népek ordítóásával törődjenek, éppen úgy, ahogy a hold megy a maga mentén és nem zavartatja magát kutyaugatással“.

Nem kívánom a zsarnok orosz cárnő elveit vizsgálgatni, annyi bizonyos, hogy nem igen volt alkalmazható a fogoly király helyzetére.

Az innen-onnan özőnlő magánvélemények semmiképpen sem hoztak előnyös megoldást az udvarnak.

A forradalmi párt azalatt szilárd léptekkel és akadálytalanul haladt merész vállalkozásában.

A Bécsből, valamint Koblenzből beérkezett tanácsadások különféle befolyást gyakoroltak a királyi család tagjaira. A különböző kabinetirodák tanácsai is eltérően hangzottak.

A királynő kijelentéseiből azt következtethettem, hogy véleménye szerint, ha a koblenzi párt lenne hivatva a rendet helyreállítani, akkor a visszatérő kivándorlók gyámság alá helyeznék XVI. Lajost, ami csak súlyosbítaná szenvedéseiket.

— Ha a kivándorlottak célt érnének — mondogatta a királynő — hosszú időnkig törvényeket irnának elő és lehetet-

len lenne bármit is megtagadni tőlük. Igen nagy kötelezettséget vállalnánk magunkra, ha nekik köszönhetnők a koronát.

Ugy vettem észre, hogy Mária Antoinette azt szeretné, ha családja önzetlen szolgálatokkal egyensúlyozná a kívándorlottak érdemeit.

Nagyon félt Calonnetól és joggal. Bizonyítékai voltak, hogy a hajdani miniszter esküdt ellensége lett és a legaljasabb, legelítélendőbb eszközöktől sem riad vissza, hogy a királynő jellemét befeketítse.

Tanuságot tehetek amellett, hogy láttam a királynő kezében egy Londonból érkezett kéziratot, a semmirevaló Lamotte grófnő emlékiratait, melyekben az udvari körökben járatlanságra valló, durva tévedéseket Calonne sajátkezűleg javította ki.

Az október hatodikán megsebesült gárdistákat a ver-saillesi kórházban ápolták. Életük megmentését Voisin főorvos lélekjelenlétének köszönhatték. Tudniillik a csöcselék be akart törni a kórházba is, hogy a gárdistákat felkoncolja. Voisin az előcsarnokban fogadta a vad tömeget, borral vendégelte meg őket és időközben ügyesen értesítette az ápoló apácák főnöknőjét, hogy vitesse a gárdistákat a szegények kórtermébe és öltöztesse őket kórházi ruhákba. Az irgalmas nővérek tüneményes gyorsasággal teljesítették a parancsot. Mire a gyilkosok kiitták borukat, a gárdisták már védett helyen voltak. Átkutatták ugyan az egész kórházat, de azt hitték, hogy csak ingyenes betegeket látnak. Így menekültek meg a gárdisták.

Két elválhatatlan jó barát a sebesült gárdisták közül: Miomandre de Sainte Marie és Bernard felgyógyulásuk után a leghevesebb üldöztetéseket szenvedték.

A királynő jónak látta eltávolítani őket Párisból. Megbizott tehát, hogy hívjam magamhoz Miomandre de Sainte Mariet este nyolc órakor és közöljem vele kívánságát, hogy t. i. szeretné biztonságban tudni. Ha Miomandre hajlandó elutazni, akkor nyissam meg előtte a királynő pénztárát és mondjam meg, hogy szolgálatát ugyan nem lehet aranyakkal megfizetni és egyelőre csak reménykedve gondolhat a boldog időre, melyben érdeme szerint megjutalmazhatja, mindazonáltal úgy ajánlja fel pénztárát, mint testvér a fivérének, ha hasonló helyzetbe kerül és kéri, hogy fogadjon el tőle annyi

pénzt, amennyivel párisi adósságait kifizetheti és utiköltségét fedezheti.

Ugyanezt a megbízást kellett teljesítenem Bernarddal szemben is.

A két gárdista pontosan megjelent a meghatározott időben és ha jól emlékszem, száz vagy kétszáz aranyat fogadtak el. A következő pillanatban a király, a királynő és Elisabeth hercegnő jelentek meg szobámban. A király háttal a kandallóhoz támaszkodott, Mária Antoinette és a hercegnő karosszékekbe ültek egymás mellé. Én a királynő háta mögött álltam. A gárdisták szemben a királlyal.

A királynő kijelentette, hogy a király látni kívánta a két derék embert, akik alattvalói hűségüknek és bátorságuknak olyan szép tanujelét adták. Miomandre meghatott szavakkal köszönte meg a megtiszteltetést.

Elisabeth hercegnő is ecsetelte a király résztvevő érdeklődését, azután megint a királynő kérte őket, hogy utazzanak el mielőbb.

A király egyetlen szót sem szólt, de szemelláthatólag izgatott volt és könnyezett.

A királynő felállott, a király és Elisabeth hercegnő kimentek a szobából.

Mária Antoinette az ablakhoz huzott és halkán mondta: — Sajnálom, hogy idehoztam a királyt. Ha csak negyedrészt is elmondta volna mindannak, amit most szívében érzett, ezek a derék emberek el lennének ragadtatva tőle, de nem tudja leküzdeni elfogultságát.

József császár meghalt. A királynő nem bánkódott túlságosan miatta. Kétségkívül elhidegült bátyjától, holott régen nagyon büszke volt reá és gyöngéden szerette. Kiméletesen ugyan, de gyakran szemére hányta a császárnak, hogy a kor filozófiájának alapelveit túlságosan magáévá tette és talán azt is sejtette, hogy a francia zavargásokat inkább, mint császár és nem mint a francia királynő testvérbátyja szemlélte.

Emlékszem, hogy József császár egy izben egy rézkarcot küldött a királynőnek, amely kámzsa nélküli szerzeteseket és apácákat ábrázolt. Az apácák újdivatú ruhákat próbálgattak, a szerzetesek fésültették fejüket. A rézkarc felakasztatlanul hevert a királynő egyik szobájában. Végre elrendelte, hogy

vitessem el. Nem szereti látni, hogy a filozófusok milyen nagy befolyást gyakorolnak a király eszére és cselekedeteire.

Mirabeau még mindig nem adta fel a reményt, hogy az elnyomott udvar utolsó támasza lehet és akkoriban többször közlekedett a királynővel.

Arról volt szó, hogy miniszteri tárcát kapjon. A dolog azonban kipattant és a nemzetgyűlés rendeletet adott ki körülbelül éppen akkor, hogy képviselő nem foglalhat el királyi miniszteri széket, csak két évvel nemzetgyűlési kötelességei teljesítése után.

A királynő busult a határozat miatt és azt mondta, hogy ezáltal hatalmas segítségtől fosztották meg az udvart.

Nyáron nagyon kellemetlen a tartózkodás a Tuileriákban. A királynő Saint-Cloudba vágyódott. Akadálytalanul nyélbe ütötték az utazást. A nemzetőrség Saint-Cloudba is követte a királyi családot.

Ujabb szökési terveket kovácsoltak. Akkoriban nagyon könnyen megszökhettek volna. Megengedték, hogy a király őrség nélkül, mindössze La Fayette egyik adjutánsának kíséretében sétálhasson. A királynőt, úgyszintén a dauphinet is mindig személyzetüknek csak egy tagja kísérte.

A király és a királynő gyakran délután négy órakor kikocsiztak és csak este nyolc vagy kilenc órakor jöttek haza.

Elmondom az egyik utitervet, amely csalhatatlannak látszott. A királynő közölte velem.

Arról volt szó, hogy a királyi család menjen egy erdőbe, Saint-Cloudtól négy kilométernyire. Megbízható személyek kísérjék a királyt. Udvarmestere és apródjai amugy is mindig vele voltak.

A királynő jöjjön valamivel később leányával és Elisabeth hercegnővel.

A királynő és a hercegnő apródjai és udvarmesterei szintén feltétlenül megbízható emberek voltak.

Azután a dauphin is megérkezett volna Turrel grófnővel a megjelölt helyen.

Egy nagy berlinikocsi és egy cséza elegendő lett volna az egész családnak.

Az adjutánsukat esetleg meg is nyerhették, — de szükség esetén kényszerítették volna.

A király levelet hagyott volna asztalán, a nemzetgyűlésnek címezve.

A kastély személyzete gyanútlanul várta volna a királyi családot kilenc óráig is, mert hiszen gyakran jöttek ilyenkor haza.

A levél tíz óra előtt nem került volna Párisba, de ebben az időben a nemzetgyűlés már nem szokott ülést tartani. Amíg a nemzetgyűlés elnökét megtalálják itt vagy ott, éjjel is elmulna. Mire a nemzetgyűlés összeülne és küldöncöket menesztene a királyi család után, már messze járnának, hat-hét órai előnnyel.

Akkoriban még minden különösebb nehézség nélkül lehetett utazni Franciaországban.

A királynőnek nagyon tetszett a terv, de nem mertem kérdezősködni. Ugy gondoltam, hogy úgyse tudatná velem a szökés idejét.

Egy júniusi estén, kilenc óra után, a kastély emberei nyugtalanul jöttek-mentek az udvarokon. A király még nem jött haza. Nyugtalan vágyódással gondoltam, hogy bárcsak elutazott volna! Lélegzeni is alig mertem izgalomban. Sajnos kocsirobogást hallottam hirtelen . . . Bevallottam a királynőnek, hogy bizonyosra vettem, hogy elmenekültek. Mária Antoinette azt válaszolta, hogy várniok kell, míg előbb a hercegnők távoznak Franciaországból és azután meg kell tudakolni azt is, hogy vajjon a szökési terv összeegyeztethető-e külföldi tervekkel.

V.

Julius 14-én, a Bastille bevételének évfordulóján, a nép Párisba sereglett. Négyszázezer ember tódult a fővárosba. Talán kétszáz sem akadt közöttük, aki ne hitte volna szent meggyőződéssel, hogy a király a meghonosított, új rendben éri el boldogsága és dicsősége tetőpontját.

Őszinte ragaszkodással szerették valamennyien, kivéve azokat, akik bukását tüzték ki célul. Különösen a vidék érintetlenül őrizte meg lelkesedését. Tévedésükről lehetetlen lett volna felvilágosítani őket. Épp úgy szerették a királyt, mint az alkotmányt és az alkotmányt éppen úgy, mint a királyt. Sem szívében, sem eszükben nem lehetett volna a kettőt különválasztani.

A föderáció után az udvar visszatért Saint Cloubba.

Egy Rotondo nevű gonoszlevő belopódzott a kertbe azzal a szándékkal, hogy a királynőt megölje. Szerencsére egész nap esett az eső és a királynő nem ment le sétálni.

La Fayette tudomást szerezvén a gyilkos szándékáról, szigorú parancsot adott az őrségnek és mindenütt közzétette a merénylő pontos személyleírását. Nem tudom, hogy mégis hogyan kerülhette el büntetését?

A király rendelkezése alatt álló ellenrendőrség egyidejűleg rájött, hogy a királynőt meg akarják mérgezni.

Mária Antoinette a legcsekélyebb felindulás nélkül beszélt az esetről velem és első orvosával: Vic d'Azyrral

Ugy az orvos, mint én, rögtön szigorú óvintézkedéseket tettünk. Az orvos bizott a királynő rendkívüli mértékletességében, mindazonáltal azt tanácsolta, hogy tartsak magamnál állandóan édes mandulaolajat, időről-időre cseréljem fel frissel, hogy szükség esetén kéznél legyen. Tejjel vegyítve a legjobb ellenszer maró mérgek ellen.

Volt a királynőnek egy szokása, amely Vicq d'Azyrt

rendkívül nyugtalanította. T. i. szobájának fiókos szekrényén mindig állott cukorpor és gyakran, ha inni akart, sajátkezüleg tett ivóvizébe egy kanál cukorport.

Megbeszéltük tehát, hogy állandóan tartok szobámban meglehetősen cukorporkészletet, sőt munkatáskámba is viszek mindig magammal, hogy ha egy-egy pillanatra egyedül maradok őfelsége szobájában, naponta háromszor-négyszer is friss cukorport tehessek a tartóba.

Tudtuk, hogy a királynő megakadályozott volna minden óvintézkedést, de nem tudtuk, hogy miért.

Egyszer rajtakapott, mikor éppen kicseréltem a cukorport és megjegyezte, hogy tudja ugyan, hogy Vicq d'Azyrral együtt állapítottuk meg ezt az óvintézkedést, de igazán ok nélkül fáradok.

— Meglátja, — mondta, — egy szemernyi mérget sem fognak használni ellenem. A Brinvilliers ideje lejárt! Manapság rágalommal ölnek, az minden méregnél hathatósabb, engem is azzal fognak sirba vinni!

A szomorú hírek és gonosz támadások nagyon leverték a királynőt. Viszont még sokszor nyílt alkalma tapasztalni a személye iránt érzett legőszintébb ragaszkodást. Látott könnyeket, melyeket szenvedései csaltak az emberek szemébe. Olykor kedves reményekkel áltatta magát.

Egy napon igazán megható jelenet tanuja voltam. Akkoriban nem beszéltünk róla senkinek.

Délután négy órakor, az őrség még nem vonult fel, aznap senki sem jött ki Saint Cloudba, egyedül ültem a királynővel egy erkélyes, udvari szobában. A királynő himzörámájára hajolva dolgozott, én felolvastam neki.

Hirtelen tompa zaj ütötte meg fülünket. Elfojtott hangok susogása.

A királynő parancsára félrehuztam a muszlin-függönyöket és kinéztem az utcára.

Körülbelül ötven idősebb és fiatalabb parasztruhás aszszony, öreg Lajos lovagok, fiatal máltai lovagok és papok állottak az erkély alatt.

Jelentettem a királynőnek, hogy kétségkívül a szomszédos falvakból összeverődött társaság látni kívánja.

A királynő felállott, kinyitotta az ajtót és kiment az erkélyre.

A derék emberek halkán és egyszerre mondták:

— Merítsen bátorságot, felség! A jó franciák sokat szenvednek felségedért és felségeddel; imádkozunk érte, az ég meg fogja hallgatni imádságunkat! Szeretjük, tiszteljük felségedet és nagyrabecsüljük erényes királyunkat!

A királynő szeméhez szoritotta zsebkendőjét és sirva fakadt.

— Szegény királynő, sir! — mondták a leányok és aszszonyok.

Féltem, hogy úgy öfelsége, mint a ragaszkodásukat nyilvánító emberek bajba kerülnek és hirtelen ötletnek engedve, megragadtam a királynő kezét, jelezve, hogy vissza óhajtom vezetni szobájába és értésére adtam a gyülekezetnek, hogy óvatosságból kell így cselekednem.

Megértették szándékomat.

— Igaza van a hölgynek! — mondogatták.

— Éljen boldogul, felség! — búcsuztak olyan meleg, fájdalmas érzéssel, hogy ma, husz év múlva is, meghatottság fog el, ha rá gondolok.

Néhány nap múlva bekövetkezett a nancyi felkelés, melynek tulajdonképpeni okát nem igen tudták. Módomban állott volna tudomást szereznem az egésze-ről, de izgatott lelki-állapotomban elmulasztottam odafigyelni, mikor alkalmam nyílt reá.

Szeptember első napjaiban a királynő megparancsolta lefekvésnél, hogy küldjem el egész személyzetét, csak én maradjak mellette.

Mikor magunkra maradtunk, így szólt:

— Éjfélkor idejön a király. Tudja úgy-e, hogy mindig kitüntette magát? Ma különösebb tanujelét fogja adni bizalmának, amennyiben magát szemelte ki arra, hogy a nancyi eseményekről szóló jelentést, tollbamondása szerint, leírja. Több másolatra van t. i. szüksége.

Éjfélkor csakugyan belépett a király a királynő szobájába és mosolyogva mondta:

— Ugy-e nem hitte volna, hogy valaha titkárom lesz... és ráadásul éppen éjjel!

Bevezetett a miniszteri tanácssterembe. Papir, tinta, toll már elő volt készítve. Azután leült mellém és tollba mondta

a Bouillé marquis jelentését, amelyet velem egyszerre, sajátkezüleg is leírt.

Ugy reszketett a kezem, hogy alig birtam irni. Izgal-mamban nem tudtam figyelemmel hallgatni a király szavait. A nagy asztal, a bársonyszőnyeg, a miniszteri székek, a helyiség hajdani rendeltetése és mostani célja, a körülmény, hogy a király női munkát vesz igénybe, a női foglalkozással semmiféle kapcsolatban nem álló dolgok elvégzésére; a szerencsétlenség, amely a királyt ebbe a helyzetbe kényszerítette, az uralkodócsalád aggódva sejtett jövője... minden együtt olyan mély hatást gyakorolt reám, hogy mikor a királynő szobájába visszatértem, egész éjjel sem aludni, sem az iratok tartalmára visszaemlékezni nem tudtam.

Minél inkább szerencsés lehettem uralkodóim hasznára válni, annál inkább igyekeztem hallgatni a belém helyezett bizalomról, nehogy eláruljam bárki előtt is. Ugyszólván csak családommal érintkeztem.

Az udvarnál azonban semmi sem maradhat titokban és nemsokára igen sok ellenség vett körül.

Könnyű valakit fejedelmi kegyből kiturni, akkoriban még könnyebb volt, mint máskor, mert ha valakit csak meggyanusítottak is azzal, hogy a forradalom hiveivel érintkezik, már megfosztották a király és királynő bizalmától.

Szerencsére a királynővel szemben tanúsított viselkedésem megvédett a rágalom ellen.

Két napig távol voltam Saint-Cloudtól, mikor a királynőtől a következő tartalmú levelet kaptam: „Jöjjön azonnal Saint-Cloudba. Közölni akarok magával valamit, ami érdekelni fogja!”

Nyomban teljesítettem parancsát. A királynő kijelentette, hogy áldozatot kíván tőlem. Azt feleltem, hogy máris meghozottnak tekintheti.

Arról volt szó, hogy szakítsam meg az érintkezést egy állítólagos barátommal, még ha reám nézve kellemetlen volna is a dolog, de saját érdekemben elkerülhetetlenül szükséges. A királynő megjegyezte, hogy ami őt illeti, neki igazán nem lenne kifogása az ellen, hogy egy tehetséges, eszes képviselő járjon házamba, mert hasznát vehetné az összeköttetésnek, de ezuttal az én érdekemet tartja szem előtt. Palotahölgyeitől hallotta előző napon, hogy Artois nemesi képviselő-

lője, Beaumetz, aki nemrégiben a nemzetgyűlés balpartjához csatlakozott, mindennapos nálam.

Teljesen alaptalan feltevéssel igyekeztek kellemetlenséget okozni nekem. Mosolyogva válaszoltam, hogy nem hozhatom meg öfelségének a kívánt áldozatot, mert Beaumetz úr, okos ember léte, bizonyára nem azért csatlakozott a nemzetgyűlés balpártjához, hogy aztán a királynő szolgálattévő hölgyénél töltsen szabad idejét és újra elveszítse a nép kegyét. Egyébként 1788 október eleje óta nem is láttam, ha csak nem színházban, vagy sétaközben, de soha nem szólított meg, amit természetesnek is találtam, mert akár a népnek óhajt tetszeni, akár az udvarral óhajtja megnyeretni magát, nincs mit beszélnie velem.

— Igaza van! — mondta a királynő. — Rossz alkalmat kerestek arra, hogy magának ártsanak! Mindazonáltal vigyázzon minden téttele. Láthatja, hogy bizalmunk miatt igen sok ellenségre tett szert.

A titkos összeköttetés Mirabeau és az udvar között végül arra a pontra jutott, hogy a királynő fogadta Mirabeaut Saint-Cloud kertjében — és nem a szobájában, ahogy azt Lacretelle úr emlékirataiban elmondja. Sokkal ismertebb alak volt Mirabeau, semhogy a kastélyban észrevétlenül megjelenhetett volna. A királynő a kertnek magasan fekvő, kerek tisztására ment, teljesen egyedül és ott találkozott Mirabeauval, aki Párisból lóháton távozott azzal az ürüggyel, hogy meglátogatja egyik barátját falun. A saint-cloudi kert kapujánál azonban megállott, ott már várta valaki és bevezette a kert legmagasabb pontjára, ahol a királynővel találkozott.

Mária Antoinette később elbeszélte nekem, hogy így szólította meg:

— Közönséges ellenséggel, olyan emberrel szemben, aki a monarchia vesztére esküdött anélkül, hogy a nép előnyeire gondolt volna, jelenlegi lépésem csak ártana, de ha az ember egy Mirabeauhoz fordul, stb. . . .

Szegény királynő úgy örült ötletének, hogy Mirabeaut a többiek fölé helyezte és miközben az összejövetel minden részletét elmesélte, megjegyezte többek között:

— Tudja-e, hogy nagyon hizelgett neki, hogy azt mondtam: „*mikor az ember egy Mirabeauhoz fordul?*“ . . .

Véleményem szerint nem is lehetett hizelgőnek minő-

síteni a királynő nyilatkozatát, amennyiben Mirabeau eszével és tehetségével sokkal több bajt okozott, mint amennyit valaha jóvá tehetett volna.

A búcsunál lelkesen jelentette ki a királynőnek:

— Felség, a monarchia meg van mentve!

Ugy látszik, hogy Mirabeau nemsokára tekintélyes pénzüsszegeket kapott. Fokozott költekezése elárulta. Már hírek keringtek arról is, hogy szükségesnek tartja a forradalom uszítóinak elfogatását.

Egy izben meghívták valahova ebédre a királynő egyik hűséges emberével együtt, aki, mikor értésére jutott, hogy Mirabeau is jelen lesz, lemondta a meghívást. A ház ura és urnője szántszándékkal elbeszéltek Mirabeaunak, de legnagyobb meglepetésükre, Mirabeau dicséretekkel halmozta el a távolmaradt vendéget és kijelentette, hogy ő is úgy cselekedett volna helyében. Majd hat hónap múlva hívják őket megint össze, meg fogják látni, hogy milyen szívesen fog együtt ebédelni a monarchia helyreállítójával.

Mirabeau elfelejtette, hogy könnyebb bajt okozni, mint jót. Azt képzelte magáról, hogy politikában második Atlas.

A forradalmárok minden alkalmat megragadtak gúnyolódásra és sértegetésekre.

Szokás volt újév reggelén szerenádot adni az uralkodó ablaka alatt. 1791. újesztendő napján megjelent a nemzetőrség zenekara. Vonatkozással a nemzetgyűlésnek az államadóságok likvidálására kelt határozatára, kizárólag az „Adósságok“ című opera egyik dalát játszották célzatosan.

Ugyanaznap megjelentek a „Bastille elfoglalói“ is, a párisi gárda gránátosai katonai zenekarral és újévi ajándéku látnyújtottak a dauphinnek egy kockajátékot, amely az állami börtön köveiből és márványdarabjaiból készült.

A királynő ideadta megőrzés végett a szerencsétlen játékot, mert majd egyszer igen érdekes lesz a forradalom történetének szempontjából.

A játék fedelére rossz verseket véstek körülbelül ilyen értelemben: „Azon falak kövei, melyek között önkényes erőszak ártatlan áldozatokat fogva tartott, játékká lettek átalakítva, hogy önnek, legkegyelmesebb herceg, a nép szeretetéről és hatalmáról tegyenek tiszteletteljes tanuságot“.

A királynő véleménye szerint La Fayette annyira áhi-

tozta a nép kegyét, hogy minden meggondolatlan óhajását vakon teljesítette. Ellenszenvé napról-napra fokozódott a generálissal szemben, ugyannyira, hogy mikor a forradalom vége felé La Fayette a megingott trónust támogatni látszott, a királynő nem fogadta el szolgálatait.

A kivándorlás következtében nagyon sok hű embert vesztett az udvar. Olyanok, akik azelőtt sohasem mertek volna fontosabb állásra igényt tartani, a király ügyéhez való ragaszkodás leple alatt, megkiséreltek most közeledni a Tuile-riák belsejéhez.

Sokat ismertem az ujonnan felbukkant alakok közül. Némelyek nyomorult cselszövők voltak, mások jó szándékot árultak el, de nem bírtak elég körültekintéssel ahhoz, hogy hasznosíthatják volna magukat.

J. a hadsereg vezérkarának egyik ezredese, abban a szerencsében részesült, hogy több, igen fontos szolgálatot is tehetett a királynőnek és megbízatásait mindig a legnagyobb titoktartással és becsülettel végezte el.

A királynő fogsága alatt, mint lámpagyújtogató, rongyos, piszkos ruhákban lopózkodott a „Temple”-ba és továbbra is teljesítette a reábizottakat anélkül, hogy bárki is rájött volna.

A királyi pár feltétlenül megbízott benne, habár tudták róla, hogy csupa óvatosságból, a nyilvánosság előtt, mint a konstitúció alapelveinek követője szerepelt.

Turini küldetése alkalmával igen sok fáradságába került, míg a hercegeket lebeszélte kalandos tervükről. T. i. Lyonon keresztül akartak igen gyenge hadsereggel bevonulni Franciaországba. Reggel három óráig tartó tárgyaláson igyekezett meggyőzni a hercegeket arról, hogy tervük veszedelmes a királyra nézve.

Az alacsonyabb rangú tisztviselők között, akiket válságos időkben, fontosabb államügyekbe beavattak, volt egy Goquelat nevű igen ügyes rajzoló is. Annak idején Saint-Cloudra és Trianonra vonatkozó tervrajzokat is készített a királynőnek.

A forradalom kezdetén Valenciennesbe küldték, mint Eszterházy gróf szárnysegédét. Főképpen azért jutott rangjához, hogy Versaillesból eltávolítsák, mert buzgalmában kellemtelenségeket okozott a királynőnek. Minduntalan kiállott a

szónoki emelvényre, hogy a királyi családhoz való ragaszkodását bebizonyítsa és fennhangon szidta a képviselők javaslatait, azután visszatért a királynő előszobájába és elmesélte mindazt, amit hallott és amit elég meggondolatlanul ő maga mondott.

Figyelmeztettem a királynőt, hogy a Goquelat hóbortos viselkedése rossz vért szül. A királynő is osztotta véleményemet, el is távolítottatta Goquelat-t, de sajnos, továbbra is megmaradt abban a hitben, hogy nagy veszedelmek idején, mikor önfeláldozó hűségre van szükség, igen jó hasznát lehet venni. 1791-ben azután megbízták, hogy Bouillé marquissal egyetemben, működjék közre a király szökésében.

Egész sereg tervvel igyekezett bejutni Mária Antoinette-hez, azonkívül Elisabeth főhercegnő is érintkezést tartott fenn magánemberekkel, akik valamennyien az udvar magatartására vonatkozó terveket dolgoztak ki. A királynő rossz szemmel nézte ezeket az embereket és attól tartott, hogy a hercegnő véleményét a királyi pár nézeteivel ellenkező irányban befolyásolják.

A királynő gyakran fogadta kihallgatáson La Fayette-t. Egy ízben szárnysegédei, generálisukra várakozva, fel és alá járkáltak a nagyszobában, ahol a személyzet tartózkodott.

Fiatal, meggondolatlan asszonyok célzatosan és jó hangosan, hogy a tisztek is meghallhassák, olyasmit jegyeztek meg, hogy nyugtalanító érzés a királynőt egyedül tudni egy lázadóval, egy rablóvezérrel.

Bosszantott az ostoba beszéd és hallgatásra intettem az asszonyokat. Az egyik azonban továbbra is emlegette a „rablóvezért“. Megjegyeztem, hogy La Fayette kétségkívül megérdemli a rebellis elnevezést, de a történelem mindeddig pártvezérnek nevezte azt, aki körülbelül negyvenezer ember, a főváros és az egész környék fölött rendelkezik. Igen gyakran tárgyaltak királynők pártvezérekkel és ha a királynő ugyanezt teszi, nekünk nem lehet más szavunk, mint eljárását tisztelni.

Következő napon a királynő jóságos hangon, de nagyon komolyan kérdőre vont, hogy mit mondtam La Fayette-ről? A hölgyek azt állították, hogy elhallgattattam őket, mert nem nyilatkoztak róla kedvezően és védelmembe vettem.

Szóról-szóra elismételtem a történeteket és Mária Antoinette kijelentette, hogy igazam volt.

Valahányszor megvádoltak előtte, merő irigységből, mindig jóságosan tudomásomra hozta. Ilyenformán nem ingathatták meg belém vetett, megtisztelő bizalmát, amelyet még életem veszélyeztetése árán is igazoltam.

A király nagynénjei 1791 elején elutaztak Bellevueből. Berthier, a versaillesi nemzetőrség parancsnoka elősegítette utazásukat, amiért később a jakobinusok megfosztották állásától, sőt még élete is veszélyben forgott.

Elbúcsúztam fiatal éveim nemesszivű pártfogójától. Nem hittem volna, hogy utoljára látom életemben. Egyedül fogadott szobájában és reményének adott kifejezést, hogy nemsokára visszatér Franciaországba.

— Nagyon sajnálatraméltók lennének a franciák, — mondta, — ha a forradalom olyan mérveket öltene, hogy sokáig kellene miatta távolmaradnom.

A királynőtől hallottam, hogy a hercegnőknek azért kellett távoznok, hogy a király szabadon mozoghasson, ha szükségesnek találja menekülni családjával.

A papság ujjászervezése ellentétbe került a hercegnők vallásos meggyőződésével és mindenki azt hitte, hogy azért utaznak Rómába.

A nemzetgyűlést azonban nem lehetett félrevezetni, a királyi család minden egyes tettét gyanakodva mérlegelték és a hercegnők elutazása óta éberebb szemmel figyelték, mint valaha, hogy mi történik a Tuileriákban.

A hercegnők Elisabeth hercegnőt is magukkal akarták vinni Rómába, de az erőlelkű hercegnő feláldozta személyi biztonságát, hogy a keresztény egyház fejénél találjon védelmet Rómában, — a király iránt érzett ragaszkodásának.

Az egyház ujjászervezése, a papoktól követelt eskütétel, szakadást idézett elő a francia egyházban. A szakadást csak fokozták a királyt környékező veszélyek.

Mirabeau egy egész éjszakát töltött Saint-Eustache plébánosánál, a király és királynő gyóntatójánál, hogy rávegye a kívánt eskütételre.

Őfelségeik nyomban más gyóntatót választottak, akinek kilétét nem árulták el.

Mirabeau, az olcsó demokrata és royalista bérenc néhány hónap múlva befejezte életét és pályafutását.

A királynő nagyon sajnálta halálát. Sajnálkozásán ő maga is csodálkozott. Azt remélte, hogy Mirabeau, aki elég ügyes és erős volt ahhoz, hogy mindent összezuzzon, a szerencsétlen tehetségével okozott bajokat jóváteszi.

Sokat beszéltek a Mirabeau haláláról. Cabanés, orvosa és jó barátja, tagadta, hogy megmérgezték volna.

Felboncolták hulláját és Vicq d'Azyr azt mondta a királynőnek, hogy a boncolási jegyzőkönyv értelmében épp úgy okozhatta halálát igen nagy mértékben használt, erős gyógyszeradag, mint mérgezés. A szakemberek jelentése teljesen hű és megbízható, mindenestre okosabb a természetes halál megállapítását elfogadni, mert Franciaország jelenlegi, válságos helyzetében, a népbosszú igen könnyen ártatlanokat ejtene áldozatul.

VI.

1791 tavaszán, a király megunva a Tuileriákat, megint Saint-Cloudba óhajtott menni. Udvara már útnak is indult előre és ebéddel várta a királyt, aki egy órákor kocsira ült.

Az őrség ekkor felzudult, bezárta a rácsos kapukat és kijelentette, hogy nem engedi távozni.

Az újabb csiny kétségkívül titkos feljelentések következménye volt. Attól tartottak, hogy a király szökni akar.

Két emberrel, akik közeledni mertek a király kocsijához, csúnyán elbántak. Az örök apósomat is megragadták és elvették kardját.

Igy kényszerítették a királyt, hogy családjával együtt kiszálljon a kocsiból.

A király alapjában véve nem vette túlságosan lelkére a dolgot, amennyiben most már a nép szemében is igazoltnak látta magát, ha mielőbb keresztül viszi menekülési szándékát és elhagyja Páris.

A királynő március óta foglalkozott uti előkészületekkel. Közelében töltöttem az egész hónapot és teljesíttem az előkészületekre vonatkozó titkos parancsait.

Aggódva láttam, hogy milyen fölösleges, sőt egyenesen veszedelmesnek mondható beszerzésekkel foglalkozik. Alkalmadtán értésére is adtam, hogy a francia királynő, bárhova megy, mindenütt fog elegendő inget és ruhát találni. Minden megjegyzésem kárbaveszett. Teljes kelengyét akart magával vinni Brüsszelbe, úgy a saját, mint gyermekei részére.

Nagyon sokat kellett járkálnom Párisban, hogy a kelengyét megvásároljam, illetve csináltassam. Sokszor álruhába öltöztem.

Egyik fehérneműkereskedésben, a másikban is megrendeltem hat-hat inget, ruhákat, fésülködő köpenyt stb.

Nővérem, a leánya mértékére teljes kelengyét csináltatott a kis hercegnő részére, én meg a fiam mértéke szerint rendeltem ruhákat a dauphinnek.

A ruhákat kofferbe csomagolva, a királynő parancsára egyik udvarhölgyéhez küldtem Arrasba, aki bizonytalan időre kapott szabadságot, hogy szükség esetén Brüsszelbe, vagy más jelzett helyre utazhassék nyomban a titkos parancs kézhezvétele után.

Az udvarhölgynek birtokai voltak Flandriában, tehát feltűnés nélkül távozhatott Arrasból.

A királynő csak egyetlen szolgálattelvő hölgyet szándékozott elvinni magával és azt mondta, hogyha elutazásának napján történetesen nem én lennék szolgálatban, intézzem úgy a dolgaimat, hogy minél előbb követhessem.

Utikészletét is magával akarta vinni és tanácskozott velem, hogy milyen módon távolíthatná el feltűnés nélkül azalatt az ürügy alatt, hogy Christine főhercegnőnek, Németalföld helytartónőjének küldi ajándékba.

Minden erőmmel küzdöttem a terv ellen és igyekeztem megmagyarázni, hogy mikor annyi ember kémeleli minden mozdulatát, könnyen feltételezhető, hogy akad majd közöttük elég sok éleslátó, aki gyanítani fogja, hogy utikészletét még elutazása előtt külföldre viteti.

A királynő mindenek ellenére megmaradt elhatározásánál és csak éppen annyit érhettem el, hogy meglevő utikészlete továbbra is szobájában marad, ellenben megbeszélem az osztrák ügyvivővel, hogy alkalmilag, az egész személyzet jelenlétében, kérje meg, hogy csináltasson Christine főhercegnő részére egy teljesen hasonló utikészletet.

Minden így is történt és a királynő ugyancsak személyzete jelenlétében megbizott, hogy rendeljem meg a kívánt utikészletet.

Teljesedésbe ment tehát a királynő óhaja, mindössze öt-száz arany felesleges kiadása nehezítette meg kissé a dolgot. A gyanut azonban látszólag sikerült elhárítanunk.

Azért fektetek olyan nagy súlyt az utikészlet történetének legapróbb részletére, mert sajnos minden részlet fontossá vált, amennyiben egy asszony, akinek jelleme már régóta gyanus volt előttem, sőt akinek kémkedésétől is tartottam, felfedezte az első készülődéseket.

Ruhatárosnő volt a királynő mellett házasságának első pillanata óta. Mária Antoinette megszokta és szerette, mert ügyes és gondos volt.

Jó anyagi körülmények között élt. Fizetése, mellékjövedelmekkel együtt, évi tizenkétezer frankra ment fel. Csinos megjelenésű asszony volt. Polgári képviselők jártak hozzá a királynő szobái alatt levő lakásába. A La Fayette szárnysegédével, Guvionnal volt viszonya.

Május közepe felé, az utikészlet megrendelése után körülbelül egy hónappal, a királynő érdeklődött, hogy vajjon nemsokára elkészül-e? Azonnal küldtem a műasztalosért, akinél megrendeltük, de csak hat hét múlva tudta szállítani. Jelentést tettem azonnal a királynőnek, aki azt válaszolta, hogy nem várhatja meg, míg elkészül, mert már június közepén szándékszik elutazni. Miután azonban mindenki tudtával testvére részére rendelte az utikészletet, azt fogja mondani, hogy a főhercegnő sürgeti, megunta a várakozást, tehát hozza rendbe az övét és adják át az osztrák ügyvivőnek, hogy továbbítsa.

Egészen nyiltan teljesítettem parancsát. Minden titkolózás nélkül.

Elrendeltem a ruhatárosnőnek, hogy üritse ki a neszeszt, főképpen a parfümillatot, amely talán kellemetlenül hatna a főhercegnőre, távolítsa el belőle és hozza minél hamarabb rendbe, hogy el lehessen küldeni.

Óvintézkedésünk épp oly fölösleges, mint veszedelmes volt. Sajnos, csak későn tudtam meg!

Mikor a királyi családot visszahozták Varennesből, a polgármester átnyújtott a királynőnek egy május 21-ről kelteztett feljelentést, amelyben a ruhatárosnő elmondja, hogy a Tuilerieben utielőkészületek folynak. Azt hitték, hogy senki sem fogja kitalálni, hogy a királynő testvéreinek ajándékba küldött utikészlet csak mese és hogy mi az igazi ok. Különben is őfelsége sokkal jobban ragaszkodott utikészletéhez, semhogy megfosztotta volna magát tőle. Többször hangoztatta, hogy milyen jó hasznát lehet venni az uton.

A feljelentés arról is említést tett, hogy egy egész estét bezárkózva töltöttem a királynővel és gyémántjait csomagoltuk. Szétszórva találta az ékszereket a királynő pamlagán, vatta között.

Csak a feljelentés olvasása után jött reá a királynő, hogy a ruhatárosnőnek alkalmasint kulcsa lehetett magánszobájához.

Csakugyan egy este, hét óra tájban, abbahagytuk a gyémántok rendezgetését, mert a királynőnek a játékszobába kellett mennie. Bezárta szobáját és lehúzta kulcsát. Azt mondta, hogy holnap reggel, mihelyt felkelt, folytathatjuk a csomagolást. Nem történhetik semmi baj, mert hiszen ablaka alatt ő áll és szobája kulcsát magával viszi.

Ugy látszik azonban, hogy még aznap este, vagy esetleg másnap korán reggel felfedezte a nyomorult nő titkos előkészületeinket.

A gyémántokat tartalmazó ékszerdobozt Leonard, a királynő fodrása, aki Choiseul herceggel együtt utazott el, Brüsszelbe vitte és ott biztonságba helyezték.

Öfelségéék a koronagyémántokat, amelyeket azelőtt használtak, átadták a nemzetgyűlés kommisszáriusának. A királynő csak a saját, külön ékszereit küldte át a határon.

Az úti előkészületek közepette a királynő közölte velem, hogy még egy igen drága kincset kell reám bízni, szemeljek ki becsületes, független és megbízható hűséges embereket, akiknek átadhatná a szóbanforgó irattáskát.

Választásom Vallayer Coster festőnőre esett, aki a Louvrebán lakott és akiben éppúgy megbíztam, mint férjében.

Hűségesen őrizték az irattáskát és csak 1791-ben, a konstitúció elfogadása után, adták vissza nekem.

A ruhatárosnő erről is tett jelentést. Előadta, hogy látott egy irattáskát az egyik karosszéken heverni, holott annak nem volt ott a helye; a királynő az irattáskára mutatva, halank beszélt velem. Az irattáska nemsokára eltűnt.

Bailly, aki a feljelentést megmutatta a királynőnek, nem használta ki a királynő ártalmára.

Mária Antoinette úgy intézkedett, hogy gyémántjai leányára d'Angoulême hercegnőre szálljanak, ő maga csak néhány gyöngysort és egy körtealakú gyémántfüggőt tartott meg. Ezek az ékszerek a királynő szobájában maradtak és kétségkívül a Tuileriet augusztus tizedikén megszálló kommisszió birtokába kerültek.

A fentemlített úti előkészületekkel kapcsolatban még néhány titkos megbízatást kellett teljesítenem.

Párisból való távozásom előestéjét apósomnál töltöttem. A királynő, attól tartva, hogy távozása szertelenségekre fogja ragadni a népet és bosszujukat majd azokon töltik ki, akik hozzá legközelebb állottak, megbeszélte orvosával, hogy küldje apósomat Mont d'Orba, az ottani fürdők használására.

Kifejezést adott sajnálkozásának, hogy nem utazhatom vele egyszerre el és ideadott ötszáz louisdort utiköltségre, hogy minél hamarább követhessem.

Kétségkívül igen nagy szükségem lett volna pénzre akkoriban, de tudva, hogy a királynőre nézve milyen fontos, hogy minél több pénz legyen nála, nem fogadtam el.

A király csak a határig szándékozott utazni, hogy onnan tárgyaljon a nemzetgyűléssel és csak abban az esetben hagyta volna el Franciaországot, ha a tárgyalások nem vezetnek eredményre.

A királynő számított a nemzetgyűlés egyik pártjára, amelynek tagjai, tudomása szerint, már kigyógyultak első lelkesedésükből.

Június elsején utaztam el Párisból, hetedikén érkeztem Mont d'Or-ba és napról-napra vártam a királynő elutazásának hírére.

Végre megjött a hír. Utazásomat gondosan előkészítettem, de a nemzetgyűlés megnehezítette a forgalmat őfelségéék elutazása után és sokkal több nehézséggel kellett megküzdenem, mint ahogy a királynő gondolta volna.

Éppen indulni készültem azonban, mikor hírnök érkezett Besseből és örömmel közölte Mont d'Or lakosságával, hogy sikerült a királyt és a királynőt feltartóztatni.

Még aznap este megerősítették a hírt és két nap múlva levelet kaptam a királynőtől, egyik hűséges és feltétlenül megbízható embere közvetítésével.

„Fürdőmből iratok magának. Legalább fizikai erőmet akarom visszanyerni. Lelkiállapotomról nem tudok beszélni. Még élünk! Ez minden! Ne jöjjön addig vissza, míg levelet nem kap tőlem. Ez nagyon fontos!”

A levél nem volt lepecsételve és a királynő visszaérkezésének napjáról keltezték.

Mélyen megghatott, hogy a szerencsétlen királynő ilyen izgalmas napon is gondolt reám.

A levél vétele után Clermontba mentem, ahol a nemzet-

gyűlés által kirendelt felügyelőbizottság le akart tartóztatni. Minthogy azonban beigazolódott, hogy apósom csakugyan betegen utazott el Párisból, elállottak szándékuktól.

Augusztus elején a királynő kívánságához képest visszatértem Párisba.

A király és a királynő menekülési kísérletéről tehát csak annyit tudok, amennyit a királynőtől és visszaérkezésük néhány tanujától hallottam.

A király Fersen grófra, akit mint idegent kevésbé gyanúsítottak és veszélyeztettek, bízta az elutazás keresztülvitelének gondjait.

Fersen gróf maga rendelte meg a kocsit és útlevelet állíttatott ki a királynőnek, egy ismerőse: madame Korf nevére. Sőt, mint kocsis utazott a királyi családdal Bondyig. Ott szállottak át az utasok berlinerükbe. Brunier és Neuville udvarhölgyek itt csatlakoztak a főkocsihoz.

A király fivére, feleségével Luxembourgból indult, más úton. Őket is felismerte a határon az utolsó francia postamester, de feláldozta magát a hercegért és ő maga is a bakra ülve, mint postakocsis, elhagyta a francia földet.

Thibaut asszony, a királynő szolgálattelvő hölgye minden baj nélkül elérte Brüsszelt. Akadálytalanul utaztak át a határon Cardon asszony Arrasból és Leonard, a királynő fodrásza, ugyancsak Varennesen át.

A sors csak a szerencsétlen uralkodó útjába halmozott akadályokat.

Az utazás eleinte simán folyt le. Csupán Páristól tizenkét kilométernyire kellett rövid ideig állaniok, kocsijavítás miatt. Később a király gyalog kívánt megmászni egy hegyet. A két, csekélységnek látszó körülmény következtében, a jelzett időnél éppen három órával később érkeztek Varennes elé, ahol Goquelat vezénylete alatt álló csapat várta őket.

A csapatot egy állítólagos pénzküldemény kíséretére rendelték ki, de a környékbeli parasztság nyugtalankodva nézegette a katonaságot és nemsokára bunkókkal felfegyverkezve kérdezgette szándékaikat.

Goquelat hiába várta a kocsi érkezését és összetűzéstől félve, két csapatra osztotta embereit, szerencsétlenségre letérítette őket az országútról és mellékutakon indította őket Varennes felé.

A király Saint Menehouldnál kidugta fejét a kocsiból és kérdezősködött az útról. Drouet postamester, akinek vészthozó nevét nem fogja elfelejteni a történelem, felismerte a királyt, sőt a királynét is. Természetesen sejtette, hogy a többi utasok is a királyi családhoz tartoznak; azonnal lóra ült, mellékutakon megelőzve a menekülőket, Varennesbe érkezett és mindenkit fellármázott.

A királynő hirtelen félni kezdett. Aggodalmát még növelte, hogy egy idegen vágatott el kocsija mellett és behajolva a kocsi ablakán, bekiáltott: „Felismerték!”

Dobogó szívvel érkeztek Varennes kapuihoz. Egyetlen lovassal sem találkoztak, aki kísérte volna őket. Azt sem tudták, hogy hol találják meg a váltólovakat. Feleslegesen pazartak el megint néhány percet.

A két udvarhölgyet vivő könnyű kocsi a berliner elé került, de már a hidat talyigákkal és bútorokkal eltorlaszolva találták.

Az egész polgárság fegyveres készenlétben állott.

A király végre berobogott Varennesbe, most már Goquelat is megjelent csapatával és megkérdezte a királytól, hogy erőszakkal is törjön utat neki?

Szerencsétlenül intézett kérdés!

XVI. Lajos a forradalom kitörése óta, a legválságosabb pillanatokban sem tudott vérontásra vezető parancsot adni.

— Vajjon heves küzdelem lenne? — kérdezte

— Alkalmasint nem fog máskép menni, Sire! — felelte Goquelat.

A király nem akarta veszélybe sodorni családját. Leszálltak a kocsikról és Varennes polgármesteréhez, egy fűszereshez, mentek.

A király elfogatásának hírére óriási tömeg verődött össze.

Goquelat még utolsó kísérletképen megkérdezte a dragonyosoktól, hogy akarják-e fedezni a király továbbutazását? A katonák zúgolódtak és leengedték kardjukat. Egy idegen Goquelatra lőtt, de nem sebesítette meg. Abban a pillanatban megérkezett Romeuf, a La Fayette szárnysegéde. Október hatodika óta rendszeresen szolgálatot teljesített a királynő mellett.

Mária Antoinette keserű szemrehányásokkal illette az elvállalt küldetésért:

— Ha így akart hírnévre szert tenni, úgy sajátságos és gyűlöletes eszközhöz folyamodott. Nem is maradhatnak el szomorú következményei.

Romeuf igyekezett sürgetni a visszatérést Párisba. Viszont a királynő, aki titkon még mindig azt remélte, hogy Bouillé marquis kimenti kinos helyzetéből a királyt, mindenáron el akarta odázni az indulást, hogy minél tovább vesztelgesen Varennesben.

A királynő azzal indokolta reménységét, hogy rendkívüli félelmet árultak el az emberek, akik elfogták őket.

Az indulást azonban nem lehetett tovább halasztani. Vad, kárörvendő nemzetőrcsapatok fogták körül a királyi család kocsját.

A három képviselő: Latour Maubourg, Barnave és Petion, akiket a nemzetgyűlés küldött eléjük, csak Epernay környékén csatlakoztak hozzájuk.

Mikor a királyi családot visszahozták Varennesből a Tuileriebe, a királynő személyzete csak nagy ügyel-bajjal juthatott szobájáig.

A kémkedő ruhatárosnő látta el testvérével és leányával a királynő körüli szolgálatot.

A ruhatárosnő pontos személyleírását kifüggesztették a királynő lakosztályába vezető lépcső aljára, hogy az őrség más nőt ne engedjen fel hozzá.

Mihelyt a királynő tudomást szerzett a megalázó intézkedésről, elmondta a királynak, aki el sem akarta hinni és rögtön leküldött valakit a lépcső aljára, hogy meggyőződjék a dolgról.

Azonnal magához hívatta La Fayettet és teljes szabadságot követelt úgy a saját, mint felesége lakosztályára nézve. Elrendelte azt is, hogy a ruhatárosnőt távolítsák el a palotából, mert La Fayetteen kívül senki sem bízik benne. A generális kénytelen-kelletlen beleegyezett a király akaratába.

Az őrségnek adott parancsot, hogy senkit fel ne engedjen a királynőhöz, maga a nép szegte meg, ami fényesen szemlélteti az összeomlások által előidézett fegyelmezetlenséget.

Aznap, mikor a szerencsétlen utasokat visszavárták Varennesből, egyetlen kocszi sem robogott Páris utcáin.

A királynő öt vagy hat udvarhölgye, akik hasztalan kértek bebocsáttatást a Tuileriebe, minden kapunál vissza-utasítottak, végre összetalálkoztak nővéremmel, aki szintén a királynő szolgálatában állott. A Feuillans kapunál erélyesen követelték, hogy az őrség bocsássa be őket. A halkofák feldühödve az őrséggel szemben tanusított ellenszegülésükön, reájuk támadtak. Egyikük már megragadta nővérem karját és durván rákiáltott, hogy az osztrák asszony rabszolgája. Nővérem nyugodt, kemény hangon válaszolt:

— Tizenötéves korom óta állok a királynő szolgálatában. Kelengyét kaptam tőle, férjhez adott, boldogságában és dicsőségében mellette voltam, most hagyjam el, amikor szerencsétlen.

A furiák igazat adtak neki.

— Jól teszi, ne hagyja el úrnőjét!

Egy szempillantás alatt körülfogták az őrséget, utat törtek maguknak és felvezették az udvarhölgyeket a Feuillans terrasszáig.

Egyik furia, akinek kevés biztatás kellett volna az imént ahhoz, hogy nővéremet széttépje, hirtelen pártfogásába vette és tanácsokkal látta el, hogy milyen módon hatolhat beljebb a palotába.

— Mindenekelőtt vegye le lelkem azt a zöld szalagövet, igen élénken emlékeztet d'Artois grófra és annak sohasem bocsátunk meg.

Szigorú és sértő rendszabályokat foganatosítottak a király őrzésére úgy a palota bejáratánál, mint belsejében.

Közvetlenül a királynő hálószobája elé állított bataillonvezetők parancsot kaptak, hogy állandóan nyitva tartsák az ajtót és éber szemmel figyeljék a királyi családot.

A király egy izben betette az ajtót, az őrségen levő tiszt rögtön kinyitotta és kijelentette, hogy parancsa értelmében az ajtónak nyitva kell állania és ahányszor beteszi őfelsége, anyniszor ki fogja nyitni, úgy hogy kár fáradni vele.

Még éjszaka is nyitva kellett hagyni az ajtókat, mikor a királynő ágyban feküdt. A szolgálatos tiszt a két ajtó között ült egy karosszékben, őfelsége felé fordított fejjel.

Mindössze annyi módosítást lehetett elérni, hogy mikor

a királynő felöltözött, vagy levetkezett, akkor becsukhatták az ajtót.

A királynő szolgálattelvő hölgye ágyát közvetlenül saját ágya mellé állíttatta, hogy ennek függönyei eltakarják a tiszt szeme elől.

Madame Garjaie, aki távollétemben a királynőnél helyettesített, elmondta, hogy egy éjjel, a karosszékekben ülő tiszt látva, hogy az udvarhölgy mélyen alszik, viszont őfelsége ébren van, közeledett a királynő ágyához, hogy magatartására és viselkedésére vonatkozó tanácsokat adjon neki.

A királynő kérte, hogy beszéljen kissé halkabban, nehogy felköltse az alvó udvarhölgyet, de már késő volt, madame Garjaie felébredt és majd meghalt rémületében, mikor a királynő ágya mellett megpillantotta a katonát.

Mária Antoinette igyekezett megnyugtatni és kérte, hogy ne keljen fel, a katona derék francia ember, aki téved ugyan helyzetük és gondolkozásmódjuk megítélésében, de kijelentései elárulják, hogy hűségesen ragaszkodik királyához.

A fekete folyosón, amelynek lépcsőjét most kizárólag a király használta, hogy zavartalanul láthassa a királynőt és beszélhessen vele, szintén állott őrség. Elég kellemetlenül huszonnégy óráig kellett itt felváltás nélkül szolgálatot teljesíteni. Egy Saint Prix nevű férfi, a Théâtre Français egyik színésze, gyakran állott őrt saját kívánságára, hogy előmozdíthassa a királyi pár rövid találkozásait és beszélgetéseit a folyosón.

Rendesen eltávozott, hogy együttlétüket ne zavarja és veszély közeledtére azonnal értesítette őket.

Collot, akit a palota belsejében teljesített szolgálatok parancsnokságával bíztak meg, szintén enyhíteni igyekezett a felháborító rendeleteket. Például a királynőt garderoeszobája ajtajáig kellett volna kísérni, de sohasem tették.

Egy katonatiszt szemtelenül szidalmazta a királynőt, saját szobájában. Collot panaszt akart emelni ellene La Fayette-nél és meg akarta fosztani állásától, de a királynő nem engedte. Okosan és jóságosan beszélt a katonával, aki attól a pillanattól kezdve buzgó híve lett.

Mikor először találkoztam a királynővel a szerencsétlen menekülési kísérlet után, még ágyban feküdt.

Arcvonásai nem változtak a kiállott szenvedésektől, de

az első jóságos szavak után levetette főkötőjét és azt mondta, hogy nézzem csak meg, milyen hatást idézett elő haján a bánat és gond. Egyetlen éjszaka alatt megöszült, mintha legalább is hetven éves lett volna.

Nem tudom szavakkal kifejezni szivettépő érzéseimet. Nem is illenék saját szenvedéseimről beszélni, mikor ilyen rettenetes szerencsétlenséget vázolok.

A királynő egy gyűrűt mutatott, melyet fehér hajfűrteiből készítettett Lamballe hercegnőnek, e felirattal: „Gondtól megöszülve.“

Lamballe hercegnő a konstitúció elfogadásakor vissza akart térni Franciaországba, a királynő azonban nem bízva a nyugalom helyreállításában, ellenezte. A hercegnőt mégis elhozta ragaszkodása és hűségéért halállal lakolt.

Mire Párisba visszatértem, a szigorú rendszabályok nagy részét megszüntették.

A kapukat nyitva tartották, nagyobb tiszteletet tanúsítottak a királlyal szemben, tudták, hogy a befejezéséhez közeledő konstitúciót elfogadják és mindenki a rend helyreállítását remélte.

Érkezésem napján magához hivatott a királynő és azt mondta, hogy szüksége van reám, mert összeköttetésbe kíván lépni három képviselővel: Barnave, Duport és Lameth urakkal. Ezek a képviselők, sajnos kissé elkésve, kedvezően változtatták meg véleményüket. Különösen Barnave igen tiszteltreméltó ember.

Nagyon meglepett, hogy a királynő ennyi jóindulattal emlegeti Barnave nevét. Nem titkoltam el véleményemet. A királynő természetesen találta, mindazonáltal azt felelte, hogy Barnave nagyon megváltozott. Igen eszes és nemes gondolkodású ember, kitűnő nevelésben részesült és csak az igazi érdemből fakadó törekvés vezette félre.

— Bizonyos büszkeség, amelyet nem róhatok meg polgári embernél — jelentette ki a királynő, — arra készítette, hogy mindenhez hozzájáruljon, ami megnyitja a polgári rend útját magas állások, dicsőség felé. Ha valaha visszatér a hatalom kezünkbe, előre is megbocsátást biztosítok neki szívemben.

A királynő azt is hozzátette, hogy a nemesség természetesen más elbírálás alá esik, mert minden előjogot és előnyt

élvezhettek, minden út nyitva állott előttük, éppen az alacsonyabb társadalmi osztályok rovására, mégis a forradalom karjaiba vetették magukat. Arulásuk annál is inkább büntendő, mert születésüknél fogva tulajdonképen ők voltak a monarchia támaszai.

A királynő jó véleménye Barnaveról egyre nagyobb bámulatba ejtett. Később azt is elmondta, hogy milyen kifogástalanul viselkedett velük szemben, Varennesből visszatérőben, milyen durva és sértő magaviseletet tanusított ezzel szemben Petion! Ott ült a király kocsjában, pizkosan evett és ivott, a csirkecsontokat kihajigálta a kocszi ablakán, majdnem a király arcába dobta és mikor Elisabeth hercegnő bort öntött poharába, egy szót sem szólt, csak felemeléssel jelezte, hogy elég.

Szániszándékkal viselkedett ilyen modortalanul, mert hiszen ő is jó nevelésben részesült. Barnave is meg volt botránkozva rajta.

A királynő megkínálta Barnaveot is, ez azonban kijelentette:

— A nemzetgyűlés küldöttjei ilyen ünnepélyes alkalomkor csak küldetésükkel foglalkozhatnak öfelségeiket és nem a szükségleteikkel.

Egyszóval, a Barnave tiszteletteljes tapintata, gyöngéd figyelme, beszédmódja nemcsak a királynő, de Elisabeth hercegnő jóindulatát is megnyerte.

A király útközben Franciaország helyzetéről beszélt Petionnal és cselekedetének indokairól. Kifejtette, hogy az alkotmányozó okirat hatásgyakorlása szempontjából szükségesnek tartotta a végrehajtó hatalomnak némi nyomatékosságot adni, mert hiszen Franciaország nem köztársaság.

— Természetesen, még nem köztársaság — felelte Petion, — a franciák még nem elég érettek ehhez!

A kihívó, kegyetlen válasz elnémitotta a királyt. Párisig egyetlen szót sem szólt többet.

Petion ölében tartotta a dauphint és ujja köré csavargatta szép, szőke fürtjeit és valahányszor élénkebben beszélt, olyan hevesen huzogatta a fürtöket, hogy a kis fiú fájdalmában felkiáltott.

— Adja ide a fiamat! — mondta a királynő. — Gyöngéd

bánásmódhoz, tapintathoz van szokva, az ilyen bizalmaskodásokat nem szereti.

Dampierre lovagot, közvetlenül a király kocsija mellett megölték, alighogy elindultak Varennesből.

Néhány mérföldnyire egy meggondolatlan lelkész közeledett a király kocsijához. A kocsit körülvevő kannibálok dühösen rárohantak.

— Tigrisek — kiáltott feljűk Barnave, — megszüntetek franciák lenni? Rablóbandává vált a derék emberek nemzete?

Az erélyes szavak mentették meg a földre tepert pap életét.

Barnave majd kiugrott ennél a jelenetnél a kocsi ablakán. Elisabeth hercegnőt annyira meghatotta a nemes hév, hogy megragadta kabátja szélét, nehogy kiessék.

Mikor a királynő elmesélte a történeteket, megjegyezte, hogy a legválságosabb pillanatokban is sokszor sajátos ellentétek kötik le figyelmét. Nagyon furcsának találta akkor is, hogy a vallásos Elisabeth hercegnő milyen ijedten kapaszkodott a Barnave kabátjába.

A hercegnő beszélgetése Franciaország helyzetéről, szelíd, kedves modora, közvetlen és mégis méltóságteljes társalgása mély hatást gyakoroltak Barnavera. Látszott rajta, hogy tévútra került, de nemes érzésekre hivatott lelke elragadtatással adózik a ritka tulajdonokkal rendelkező hercegnő iránt.

A két képviselő viselkedése világosan feltárta az alkotmányos párt és a köztársasági párt között fennálló, mélyen gyökerező ellentéteket.

A szállodákban, ahol megpihentek, a királynő több ízben folytatott magánbeszélgetéseket Barnaveval, aki leplezetlenül feltárta a royalisták baklövéseit a forradalom alatt. Általában az udvar érdekeit oly gyengén és rosszul védettnek látta, hogy sokszor kísértésbe került, hogy felajánljon egy bátor harcost, aki ismeri a kor szellemét és bírja a nép bizalmát.

A királynő megkérdezte, hogy milyen módot és eszközt ajánlott volna az udvarnak.

— A nép szeretetét, felség! — felelte Barnave.

— Hogyan érhettem volna el a nép szeretetét, mikor megfosztottak tőle?

— Higye el felség, hogy sokkal könnyebb lett volna visszaszereznie, mint nekem elérnem!

A királynő főképen Goquelat-t hibáztatta elfogatásukért. Azzal vádolta, hogy rosszul számította ki, hogy mennyi ideig fog tartani az utazás. Postakocsin tette meg az utat Montmedyből Párisba, mielőtt a király utolsó parancsait kapta volna és ehhez az úthoz viszonyítva állapította meg a királyi család utazásának időtartamát.

Később próbát tettek és kiderült, hogy könnyű kocsival, előfutár nélkül három órával kevesebb időt vesz igénybe az út, mint nehéz kocsival és előfutárral.

A királynő szemrehányásokkal illette Goquelat-t azért is, mert letért a nagy országútról, holott kocsijuknak ott kellett volna a negyven huszárral találkoznia. Továbbá az is hiba volt, hogy nem rohantak reá a maroknyi népségre Varennesben, anélkül, hogy kérdést intéztek volna a huszárokhoz, hogy a király mellett vannak-e, vagy ellene? És különben sem kellett volna előzőleg a királytól parancsokat kérni. Ha Goquelat a király kérdésére azt feleli, hogy heves összetűzésre van kilátás, egészen természetes, hogy a király húsz ellenparancsot ad nyomban. Miért nem értesítették futárral Bouillét? Lett volna elég ideje ahhoz, hogy tekintélyesebb sereggel jöjjön Varennesbe. De még arra sem gondoltak, hogy a király után küldött futárokat feltartóztassák!

A király sokáig beszélgetett a Sauce nevű fűszeressel, akinek üzletében várakozniok kellett. Elmondta az indokokat, amelyek rábirták, hogy Párisból távozzék és igyekezett elhártozásának fontosságát megértetni vele.

A fűszeres-előljáró megmenthette volna a királyt.

A királynő két köteg viaszgyertya között ült és madame Sauce-szal beszélgetett. Észrevette, hogy a férj időről-időre kérdőleg néz feleségére, mint aki tanácsot kér.

Madame Sauce azonban mindössze ennyit mondott:

— Mit kíván, felség? Helyzete kétségtelenül kellemetlen... de látja, férjemnek a fejébe kerülne... Egy asszonynak kötelessége férjére gondolni!

— Az én férjem a maguk királya — válaszolta Mária Antoinette. — Milyen hosszú időn át boldoggá tette magukat — és boldogítaná ezután is.

Madame Sauce rendületlenül tovább beszélt a veszedelmekről, amelyek férjét fenyegetnék, időközben megérkeztek a hadsegédek és a visszautazás kérdése eldőlt.

A dauphin udvarhölgye abban a hitben, hogy késlekedéssel időt adnak Bouillé marquisnak, hogy megjelenjék csapataival, egy ágyra vetette magát és heves görcsökről panaszkodott.

A királynő odalépett hozzá, mire a hölgy titkon megszorította kezét, hogy értésére adja szándékát.

Őfelsége kijelentette, hogy nem hagyhat el ilyen állapotban valakit, aki önfeláldozóan megosztotta vele a veszedelmes út szenvedéseit. Kötelessége ápolni.

Kétségkívül keresztülláttak azonban az ártatlan furfangon és nem tűrtek további halasztást.

Mikor a királynő elmondta nekem a Goquelat ügyetlenségeit, biztosra vettem, hogy kegyvesztett lett. Legnagyobb meglepetésemre azonban, a konstitúció elfogadásával kapcsolatban hirdetett amnesztia után Goquelat is kikerülvén fogságából, jelentkezett a királynőnél, aki legszívesebben fogadta. Véleménye szerint Goquelat minden tőle telhetőt elkövetett és őszinte ügybuzgalma megérdemli, hogy minden egyebet elfelejtsen az ember.

VII.

Augusztus 25-én tértem vissza Párisba és sokkal nyugodtabbnak találtam a hangulatot semmint reméltem volna.

Mindenki a konstitúció elfogadásáról és az alkalmi ünnepekről beszélt.

A királynő reménye is újra éledt, habár a jakobinusok és alkotmánypártiak július 17-iki összetűzése rettenetes órákat szerzett neki. A Mars mezején eldőrdülő ágyúlövés szomorú sejtéseket ébresztett aggódó lelkében.

Az alkotmánypárt, amellyel állandó összeköttetést tartott fenn, sok hasznos szolgálatot tett a királyi családnak fogsága alatt.

— Még mindig kezünkben tartjuk a szálakat, amelyekkel a tömegeket irányítani lehet! — jelentette ki Barnave valaki előtt és egy nagy könyvre mutatott, amelyben össze voltak írva mindazok, akiket pénz erejével lehetett tevékenységre bírni.

Abban a pillanatban arról volt szó, hogy tekintélyes összegekkel vásároljanak hangosan nyilvánuló lelkesedést, mikor a király, családjával együtt, az elfogadott alkotmány tiszteletére a színházba érkezik.

Szeptember 14-ike volt az a nap, amelyen látszólag viradt némi új reménysugár. Fényes ünnepeket rendeztek.

A királyi család azonban nyugtalanító események hatása alatt, nem adhatta át magát vigasztaló reménykedésnek.

A törvényhozó gyűlés, amely az alkotmányozó gyűlés helyét elfoglalta, túlzott köztársasági eszméken alapult. Mint-hogy a nép köréből került ki, teljesen át volt hatva a nép szellemétől.

Szeptember 3-án nyújtották át a királynak a konstitúciót, — később még visszatérek erre az átadásra, mert igen fontos tanácskozásokra adott okot.

A miniszterek, Montmorin kivételével, úgy nyilatkoztak, hogy a konstitúciót a maga egészében el kell fogadni. Raunitz herceg is ezen a véleményen volt. Viszont Malonet azt hangoztatta, hogy a király nyilatkozzék leplezetlenül a konstitúció hibáiról és a hibákban rejlő veszedelmekről. Barnave és Duport azonban, akiket nyugtalanított a jakobinusok klubjában és a nemzetgyűlésen lábrakapó szellem és akiket Robespierre már hazaárulóknak kiáltott ki, fenyegető szerencsétlenséget sejtve, a miniszterekkel és Raunitz herceggel egyértelműen a konstitúció fenntartás nélküli elfogadását sürgették.

A király azonban inkább hajlott a Montmorin és Malonet véleményére, akik komolyan vették a konstitúciót és nem akarták hibáival együtt elfogadni.

Lamett, Duport és Barnave bizakodva a királynőre gyakorolt befolyásukban, remélték, hogy vezethetik a királyt.

Meghallgatták pártokon kívül álló, bölcsbelátású emberek véleményét is. Többek között Dubucq, volt gyarmatügyi intendáns, mindössze ennyit válaszolt a feltett kérdésre: „Akadályozzák meg a zavarok szervezkedését.”

A Dubucq lakonikus véleményét osztotta a nemesség többsége is. Még a jakobinusokat is inkább eltűrték volna, mint az alkotmányt. Azonkívül meg voltak győződve róla, hogy a kényszerhelyzetben elfogadott alkotmány nem igazi szankció és nem tarthatja fenn a kormányt.

Legyen inkább akármilyen fegyelmezetlenség, felfordulás, még mindig megmarad a teljes átalakulás reménye.

Valahányszor a beavatatlanok zúgolódtak és nem ismerve az udvar titkos politikáját, felháborodva szidták a nép túlkapásait, a beavatottak meggyőződéssel felelték:

— Igazi royalista szereti a jakobinusokat.

Sokszor hallottam ezt a feleletet, mikor rémüldözve beszéltem a jakobinusokról. Meglehet, hogy sokan alkotmánypártinak tartottak, holott részint elvből, részint kellő áttekin-tés hiányában óvakodtam nememhez nem illő politizálástól és csupán arra gondoltam, hogy szerencsétlen királynőmet minél jobban szolgáljam és szeressem.

A király levelet írt a nemzetgyűlésnek, amelyben tudatja, hogy az alkotmányozó okiratot azon a helyen szeretné

átvenni, ahol tervezték, tehát szeptember 14-én megjelenik a nemzetgyűlésen.

A királyi levelet nagy elragadtatással fogadták. Többször félbe kellett szakítani felolvasását, olyan erősen tombolt a lelkesedés.

La Fayette keresztülvite, hogy mindazok, akiket közreműködésükért a király szökési kísérletében letartóztattak, kegyelmet kapjanak, továbbá, hogy úgy a belföldi mint a külföldi forgalmat megbénító szigorú óvintézkedéseket szüntessék be.

Minden indítványt lelkes kiáltásokkal fogadtak el. Hatvan tagú küldöttséget választottak, hogy hirül vigyék a királynak a nemzetgyűlés megalégedését a levélért.

A nagypecsétőr egyhangú helyeslések és tetszésnyilvánítások közepette hagyta el a termet, hogy a királynak bejelentse a küldöttség érkezését.

A király azzal válaszolt többek között a hozzá intézett beszédre, hogy a reggel életbeléptetett dekrétum, mely a Saint Esprit-rendet eltörli és jelvényeinek viselését csak a királynak és a dauphinnek engedélyezi, az ő szemében is értéktelenné teszi a rendet, ha mások nem kaphatják meg, ezért ő sem fogja használni.

A királynő és gyermekei a terem ajtajában állottak, míg a küldöttséget fogadták. A király reájuk mutatva mondta:

— Feleségem és gyermekeim osztják nézeteimet!

A királynő maga is megerősítette a király szavait.

A látszólagos bizalmi nyilatkozat azonban homlokegyenest ellenkezett kedélyállapotával.

— Ezeknek az embereknek nincs szükségük uralkodóra! — mondta. — Hűtlen, de következetesen keresztülvitt taktikájuknak áldozatul fogunk esni. Kőről kőre bontják le a monarchiát.

Következő napon jelentést tettek a nemzetgyűlésnek a küldöttség fogadtatásának lezajlásáról. Zajos tetszésnyilvánítások kísérték a jelentést.

Az elnök megbeszélés tárgyává tette, hogy a nemzetgyűlés ülve maradjon-e, vagy pedig felálljon, míg a király az esküt leteszi.

— Természetesen ülve maradni! — kiáltották kevés ki-

vétellel valamennyien. — Viszont a király állva és fedetlen fővel esküdjék.

Malonet felállott és megjegyezte, hogy még sohasem fordult elő a történelemben, hogy a király jelenlétében összegyűlt nemzet ne tekintse fejének és éppúgy megsértik a nemzet iránt kötelező tiszteletet, mint az uralkodót, ha az állam fejét nem részesítik az őt megillető tiszteletteljes bánásmódban. Kívánja tehát, hogy ha a király állva tesz esküt, akkor a nemzetgyűlés is állva hallgassa végig.

Egy bretagnei képviselő harsány hangon kiáltott közbe: — Módosítást ajánlok! Mindnyájan meg lesznek elégedve velem! Határozzuk el, hogy Malonet és mindenki, akinek kedve tartja, szabadon térdreborulhat és úgy fogadhatja a királyt.

A király délben megjelent a nemzetgyűlésen.

Beszédét percekig tartó tetszésnyilvánításokkal ünnepelték. Az alkotmány aláírása után mindenki leült.

Az elnök felállott, hogy beszédét elmondja, de látva, hogy a király nem áll fel, hogy úgy hallgassa végig, megint leült.

Beszéde mély hatást keltett. Újabb bravó-kiáltások hangzottak és minden oldalról zúgott: „Éljen a király!”

Az egész gyülekezet a nép örömrivallgása közben, katonazenével és üdvlövésekkel kísérte a királyt a Tuilerieig.

Végre megint reméltem, hogy úrnőm arcára visszatér a rég nem látott nyugalom.

A királyt egészen a teremig kísérték. A királynő, aki egy páholyból végignézte a gyűlést, gyorsan búcsuzott hölgyeitől és meghatottan vonult vissza szobájába.

A király sápadtan, elváltozott arccal követte, egy karosszékre vetette magát és szeme elé tartotta zsebkendőjét.

— Minden elveszett! Ó, miért nézte végig ezt a gyűlést — kiáltotta a király feleségének, — hogy tanuja legyen megaláztatásomnak?! Ezért jött Franciaországba, hogy ezt lássa?

Zokogás szakította félbe szavait.

A királynő térdreborult előtte és megölelte.

Kábultan állottam a szobában. Nem tudtam, mit tegyek.

A királynő végre felém fordult:

— Menjen... ó, menjen!

Kívülről a nép örömrivallgása hallszott... és benn a palotában az uralkodópár mély kétségbeesése.

Egy fél óra múlva hivatott a királynő. Goquelatért küldött, hogy még aznap éjjel levelet vigyen Bécsbe.

A trón méltóságát ért támadások, a nemzetgyűlésnek még az előző gyülekezetenél is sokkal romlottabb szelleme, továbbá az a körülmény, hogy a királlyal csak egyszerű elnökként bántak és nem részesítették a trónt megillető tiszteletben, világosan elárulta, hogy meg akarják semmisíteni a királyságot.

A királynő nem remélt semmi javulást belülről. A király levelet írt a császárnak. A királynő kijelentette, hogy éjjélkor ő maga hozza szobámba a levelet, adjam át Goquelatnak és nyomban utazzék el vele.

Egész nap embertömegek árasztották el a palotát és a kerteket. Gyönyörű kivilágítást rendeztek. Felszólították a királyt és a királynőt, hogy kocsizzanak végig a Champs Élysé-n, a szárnysegédek és a párisi sereg parancsnokai kíséretében, miután az alkotmányos gárda még nem volt megszervezve.

Mindegyre zúgó kiáltás hallszott:

— Éljen a király!

Valahányszor lecsillapodott kissé a lelkes kiabálás, egy ember, aki egyetlen pillanatra sem maradt el a király kocsijától, tentori hangon kiáltotta a többieknek:

— Nem, ne higyjétek! Éljen a nemzet!

A vészjósló hang megijesztette a királynőt, de nem panaszkodott szóval sem.

Néhány nap múlva levelet kaptam Montmorin úrtól, amelyben közli, hogy beszélni óhajtana velem, de fél, hogy feltűnést keltene, ha szobámba jönne, jobbnak találná tehát, ha a királynő nagy szobájában fogadhatnám olyankor, amikor senki más nem tartózkodik ott.

Montmorin, mielőtt látogatása valódi célját szóba hozta volna, néhány megjegyzéssel méltányolta a királynak és királynőnek tett szolgálataimat, továbbá kijelentette, hogy az adott körülmények között még igen sok szolgálatot lesz módom teljesíteni, végül rátért arra, hogy a király állandóan veszélyben forog, beszélt a komplotokról, a nemzetgyűlés rossz

összeállításáról és arról, hogy kijelentéseinkben feltétlen ragaszkodást kell mutatnunk az alkotmányhoz.

Azt feleltem, hogy bajos dolog, mert rögtön alkotmány-pártinak kiáltják ki az embert a királypártiak, akik büntényt látnak minden mérséklésben. Ha az ember szívében monarchista és szent meggyőződéssel hiszi, hogy csak az uralkodó korlátlan hatalma boldogíthatja a népet és teheti dicsőségessé a királyt, nagyon nehéz alkotmánypárti nézeteket vállalni és valóságos nézeteinkkel ellenkező látszatot kelteni.

— Csak nem képzelte — válaszolt Montmorin, — hogy én más rendet kívánok? Kétkedik talán a király iránt érzett ragaszkodásomban és jogainak tiszteletben tartásában?

— Tudom, gróf úr... de nem lehet titok ön előtt sem, hogy általában alkotmánypártinak tekintik.

— Meritsen ön is bátorságot asszonyom meggyőződése eltitkolására. Sohasem volt színlelés szükségesebb, mint a jelen pillanatban. Minden tőlünk telhető módon igyekezzünk a lázítók gonosz szándékait lehetetlenné tenni, de terveinket itt sem szabad elrontaniok és nem szabad mindenféle veszedelmes kijelentéseket tenniök, amelyek körülfutják Páris, mintha a király vagy a királyné szájából származnának.

Megjegyeztem, hogy már igen gyakran aggódtam tehetetlen személyek szenvedélyes kitörése miatt és a királynő szolgálattévő személyzetét több ízben erélyesen elhallgattattam, de mindig kellemetlenségem volt miatta.

— Tudom — felelte a gróf, — a királynő elmondta. Most is éppen azért jöttem, hogy megkérjem, hogy igyekezzék óvatosság és okosság szellemét terjeszteni. Szükségesebb, mint valaha.

Míg a király és királynő lakosztályában a legnagyobb nyugalanság uralkodott, Párisban egymást érték az alkotmány tiszteletére rendezett ünnepek.

Öfelségéék az Operába mentek. Majdnem kizárólag királypártiak voltak jelen és legalább néhány óráig örülhetünk, hogy a királyt hűséges alattvalók körében láthatjuk.

Ezúttal igazán őszinte ünneplésben részesítették.

A Théâtre Français-ban véletlenül „A megjavult kacér“ című darabot adták, főképen Contat színésznek kedvéért, aki legnagyobb sikereit aratta benne.

A magam részéről tapintatlannak találtam a darab

megválasztását, ismerve az összefüggést a darab címe és a királynő ellenségeinek véleménye között.

Sokáig haboztam, hogy milyen módon adjam nézetemet tudtul a királynőnek. Ószinte ragaszkodás bátorságot ad. Elmondtam meggyőződésemet, a királynő hálás volt érte és a „Gouvernante” című darabot tűzette műsorra.

A királynőt, leányát és Elisabeth hercegnőt a Théâtre Français-ban is melegen fogadták, minthogy már előzőleg úgy intézkedtek, hogy a nézőteret ebből az alkalomból lehetőleg királypártiakkal töltsék meg.

Az olasz színházban viszont a jakobinusok ellenkező intézkedéseket tettek, úgyannyira, hogy nagy zavargást idéztek elő.

Gretrynek egy darabját adták: a Váratlan események-et.

Madame Dugaron szerencsétlenségre a királynő felé fordulva énekelt: „Ah, comme j'aime ma maitresse!”

Abban a pillanatban legalább húsz hang kiáltotta a földszintről:

— Nem kell úrnő! Szabadság kell!

A páholyokból és az erkélyről visszafelelt néhány hang:

— Éljen a király, éljen a királynő! Mindörökre éljen a király és a királynő!

A földszinten újra felharsant:

— Nem kell parancsoló! Nem kell királynő!

Heves összetűzés keletkezett. A földszint két táborra oszlott, verekedtek, a jakobinusok húzták a rövidebbet. Fekete hajcsomók röpködtek a teremben.

Az őrség sietve megérkezett, az egész Faubourg Saint Antoine talpra kerekedett az olasz színházbeli botrány hírére és a színház ellen akartak vonulni.

A királynő nemes nyugalommal viselkedett. A katonaság parancsnokai körülfozták és megnyugtatták. Nekik köszönhető, hogy nagyobb szerencsétlenség nem történt.

Ezen az estén volt a királynő utoljára színházban.

Miközben futárok bizalmas leveleket vittek a királytól külföldi uralkodókhoz, a nemzetgyűlés felszólította a királyt, hogy hívja haza a hercegeket Franciaországba.

A király megbizta Montesquiou abbét, hogy fogalmazzon ilyen tartalmú levelet.

A levél egyszerű, szívélyes hangon volt írva, XVI. Lajos

modorában és igen alapos indokkal magyarázta a konstitúció előnyeit.

A király reám bízta a levél másolatát megőrzés végett.

A nemzetgyűlés akkoriban útlevelet adott a Provence gróf egyik házi intendánsának, hogy állítólag valami sürgős átépítés megbeszélése végett felkereshesse urát. A királynő egyuttal kiszemelte arra is, hogy a király levelét magával vigye és személyesen akarta átadni neki a megbízást.

Csodálkoztam választásán, de a királynő megnyugtatót, hogy egyenesen számít az intendáns fecsegésére, hadd kerüljön nyilvánosságra a királynak fivéreihez írott levele.

A hercegek kétségkívül értesítést kaptak magánúton a levél érkezéséről.

A királynő nagyon sokat aggódott és joggal amiatt, hogy futárjai francia könnyelműséggel, mihelyt túl vannak a határon, nyíltan hirdetik a király gondolkozásmódját és elveit, ha másért nem, csak azért, hogy külföldi udvaroknál eldicsekedhessenek a beléjük helyezett bizalommal. A forradalom vezetői viszont ügynököket küldenek mindenfelé, akik látszólag a király ügyének védelmét képviselik és így könnyen értesülést szerezhetnek mindenről.

Az alkotmány elfogadása után a király polgári és katonai udvarának megszervezésével foglalkoztak.

Brissac herceg lett az alkotmányos gárda főparancsnoka. A tiszteket és a legényeket részint a régi hadseregből, részint a nemzetőrségből válogatták össze.

A király teljesen meg volt elégedve ezzel a hadtesttel, amely azonban tudvalevőleg nem sokáig létezett.

Az új konstitúció töltötte be a tiszteletbeli hivatalokat és az ezekhez kötött előjogokat.

Duras hercegnő leköszönt palotahölgyi állásáról, mert nem akarta elveszíteni zsámolyjogát az udvarnál.

A királynőt elszomorította, hogy elvesztett előjogokért faképnél hagyják, holott saját jogait olyan erőszakosan megnyirbálták. Igen sok hölgy távozott az udvartól ugyanazon oknál fogva.

A király és királynő nem akarták polgári udvarukat megalakítani, attól tartva, hogy új kinevezésekkel megerősítik a régi méltóságok megszüntetését, másrészt pedig nem akartak magas állásokat méltatlan emberekkel betölteni.

Egy ideig komolyan foglalkoztak a kérdéssel, hogy az új udvart udvarhölgyek és udvari lovagok nélkül alakítsák-e meg, vagy sem.

A királynő alkotmánypárti tanácsadóit azt állították, hogy a nemzetgyűlés, amely elegendő civillistát szavazott meg, rossznéven venné, ha a király csak katonai udvart fogadna el és nem képezne egyszersmind civiludvart is a konstitúció új tervei értelmében.

„Hogy akarja felséged az emberek bizalmatlankodó kétélyeit szétoszlatni — írta Barnave a királynőnek, — ha most, amikor katonai és civil udvartartást ajánlanak fel, úgy tesz, mint Achilles a Lykomedes leányaival, mohón kapkod fegyver után és nem veszi igénybe azt, ami csak díszül szolgál!“

A királynő azonban nem akart civiludvartartást.

— Ha polgári udvart alakítunk — jelentette ki, — egyetlen nemesember sem marad a közelünkben. És ha az állapotok valamikor megváltoznak, el kellene bocsátani mindenkit, aki a nemesek helyét elfoglalta... Lehet — tette hozzá később, — hogy talán megmenteném a nemességet, ha lenne elég bátorságom ahhoz, hogy egy ideig megsértsem. De ehhez nincs bátorságom. Mihelyt kierőszakolnak tőlem valamit, ami a nemességre nézve sérelmes, duzzognak velem. Senki sem jön játékasztalomhoz és a király egyedül fekszik le. Senki sem akarja a kényszerhelyzetet megérteni. A saját szerencsétlenségünkért is minket büntetnek.

A királynő majdnem egész nap írt és az éjszaka nagy részét olvasással töltötte. Bátorsággal támogatta fizikai erejét. A szerencsétlenség legkevésbé sem keserítette el jellemét, sohasem lehetett rosszkedvűnek látni. A néppel azonban elhitették, hogy valósággal dühöng, valahányszor a korona jogait támadják.

Egy napon szobájában álltam, az ablak mellett. Egy papot láttunk, nagy tömeg közepette. A királynő azt hitte, hogy talán be akarják dobni a Tuilerie medencéjébe. Gyorsan kinyitotta az ablakot és leküldött egy komornyikot, hogy nézze meg, mi történik a kertben.

Grégoire abbét vitték a karzat asszonyai és férfiai nagy diadallal haza, a királyi kormány ellen, a nemzetgyűlésen tett javaslatáért.

A demokratikus lapok másnap közölték, hogy a ki-

rállyón tanuja lévén ablakából a diadalmenetnek, méltatlan-
kodó taglejtésekkel adott kifejezést bosszúságának a hazafias
abbé ünnepléséért.

A királynő siffrirozva levelezett a külfölddel. Az írás
kulcsára a világon senki se jöhetett volna reá, de bámulatos
türelmet igényelt. A levelezőknek egy és ugyanazon kiadású
könyvvel kellett birniok. Mária Antoinette a Paul és Virginie-t
választotta. Megbeszélte jelekkel utaltak a lap és sorszámra,
melyben a keresett betűk vagy egytagú szavak foglaltatnak.
Gyakran segitettem betűket kikeresni, vagy pedig lemásoltam,
amit jelekkel felírt, anélkül, hogy a levél tartalmáról halvány
sejtelmem lett volna.

Allandóan működtek Párisban titkos bíróságok, ame-
lyek közölték a királlyal a forradalmi uszítók lépéseit és igye-
keztek a nemzetgyűlés egyes bizottságaira befolyást gya-
korolni.

A királynő Bertrand de Molleville-lel állott szoros ösz-
szeköttetésben, a király Talont vette igénybe.

Sok pénzt költöttek a titkos felvilágosításokra, de a ki-
rálynő nem igen bízott bennük.

Laporte, a királyi ház minisztere igyekezett fizetett
röpiratokkal befolyásolni a közhangulatot, de ezeket a röpira-
tokat legfeljebb csak a királypártiak olvasták, azokat meg
nem kellett hangolni.

Laporte külön rendőrséget is szervezett és igen értékes
hírszolgálatot teljesített.

Szilárd elhatározásom következtében odaadással telje-
sitettem kötelességemet, de sohasem vegyültem intrikákba.
Elegendőnek tartottam, ha pontosan teljesítem a királynő
parancsait.

Gyakran küldtem futárokat külföldre és sohasem kerít-
tették őket kézre, olyan óvatosan jártam el.

Altalában egész existenciámat félenk tartózkodásom-
nak köszönhettem. Sohasem fogadtam képviselőket házam-
nál és elhárítottam minden összezejövetelt, amelyet a legkitün-
tetettebb emberek kértek tőlem. Úgy véltem, hogy állásomhoz
és nememhez legméltóbban így viselkedem, még így is sok
rosszindulatú támadásban részesültem.

Egy és ugyanazon a napon azt írta rólam Prudhomme
a forradalmi lapba, hogy még a Gracchusok anyjából is

arisztokrata nő válna társaságomban, míg Gauthier a royalista lapban „monarchikus- és alkotmánypárti“ meggyőződésűnek mondott és azt állította, hogy veszedelmesebb vagyok a királynő érdekeire nézve, mint egy jakobinus.

Abban az időben egy rajtam teljesen kívül álló esemény is kellemetlen helyzetbe hozott.

Genet, a fivérem, igen szerencsés körülmények között kezdte meg diplomáciai pályafutását. Előbb Bécsben, majd Angliában volt követ. Az angol kereskedelmi szerződésekre vonatkozó memorandumában élesen kikelt néhány veszedelmes pont ellen és ezzel magára haragította Calonne minisztert és Raynevalt. Amíg Vergennes élt és fivéremet hathatósan támogatta ellenségeivel szemben, nem árthattak neki, de Vergennes halála után feloszlatták a hivatalt, melynek élén fivérem állott és kiküldték Oroszországba. Előbb követségi titkár, majd francia ügyvivő volt Szentpéterváron.

Fivérem megtört szívvel hagyta el a sérelem után Versaillest és Oroszországból érkező levelei egyre világosabban értésemre adták, hogy az új eszmék igen nagy hatást gyakorolnak reá.

Aggódó kérdezősködéseimre minden kétséget kizáró levél érkezett. Bevallotta, hogy nem titkolhatja előttem tovább, hogy az alkotmányozó párthoz csatlakozott. A király maga is elfogadta az alkotmányt, ő a király példáját parancsnak tekinti és szilárdan fogja támogatni ezt az irányzatot. Minden ravaszkodás e téren igen szomorú következményekkel járna. Világos, hogy ha a külföldi hatalmak segítséget nyújtanának a királynak, viszonzásul legelévültebb érdekeiknek is érvényt szereznének. A király és a királynő tehát nem számíthatnak külső segítségre, csak belülről jöhet a segítség, ha minden rendelkezésükre álló eszközzel igyekeznek a nép aggodalmát eloszlatni és a kedélyeket megnyugtani. Ő az alkotmányos királyt éppoly híven fogja szolgálni, mintahogy régen szolgált, még mielőtt a forradalom szükségszerűsége új törvénykönyvet adott volna Franciaországnak. Végül arra kért, hogy legbensőbb meggyőződését tudassam a királynővel is.

Nyomban megmutattam a királynőnek fivérem levelét, figyelmesen átolvasta és így szólt:

— Ezt a levelet egy fiatalember írta, akit elégületlenség

és törekvés megtévesztett. Tudom, hogy maga másképen gondolkodik. Ne féljen attól, hogy bizalmunkat elveszti.

Meg akartam szakítani minden levelezést fivéremmel, de a királynő ezt veszedelmesnek tartotta. Arra kértem tehát, hogy a jövőben olvassa el a fivéremnek írott és tőle kapott leveleket. A királynő beleegyezett.

Meglehető nyomatékka adtam következő levelemben kifejezést véleményemnek, fivérem magatartása fölött. Megbízható futárok útján juttattam hozzá a levelet. Fivérem rendes postaúton felelt és attól kezdve kizárólag családi ügyekről írt. Egyetlenegyszer adta értésemre, hogy egyáltalán nem válaszol többet, ha államügyekről írok.

„Szolgáld úrnődet a vele szemben kötelező határtalan odaadással. Mindketten megteesszük a magunk kötelességét. Csupán arra akarlak figyelmeztetni, hogy Párisban a Szajna kigőzölgései akadályozzák a mérhetetlen város tiszta látképének szemlélését, Pétervárról sokkal tisztábban látok.“

A királynő e levelet olvasva, megjegyezte:

— Lehet, hogy igaza van. Ki tekintheti át mostani szerencsétlen helyzetünket teljesen?

Aznap, mikor fivérem első politikai hitvallását kézhez vettem, több udvarhölgy kihallgatásra jelentkezett, csupán csak azért, hogy elmondhassák a királynőnek, hogy fivérem alkotmányosérzelmű és kimondott forradalmár. A királynő nyugodtan válaszolta:

— Tudom, éppen most hallottam madame Campantól.

Egyesek irigysége és túlzása igen sok bosszúságot okozott nekem továbbra is, minek következtében engedélyt kértem a királynőtől, hogy az udvart elhagyhassam.

A királynő magánkívül volt, rámutatott, hogy mennyire ártának önmagának vele és kijelentette, hogy úgy saját érdeke szempontjából, mint az enyémből, sohasem egyezne bele távozásomba.

Leborultam a királynő előtt és könnyeimmel áztattam kezét, azután visszavonultam szobámba.

Néhány pillanat múlva egy komornyik a következő tartalmu cédulát hozta:

„Mindig kitüntettem és úgy magával, mint övéivel szemben tanujelét adtam rokonszenvemnek. Írásban is ki akarom jelenteni, hogy úgy hűségében és becsületében, valamint egyéb

jó tulajdonságaiban szilárdan bízom és továbbra is számítok buzgalomra és belátására.”

Abban a pillanatban, mikor a királynő sorait kézhez vettem, La Chapelle lépett be hozzám. Azt tanácsolta, hogy tekintettel arra, hogy a palotát a csöcselék június 20-án megtámadta és a levél nincs biztonságban nálam, bízom reá; elviszi, a szerencsétlen királynő szobáinál biztosabb helyre.

Csakugyan magával vitte a levelet és eldugta a hivatal-szobájának falán függő kép mögé.

Augusztus 10-én azonban letartóztatták La Chapellet, a jóléti bizottság foglalta el hivatalát és innen bocsátotta ki hálalos ítéleteit.

Laporte-ot ugyanabban az időben egy semmirevaló szolgálja feljelentette, hogy titkos iratokat rejteget szobájában, a padló alatt. Az iratokat megtalálták és Laporte-ot vérpadra küldték. „Elárulta az államot, amennyiben uralkodóját szolgálta“, így hangzott ellene a vád.

La Chapelle csodálatos módon élve került ki a szeptember 2-iki, mérszárlásból. Megengedték neki, hogy bemenjen régi hivatal-szobáiba és elvigye ott levő értékeit. A királynő levelét ugyanazon a helyen találta, ahova rejtette. Örömeben, hogy nem kerültem veszedelembe a levél miatt, nyomban elégette.

Mikor a levél vétele után a királynőhöz indultam, hogy hálámat kifejezzem, közeledő lépteket hallottam a folyosón. A király állott előttem. Észrevette meglepetésemet és jószágonosan mondta:

— Ügylátszik megijesztettem, madame Campan, pedig azért jöttem, hogy megnyugtassam. A királynő elmondta, hogy mennyire sérti az emberek igazságtalansága. Miért csodálkozik és miért panaszkodik rágalmakért? Hiszen láthatja, hogy mi is áldozatul estünk. Szolgálattévő társai részéről irigység az egész, az udvar részéről aggodalom. Olyan kellemtlen a helyzetünk, annyi hálátlant és annyi árulót láttunk, hogy megbocsáthatónak találjuk hiveink aggodalmát. Mindenestre megnyugtathatnám őket, ha elmondanám, hogy ön naponként mennyi titkos szolgálatot tesz nekünk, de nem akarom. Csupa jóindulatból másoknak is elmondanák és önnek akkor vesztett ügye lenne a nemzetgyűlés előtt. Sokkal jobb önre nézve is, meg reánk is, ha alkotmányos érzelműnek hi-

szik. Már legalább húszszor mondták előttem és sohasem ellenkeztem. Szavamat adom azonban önnek, hogyha valaha abba a szerencsés helyzetbe kerülünk, hogy megérjük a dolgok jobbrafordulását, fivéremeim és a királynő jelenlétében fogom elmondani mindazokat a fontos szolgálatokat, amelyeket nekünk tett. Úgy ön, mint fia, meg fogják kapni jutalmukat.

Kezet csókoltam a királynak.

— Nos, tehát, ne bosszankodjék többet — folytatta jószágon, — a királynő szereti önt és bízik érzelmeiben, éppen úgy mint én.

Titkos szolgálatokra minden pillanatban adódott alkalom.

A három képviselő közül, akikkel a királynő titkos összeköttetést tartott fenn, Barnaveval még egyetlenegyszer sem beszélt személyesen a varenesi út óta. Sokkal jobban féltették, mint bárki más, a nemzetgyűlés kémjeitől.

Az alkotmány elfogadásáig lehetetlen lett volna titkon bevezetni a palotába, de mióta a belső örvénytől megszabadultunk, a királynő üzenetet küldött neki, hogy beszélni szeretne vele.

Csupán rendkívüli óvintézkedésekkel titkolhatta el Barnave a világ szeme elől, hogy összeköttetést tart fenn a királlyal és a királynővel. Két óra hosszat kellett várakoznia a Tuilerie egyik folyosóján. Első nap, mikor titkos kihallgatásra érkezett, egy gyanus emberrel találkozott a palota udvarán. Nehogy gyanút keltsen, megállás nélkül végigment az udvaron és mindenki szemeláttára a kertben sétálgatott.

Megbízást kaptam, hogy a félemelet egyik ajtajánál, kezemet a kilincsre téve, várjam Barnave-ot. Már egy óra hosszat várakoztam így. A király minduntalan jött érdeklődni és aggódva emlegetett egy túlzottan hazafias érzelmű lakájt. Nehány perc múlva megint lejött és megkérdezte, hogy nem hallottam-e a Decret ajtaját nyílni? Megnyugtattam, hogy senki se járt a folyosón.

A király nagyon félt, nehogy Barnavehoz való viszonyát felfedezzék.

— Súlyos vádra adna alkalmat, ha megtudnák — mondta, — és a szerencsétlen ember el lenne veszve.

Megjegyeztem, hogy ha neszt vennék, hogy a királyon kívül más is tud a titkos összeköttetésről, a Barnave emberei

nem éreznék többé felelőseknek magukat és könnyen kipattanhatna a dolog. Nem tartom helyesnek, hogy jelenlétemmel eláruljam, hogy én is be vagyok avatva.

A király hirtelen faképnél hagyott és néhány pillanat múlva a királynővel együtt jött vissza.

— Adja át nekem a helyét, magam fogom Barnave-ot várni. Meggyőzte a királyt. Felesleges szaporítani azoknak a számát, akiket beavatottaknak hisznek.

A Laporte titkosrendőrsége 1791 vége felé jelentette, hogy a király régi konyhaszemélyzetének egyik embere, aki időközben a Palais Royalban telepedett le mint pástétomsütő, újból el fogja vállalni állását az udvarnál. Dühös jakobinus és kijelentette, hogy jótétemény lesz Franciaországra nézve, ha megrövidítik a király életét.

Süteményeket készít a király konyháján és habár a főszakácsok felügyelete alatt áll, mégis keverhet egy észrevétlen pillanatban mérget a király ételébe.

Az udvarnál elhatározták, hogy a királyi pár ezentúl csak sültet egyék saját konyhájából, kenyeret Villedavray fog beszerezni és borról is ő gondoskodik.

A király szerette a süteményeket, tehát engem biztak meg, hogy hol ennél, hogy annál a sütőnél rendeljek saját nevemre süteményt.

A király, a királynő és Elisabeth hercegnő együtt ebédtek, a szolgálatszemélyzetből senki sem volt benn. Ő felségeék mellett egy-egy kis mahagoniasztal állott és csengettek, ha valamire szükségük volt.

Villedavray úr személyesen hozta el mindig a kenyeret s a bort, én pedig elzártam a király földszinti szobájának egyik szekrényébe.

Mihelyt a király asztalhoz ült, vittem a süteményt és a kenyeret. Mindent eldugtunk az asztal alá, nehogy véletlenül valamelyik szolga meglássa.

A király úgy vélte, hogy nemcsak sérelmes, de veszedelmes lenne, ha megtudnák, hogy szükségesnek tartják ennyire védeni személyét és hogy bizalmatlanságot árulnak el a konyhaszeméllyel szemben.

Asztalnál sohasem ivott egy egész üveg bort, tehát a megmaradt borhoz áttöltöttük azt, amit a pohárnokok szolgáltak fel. Étkezés után sajátkezűleg vittem el a tele üveget.

A királyi család nem evett ugyan más süteményt, mint amit hoztam, de a látszat kedvéért úgy tettek, mintha a konyhából felküldött süteményből is ennének.

Három vagy négy hónap mulva értesítést küldött a titkosrendőrség, hogy mérgezéstől már nem kell tartani, megváltoztatták tervüket. Az ezután következő csinyek ép úgy fognak a trón, mint őfelsége személye ellen irányulni.

A királynő abban az időben nagyon sokat töprengett afölött, hogy vajjon a híres Pittnek mi a véleménye a francia állapotokról.

— Hátamba áll a hideg, valahányszor a Pitt nevét kiejtem, — mondta olykor. — Halálos ellensége Franciaországnak. Kegyetlen bosszút áll most, amiért Versaillesból támogatták annak idején az amerikai felkelést. Birodalmunk bukásánál akarja hazája tengeri hatalmát erősíteni, mert nagyon jól tudja, hogy a király mennyire törekedett tengerészetét emelni és hogy milyen szép eredményeket ért el, az ébizonyosodott az utolsó háború alkalmával. Azt is jól tudja, hogy a király nemcsak politikából, de személyes hajlamból foglalkozott különösen tengerészettel. Pitt első pillanattól kezdve támogatta a forradalmat és kétségkívül utolsó pillanatig támogatni fogja. Kíváncsi vagyok, hogy hová akar juttatni bennünket. Éppen azért Londonba fogok küldeni valakit, aki régen szoros összeköttetésben állott Pittel és sokszor beszélt vele a francia kormányról. Szeretném, ha végre megszólaltatná, már amennyire egy ilyen embert meg lehet szólaltatni.

Rövid idő mulva közölte velem a királynő, hogy titkos megbízottja visszajött Londonból és mindössze annyit tudott meg az aggasztóan tartózkodó Pittől, hogy nem fogja veszni hagyni a francia monarchiát, mert egész Európa békéjére nézve hátrányos lenne, ha megengednék a forradalmi szellemnek, hogy Franciaországban köztársaságot szervezzen. Pitt a monarchia megmentését hangsúlyozta csak, az uralkodóról mélyen hallgatott. A királynő vészjóslónak tartotta a Pittel folytatott beszélgetést végeredményben.

— Meg akarja menteni a monarchiát — mondta, — de minket veszni hagy! Vajjon lesz megfelelő módja és creje hozzá?

1792. március elsején Leopold császár meghalt.

A királynő éppen kikocsizott, mikor a halálhír a Tuileriebe érkezett. Visszatértekor rögtön átadtam a jelentést hozó levelet. A királynő felkiáltott, hogy bizonyára megmérgezték a császárt! Emlékszik reá, hogy olvasta egy újságban, sőt el is tette az újságot, hogy mikor Leopold császár késznek nyilatkozott résztvenni a Franciaország elleni szövetségben, a jakobinusok gyűlésén kijelentette valaki, hogy „egyetlen pástétom“ hamar rendbe hozza a dolgot. A szabadság és egyenlőség terjesztőinek szólásmódja!

A királynő nagyon fájlalta fivére halálát, azonban bizott Ferenc császárban, akit József császár nevelt. Remélte, hogy örökölte nagybátyja vonzalmát, bátorságát és meg fogja tudni őrizni koronáját.

Akkoriban Barnave minden levelet átnézett, amelyet a királynő írt. Félt, hogy a magánlevelezés esetleg káros hatást fog gyakorolni az általa előírányzott tervre. Ebben a pontban nem is bizott teljesen a királynő őszinteségében.

Az udvar bukását feltétlenül gyorsította a sokféle tanács és főképen az a körülmény, hogy szükségszerűen eleget kellett tenni valamennyire a tanácsadóknak: az alkotmány-érelműeknek, a francia hercegeknek, sőt a külföldi udvaroknak is.

A királynő meg akarta mutatni Barnavenak a Ferenc császárhoz intézett részvétellelet. Nem akart beleírni egyetlen szót sem, ami ellenkezésbe kerülne a Barnave és két társa terveivel, viszont a más oldalról a császárhoz juttatott titkos érzelmeivel sem akart ellenmondásba keveredni.

— Üljön ehhez az asztalhoz — mondta nekem — és írjon egy levélettervezetet. Vegye alapul, hogy unokaöcsém-ben a II. József neveltjét látom. Ha levele jobban sikerül az enyémmél, lediktálhatja nekem.

Megírtam a levelet, a királynő figyelmesen elolvasta:

— Igen! Ez az! Sokkal közelebbről érintett a dolog, semhogy a helyes mértéket megtalálhattam volna.

Mikor a hercegek tudomására jutott, hogy az alkotmánypárt romjai és a királynő között közeledés jött létre, rendkívül nyugtalankodtak.

Viszont a királynő állandóan félt a hercegek pártjától és igényeiktől. Véleménye szerint a párt nem jár el d'Artois gróf érzelmei szerint. Calonne szerencsétlen befolyást gya-

korol reájuk. Heves szemrehányásokat tett Eszterházy grófnak, akit elhalmozott kegyével és ennek ellenére a Calonne pártjához csatlakozott, úgyannyira, hogy kénytelen ellenségének tekinteni.

A kivándorlottak rosszalták az alkotmánypártiak közeledését az udvarhoz. Még a jakobinusokat is szivesebben látták volna, mert ezekkel még csak szóba se kellene állaniok, ha kimentenék a királyt és családját mostani veszedelmes helyzetükből.

Gyakran kellett felolvasnom Barnavenak a királynőhöz intézett leveleit. Egyiken különösen meglepődtem, tartalmára még most is elég híven emlékszem. Azt írta, hogy nem bízik az alkotmánypárt töredékének erejében, habár lobogójukon még most is az „alkotmány“ szó látható. Remélhetőleg visszakapja még teljes erejét, ha a király és barátai hűségesen kitaranak mellette. Az alkotmány kezdeményezői, belátva tévedéseiket, még magasra emelhetik lobogójukat és visszaadhatják a trón régi fényét. Ne higgye a királynő, hogy a jakobinusok általános közkedveltségnek örvendenek. Kétségkívül most erősek és ezért a gyöngék valamennyien hozzájuk csatlakoztak. A közvélemény azonban még mindig az alkotmány mellett foglal állást. A francia hercegek pártjára nem lehet számítani, sajnos, amennyiben a külföldi udvarok politikája köti őket. A kivándorlottak máris sokat vesztek az irántuk nyilvánuló érdeklődésből helytelen viselkedésük miatt. A külföldi hatalmakban nem lehet bizni, mert csak legszűkebb kabinetpolitikájuk szavára hallgatnak, nem a vér szavára. A birodalom integritását csakis belülről lehet megoltalmazni. Levelét azzal végezte, hogy őfelsége lábai elé teszi az egyetlen nemzeti pártot, amely még létezik s amelyet fél megnevezni . . . de jusson eszébe, hogy a külföldi hatalmak nem segítették IV. Henriket államai visszahódításában és katolikus trónra lépett, miután protestáns párt élén harcolt.

Barnave és barátai túlbecsülték erejüket. Kimerítették már jóval előbb, azáltal, hogy az udvar ellen fordultak. A királynő jól tudta ezt és ha bizni is látszott bennük, valószínűleg politikából tette, de ez a politika, bevallom, szükségképen csak romlást hozhatott reá.

VIII.

1792. elején egy igen tiszteletre méltó lelkész óhajtott beszélni velem. Tudomást szerzett Lamotte grófnő újabb gyalázó iratairól. Londonból hozták a kéziratot, hogy Párisban nyomtassák ki és pénzt csikarjanak ki vele. 1000 louisdorért szívesen eladnák a kéziratot, ha akadna a királynőnek egy hűséges barátnője, aki a királynő nyugalma szempontjából kész lenne anyagi áldozatot hozni. A lelkész reám gondolt és ha megkapná az említett pénzüsszeget, átadná a kéziratot.

Említettem a dolgot a királynő előtt, de hallani sem akart róla. Azt mondta, hogy válaszoljam a lelkésznek azt, hogy még abban az időben is, mikor módjában állott volna az ilyen szennyiratokkal házalókat megbüntettetnie, olyan utálatosnak és valószínűtlen hazugságnak tekintette az egészet, hogy eszébe sem jutott bármilyen eszközzel megakadályozni forgalomba hozását. Ha most elég gyöngé és okatlan lenne ahhoz, hogy ilyesmit megvásároljon, a jakobinusok éber kémei hamar tudomást szereznének róla, annál inkább kinyomatnák a gyalázó röpiratot és sokkal veszedelmesebb fegyverré válna, ha a közönség körében elhíresztelnék, hogy a királynő milyen eszközökkel igyekezett nyilvánosságra kerülését megakadályozni.

Aubien báró, a király udvari lovagja, kitűnő emlékezőtehetséggel bírt és világosan, egyszerűen szokta közölni velem a nemzetgyűlésen elhangzott vitákat, tanácskozásokat és határozatokat, amelyekről aztán naponként jelentést tettem a királynőnek és a királynak, aki valahányszor megpillantott, felkiáltott:

— Itt jön a Postillon de Calais! (Egy akkori cigány címe volt.)

Aubier egyszer azt ujságolta, hogy a nemzetgyűlés

tüzetesen foglalkozott a sévresi porcellángyár munkásainak feljelentésével, a Mária Antoinette állítólagos életrajzának röpiratait tették az elnök asztalára.

Az elnök nyomban magához hívatta a gyárigazgatót, aki kijelentette, hogy parancsot kapott, hogy a gyár kohóiban égettesse el a röpiratokat.

A király mélyen elpirult, míg jelentésemet leadtam és lehajtott fejjel nézett tányérára.

A királyné megkérdezte:

— Talán van tudomása róla?

A király nem felelt. Elisabeth hercegnő kérte, hogy magyarázza meg az összefüggést. A király tovább is hallgatott. Eltávoztam. Nehány perc múlva bejött hozzám a királynő és elbeszélte, hogy a király csupa jóindulatból megvásárolta a fentemlített kézirat nyomtatott példányait és Laporte nem tudott a röpiratok megsemmisítésére alkalmasabb módot találni, mint a sévresi gyárban, kétszáz munkás és ezek között legalább nyolcvan jakobinus szemelättára elégetni.

A királynő titokban tartotta a király előtt elkeseredését, mert amúgy is nagyon megdöbbsent és különben sem szólhatna ellene, mert hiszen gyöngédség és jóakarát vezérelték.

Valamivel később Montmorint vádolták meg a nemzetgyűlés előtt azzal, hogy negyven sürgönyt kapott Genet-től, az oroszországi követtől és egyetlenegyét sem bontott fel közülrök, csupán azért, mert Genet alkotmánypárt-ézelmu és abban a szellemben cselekszik.

Bármilyen kellemetlen is volt reám nézve erről az ülésről jelentést tenni a királynak, meg kellett tennem. Nem említettem azonban fivérem nevét, csupán mint „szentpétervári követ“-ről beszéltem róla. A király helyeselte eljárásomat, a királynő is lekötelező szavakat mondott, úgyannyira, hogy jóindulatuktól meghatottan távoztam.

A mindennapos jelentéseket azonban úgy megutáltam, hogy néhány nap múlva, éppen mikor a király elismerően nyilatkozott jelentéseimről, megragadtam az alkalmat és megjegyeztem, hogy kizárólag Aubier urat illeti elismerés, ő vesz részt az üléseken állandóan, ő közli velem a történeteket és tulajdonképen őt illeti a dicsőség, hogy a királynak mindennap személyesen referálhasson. Olyan hűséges alatt-

valója öfelségének, hogy ma, mikor annyian árulták el hűtlenül királyukat, ez a derék ember igazán megérdemelné, hogy öfelségéhez közeledhessék. Ha a királynak nincs kifogása ellene, Aubier úr szobáimon keresztül jöhetne minden alkalommal a királynő lakosztályába.

A király beleegyezett. Azóta Aubier bejáratos lett a palota belső szobáiba és bebizonyította a király előtt buzgalmát, ragaszkodását és körültekintését.

A királyi pár nem vett részt nyilvános istentiszteleten husvétkor, mert nem akarták sem a konstitúciós papság mellett, sem ellene állást foglalni.

A királynő 1791-ben tartott ugyan husvétii ájtatosságot, de velem egyedül ment az udvari kápolnába és egyik rokonommal, aki udvari káplánja volt, reggel öt órakor olvastatott misét. Még sötét éjszaka volt. Öfelsége belém karolt és viaszgyertyával világítottam neki. A kápolna ajtajában egyedül előre ment. Csak virradat után tért vissza szobájába.

A közönségnek nem igen tetszett a titkos husvétii ájtatosság, de annál jobban tanuskodott a királynő vallásossága mellett.

Napról-napra nőtt a veszedelem. A nemzetgyűlés tekintélyét csak növelte a szövetséges seregek és a hercegek seregének ellenségeskedése.

A királynő majdnem naponta írt a hercegek pártjának. Goquelat közvetítette a levelezést és a királynő a legkiszámíthatatlanabb időkben találkozott vele szobámban.

Valamennyi párt megmozdult, részint, hogy a királyt romlásba döntse, részint, hogy megmentse.

Rendkívül nyugtalannak láttam egy napon a királynőt. Azt mondta, hogy most már igazán nem tudja hányadán van. A jakobinusok vezetői, Dumourier útján felajánlották szolgálataikat. Az is meglehet azonban, hogy Dumourier cserbenhagyta a jakobinusokat és személyes szolgálatait ajánlotta fel.

A kihallgatáson, Dumourier a királynő lábaihoz borult és kijelentette, hogy habár a jakobinus sapkát füléig húzta, lelkében mégsem jakobinus és nem is lesz soha. A forradalmat lecsusztatták a legalantabb csöcseléig, amely csak rabolni kíván és a világon minden aljasságra kész. Rettenetes sereget bocsátanak a nemzetgyűlés rendelkezésére és el fog-

ják pusztítani a megingott trónnak még romjait is a föld színéről.

Dumourier, szenvedélyes szónoklata végén megcsókolta a királynő kezét és felkiáltott:

— Hagyja, hogy megmentsük!

A királynő azonban nem akart hinni fogadkozásainak. Viselkedését annyira köztudomásúnak ismerte, hogy kétségtelenül legokosabbnak tartotta egyáltalán nem hinni benne. A hercegek különben is egyre hangsúlyozták, hogy nem kell hitelt adni a belülről jövő tanácsoknak, a külföldi hadsereg egyre hatalmasabb és bízni kell az Ég védelmében, lehetetlen, hogy a XVI. Lajos igazságos ügyét veszni hagyja.

Az alkotmánypártiak is rájöttek, hogy csak színleg hallgatnak reájuk.

Az alkotmányos gárda ellen feljelentések érkeztek a nemzetgyűléshez és felosztatásuk küszöbön állott. Barnave levélben figyelmeztette a királynőt, hogy mihelyt a gárda felosztatását elrendelő határozat megjelenik, hasson oda, hogy a király nyomban új gárdát szervezzen, még pedig azokból az emberekből, akiknek nevét mellékelte jegyzéken közli.

Sohasem láttam a jegyzéket, de Barnave meggyőződéssel állította, hogy habár a nevezettek ismert jakobinusok is, ténylegesen mégsem azok és ép úgy aggódnak a királyi hatalom megsértéseért, mint ő. Legalább is két hét beletelik, míg a nemzetgyűlés érzelmeikkel tisztába jön és míg a nép kegyéből kitérjék őket, mindenesetre ez a rövid idő is elég lesz ahhoz, hogy a nevezett személyek kinevezésének első napjaiban a királyi család elmeneküljön.

A királynő nem fogadta meg a jó tanácsot.

Mikor Barnave látta, hogy a királynő nem követi utasításait, hanem minden reménységét külföldi segítségbe helyezi, elhatározta, hogy elhagyja Párist. Utoljára jelent meg kihallgatáson a királynőnél és meghatottan mondta:

— Felsőged szerencsétlen helyzete és az ország előreláthatóan szerencsétlen sorsa indított arra, hogy felsőged szolgálatának szenteljem magam. Ugy látom, hogy tanácsaim nem felelnek meg felsőged szándékainak. Nem jóslok sok szerencsét a tervnek, melyet tanácsadói befolyására követ. Felsőged minden külső segítségtől távol áll és mire a segítség megérkezik, már késő lesz. Kivánom, hogy szomorú jóslatom

ne teljesedjék be. Annyit azonban bizonyossággal állíthatok, hogy a felséged szerencsétlensége iránt érzett érdeklődésért és a szolgálatokért, amelyeket tenni szándékoztam, fejemmel fogok fizetni. Kárpótlásul részesítsen felséged abban a megtiszteltetésben, hogy megcsókolhassam kezét.

A királynő könnyes szemmel teljesítette kívánságát és továbbra is a lehető legjobb véleménnyel beszélt Elisabeth hercegnővel együtt a fenkölt gondolkozású képviselőről.

A királynő összeköttetése a három alkotmányos érzelmű képviselővel nem maradt titokban. A három közül csak Alexandre Lameth került el a jakobinusok kegyetlen bosszúját.

A királyi gárda helyét most a nemzetőrség foglalta el a Tuilerieben és durva szidalmakkal illetett mindenkit, aki a királynő szobáiból jött.

A külső fenyegetések a belső lakosztályokig is elhallatszottak. Trónbukást és királygyilkosságot emlegettek. A szidalmak a legutolsó néprétegek durvaságának bélyegét árulták el.

Egy izben hangos nevetés hallatszott a királynő ablaka alatt. Kitekintettem és egy majdnem egészen levetkőzött embert pillantottam meg, hátsó részével az ablak felé fordulva. Űndorodásomat úglátszik önkénytelen mozdulattal elárultam, mert a királynő felállott és szintén közeledett az ablakhoz. Utját álltam, mondva, hogy egy durva ember goromba sértéseket enged meg magának.

A királyt abban az időben fizikai kimerültséggel határos csüggedés fogta el. Tíz napig egyetlen szót sem szólt, még családi körben sem, kivéve, ha az ebédutáni tric-trak játék közben kénytelen volt a játszámára vonatkozó egy-két szót mondani.

A királynő egy válságos pillanatban, mikor cselekedni kellett, kiragadta apathikus állapotából. Lábaihoz borult és hol rémképeket festett eléje, hol gyöngédséggel halmozta el. Hivatkozott a családjára iránti kötelességére, szeretetére és kérte, hogyha már meg kell halni, haljanak meg becsülettel, ne várják meg, míg földre tiporva megfojtják valamennyiüket.

Június 15-én a király vonakodott két dekrétumot aláírni. Az egyik a papok kiűzésére vonatkozott, a másik pedig

egy húszezer emberből álló tábor szervezésére, Páris falai között.

A király, a királynő határozott kívánságára megtagadta a szankciót, amivel a június 20-iki rettenetes eseményeket idézték elő.

Több, mint húszezer ember jelezte, hogy a nemzetgyűlés kapuja előtt szabadságfáját szándékozik felállítani és a királynak kérvényt fognak benyújtani, a papok száműzetésére vonatkozó dekretum ellen emelt veto visszavonására.

A rettenetes sereg végighaladt a Tuilerie-kerteken és a királynő ablaka alatt.

Rongyokba burkolt, ijesztő alakok voltak és borzalmas bűzükkel megrontották a levegőt.

Mindenki megdöbbenve kérdezte, hogy vajjon honnan került elő a rémséges embertömeg, sohasem látott Párisban senki ilyen undorító jelenséget.

Június 20-án még hatalmasabb, fejszékkel, baltákkal, gyilkos szerszámokkal felfegyverkezett, nemzetiszínű jelvényeket viselő tömeg közeledett nagy ordítózással a Tuileriehez:

— Éljen a nemzet! Le a vetoval!

A királynak nem volt őrsége.

Az eszeveszett csürhe egy része berontott a király lakosztályába. Be akarták törni az ajtókat, de a király elrendelte, hogy nyissák ki.

A király első kamarásának szobájában tartózkodó urak: Bougainville, Aubier, Hervilly, Gentil és még néhányan, azonnal őfelsége szobájába siettek.

Bougainville, a felbőszült emberek láttára felkiáltott:

— Vezessék a királyt az ablakmélyedésbe és rakjanak zsámolyokat eléje.

Hat királyi gránátos, a Sanct-Thomas zárda bataillon-jából küzdötte keresztül magát a belső lépcsőkön és a zsámolyok elé álltak.

A Bougainville rendelkezése mentette meg a királyt az orgyilkosok halálthozó pengéje elől. Egy Lazusky nevű lengyel szándékozott az első csapást mérni reá.

A derék védelmezők odakiáltották a királynak:

— Ne féljen, felség!

— Tegyük kezüket a szivemre és meglátják, hogy félek-e? — válaszolta a király.

A király mentésére siető gránátosok vezetője: Vanot, kezével háritotta el az egyik gonosztevőnek, egyenesen a király személyére irányuló fegyverét. Az egyik Sanct-Thomas zárdai gránátos egy ugyancsak a királyra célzott kardcsapást védett ki.

Elisabeth hercegnő, fivére szobájába sietett. Az ajtó előtt fenyegető orditozás ütötte meg fülét. A királynő fejét követelték.

— Hitessék el velük, hogy én vagyok a királynő, — szólt környezetéhez a hercegnő, — hadd legyen ideje azalatt menekülni.

A királynő már nem tudott férjéhez jutni. A tanács-teremben tartózkodott, a hosszú asztal mögé állították, hogy a vad csöcselék betolakodása ellen némileg megvédjék.

Nyugodtan, méltóságteljesen viselkedett rettenetes helyzetében. Kezével a dauphint fogta, aki az asztalon ült előtte, leánya mellette állott. Hölgyei vették körül.

Egy nemzetőr háromszinű kokárdát nyujtott át, a királynő fejére tűzte.

A szegény kis dauphinnek, ép úgy mint a királynak, nagy jakobinussapkát nyomtak a fejébe.

A bős had az asztal elé tolongott. A legrémségesebb barbár jelvényeket vitték lobogó gyanánt.

Például többek között egy bitófára akasztott báb volt kezükben, a felírással: Mária Antoinette a lámpavason. Továbbá egy deszkára szegzett ökörszív: „XVI. Lajos szive“ felírással. Azután ökörszaru, aljas szavak kíséretében.

Az egyik dühöngő jakobinusnő a királynő elé állott és szidta, átkozta rémségesen. A királynő megkérdezte, hogy látta-e már valaha életében? Vagy vétett ellene valamit?

— Nem, — felelte a bős asszony, — de szerencsétlenséget hozott Franciaországra.

— Lehet, hogy ezt mondták tinektek, de megtévesztettek! — jelentette ki Mária Antoinette. — Mint a francia király felesége, mint a dauphin anyja, francia nő vagyok. Szülőhazámat sohasem fogom viszontlátni. Csak itt lehetek boldog, vagy boldogtalan! Boldog lennék, ha szeretnétek engem.

A furia sírva fakadt és bocsánatot kért a királynőtől.

— Nem ismertem a királynőt, de most látom, hogy nagyon jó.

Santerre, a külvárosok királya igyekezett eltávolítani alattvalóit. Este nyolc óráig tartott, míg a palota kiürült.

Tizenkét képviselő, a király iránt érzett ragaszkodásuk következtében, mindjárt a felkelés elején őfelsége védelmére sietett.

A nemzetgyűlés küldöttsége azonban csak hat óra után érkezett a Tuileriebe.

A királynő megmutatta nekik a király palotájában véghezvitt rombolást, a betört ajtókat, szová tette a durva sérelmet, mellyel a király lakóhelyét a nemzetgyűlés színe előtt bántalmazni merték.

Az egyik képviselő: Merein de Thionville könnyes szemmel hallgatta a királynő szavait.

— Ön sír, Merlin úr, — fordult hozzá Mária Antoinette, — amiért így bánik a nép királyával, aki mindig azon igyekezett, hogy boldogítsa!

— Igaz, felség, — válaszolt Merlin, — sírok egy ilyen szép és mélyérzésű asszony és családja keserű során, de ne értsen félre! Egyetlen könnyet sem ontok a királyért és a királynőért, mert gyűlölöm a királyokat és királynőket. Semmi mást nem érzek irántuk, ez a hitvallásom!

A királynő nem tudta megérteni a vad szenvedélyt, de belátta, hogy ilyen fanatikus emberektől mennyire lehet félni.

Minden remény szétfoslott. Külföldi segítségre már gondolni sem lehetett. A királynő még mindig könyörgött családjának és a király fivéreinek. Kétségkívül egyre sürgetőbb leveleket írt és aggódott a várva várt segítség kése delme miatt.

Láttam Christine főhercegnő egyik levelét, amelyben közli, hogy külföldön ép úgy aggódnak a király és a királynő veszedelmes helyzetéért, mint ők maguk, de a segítség módjától függ szabadulásuk, vagy pusztulásuk, éppen azért a szövetségesek csak nagy óvatossággal mozoghatnak.

Közeledett július 24-ike, a nemzet függetlenségének évfordulója.

Követelték, hogy a király és a királynő jelenjenek meg az ünnepségen.

Ófelségeék jól tudták, hogy a június 20-iki összeesküvés meggyilkolásukat tűzte ki célul, nem kételkedtek tehát, hogy a nemzeti ünnepre halasztották halálukat.

Azt tanácsolták a királynőnek, hogy csináltasson mellvértet a királynak, hogy legalább az első tőrészúrástól megvédje és hívei azalatt védelmére készülődhessenek.

Parancsot kaptam, hogy készíttessem el a mellvértet szobámban. Tizenöt rét olasz tafotából állították össze, előreszből és övből állott.

Kipróbálták előzőleg a mellvértet. Tőrészúrásonak és több golyónak is ellenállott.

Nagy nehézségekbe ütközött a mellvért felpróbálása, anélkül, hogy valaki észrevegye.

Három napig alsószoknyának viseltem a rendkívül nehéz mellvértet, de nem adódott a próbára alkalmas pillanat. Egy reggel végre találtunk annyi időt, hogy a király levethesse ruháit a királynő szobájában és magára öltse a mellvértet.

A királynő még ágyban feküdt. A király meghúzta ruhámat és igyekezett eltávolítani a királynő ágjától, azután halkan mondta:

— Csak az ő kedvéért egyezem bele ebbe a kényelmetlenségbe. Nem fognak meggyilkolni. Megváltoztatták tervüket. Egészen más módon fogják halálomat okozni.

A királynő észrevette, hogy a király halkan szólott hozzám és mikor magunkra maradtunk, megkérdezte, hogy mit mondott. Nem akartam válaszolni, de a királynő erősködött, hogy ne titkolózzam előtte, mindenre el van készülve.

Közöltem vele tehát a király véleményét, mire megjegyezte, hogy ő is gondolt már erre; a király már régen figyelmeztette, hogy a franciaországi események mindenben utánozzák az I. Károly angol király uralkodása alatti forradalmat. A király állandóan olvassa a szerencsétlen uralkodó történetét, hogy adott esetben több méltósággal viselkedjék.

— Attól tartok — fejezte be szavait a királynő, — hogy vád alá helyezik a királyt. Ami engem illet, meg fognak gyilkolni, mint idegent. De mi lesz szegény gyermekeinkkel?

Forró könnyek hullottak a királynő szeméből. Csillapítószert akartam beadni neki, de elutasította. Azt mondta, hogy csak boldog asszonyoknak lehetnek idegrohamaik, az

ő kegyetlen helyzete minden gyógyszert feleslegessé tesz.

A királynő régi, boldogabb időkben csakugyan szenvedett görcsökben, de teljesen egészséges lett, mióta lelki erejével igyekezett testének erőt adni.

Tudta nélkül csináltattam az ő részére is a király mellvértjéhez hasonló védőt, de nem akarta használni, hiába sirtam, hiába könyörögtem.

— Ha meggyilkolnak a lázadók, csak szerencsémnek tekinthetem, legalább megszabadulok kínos életemtől! — mondta.

Rövid idővel azután, hogy a király felpróbálta mellvértjét, az egyik belső lépcsőn találkoztam vele. Félreállottam, hogy helyet adjak neki. A király megállott és megfogta kezem; meg akartam csókolni az övét, de nem engedte. Magához húzott és mindkét arcomat megcsókolta, de egy szót sem szólt. Elismerésének néma bizonyítéka annyira zavarba hozott, hogy később álomnak hittem volna az egészet, ha testvéreim nem állították volna, hogy az esemény után néhány pillanattal közöltem velük a király jóindulatának kifejezését.

Attól tartottak, hogy a nép másodszor is megtámadja a Tuileriet és azért gondosan átnéztek minden iratot. Elégettem a királynő összes leveleit. Családi leveleinek egy részét, a Barnave leveleit, melyeket a forradalom történetének szempontjából fontosaknak tartott, egy irattáskába csomagolta és átadta megőrzés végett valakinek, de az illető sem tudta megőrizni és elégette.

Néhány irat a királynő íróasztalában maradt. Többek között gyermekeinek jellemzése, utasítások a királyi gyermekek főgouvernantejának, a segédnevelőnők képességeinek leírása, Mária Terézia levelei, bölcs tanácsokkal és dicséretes rendszabályokkal. A nemzetgyűlés mindezen iratokat, a király íróasztalában talált iratokkal együtt kiadta nyomtatásban.

A királynőnek, rendes havi pénzen kívül, száznegyvenezer frank megtakarított pénze volt. Az egészet ide akarta nekem adni megőrzés végett, de kérésemre ezerötszáz louisdort magánál tartott arra az esetre, ha hirtelen nagyobb pénzösszegre lenne szüksége.

A királynak rengeteg sok írása volt és vesztére azzal a

lakatossal, aki tíz év óta dolgozott nála, egyik belső folyosón egy rejtkehelyet csináltatott.

A lakatos árulása nélkül nem fedezték volna fel sokáig a rejtkehelyet.

Még mielőtt a lakatos felfedezte volna a nemzetgyűlés előtt az úgynevezett vasszekrényt, a királynőnek tudomására jutott, hogy ismerőseinek fecseg róla és hogy általában jakobinus érzelmű.

Értesítette a királyt is nyomban hűségesnek hitt embere csalárdságáról és rávette, hogy a fontosabb iratokat csomagolja egy nagy irattáskába és bizza reám.

Jelenlétemben kérte a királyt, hogy semmit se hagyjon a vasszekrényben, mire a király megnyugtatta, hogy mindent kivett belőle.

Az irattáskát azonnal be akartam vinni szobámba, de igen nehéz lévén, nem bírtam. A király maga emelte fel, behozta hozzám, letette legbelső szobámba és azt mondta, hogy a királynő majd közölni fogja velem, hogy mi van benne.

Visszatérve a királynőhöz, kérdezősködtem, mert a király kijelentéséből arra következtettem, hogy ismernem kell az irattáska tartalmát.

— A királyra nézve veszedelmes írások vannak benne — mondta a királynő, — ha esetleg vád alá helyezik. De benne van a városi tanács egyik ülésének jegyzőkönyve is, amely igazolja, hogy a király a háború ellen foglalt állást. Mindenik miniszterrel aláíratta és arra számít, hogy bűnvádi eljárás esetén hasznát veheti az okmányoknak.

Kérdeztem a királynőtől, hogy kire bizzam az irattáskát?

— Akire akarja — válaszolta, — ön felelős érte. De ne távozzék a palotából, még szabadságos hónapja alatt sem, hogy ha esetleg szükségünk lenne sürgősen az irattáskára, rögtön kéznél legyen.

La Fayette most már kiábrándult kedvenc eszméjéből, hogy t. i. az amerikai Egyesült-Államok mintájára köztársaságot szervezzen Franciaországban. Megesküdött az első alkotmány megtartására és mindenáron érvényt akart szerezni neki. Megjelent a nemzetgyűlésen, hogy bátor fellépésével támogassa a húszezer aláírással ellátott interpellációt, melynek tárgyát a király lakásának legutóbbi megsértése képezte.

Az alkotmánypárt azonban teljesen legyöngült és La Fayette maga is elvesztette népszerűségét.

A nemzetgyűlés rosszalta a generális eljárását, a király sem helyeselte és így kénytelen-kelletlen visszasietett hadseregéhez. Valószínűleg a nemzetőrségre számított. A királypárti tisztek azonban kérdést intéztek a királyhoz, hogy egyetért-e La Fayette szándékaival és csatlakozzanak-e tervbe vett lépéseikhez. A király visszaüzent, hogy meg ne tegyék. Eszerint La Fayette teljesen magára maradt, a párisi seregek még az a része is elhagyta, amelyre támaszkodott.

A királynővel is közöltek egy tervet, amelynek értelmében a La Fayette serege egyesült volna a királypárttal és a királyi családot Rouenba szöktették volna.

A terv részleteit sohasem tudtam meg, a királynő mindössze annyit mondott róla, hogy a La Fayette segítségét felajánlották, de jobbnak tartja elpusztulni, semhogy olyan emberrel tárgyaljon, vagy olyan embernek köszönhesse menekülését, aki annyit ártott neki.

Július hónap folyamán le se feküdtem. Minden éjjel támadástól vagy merénylettől féltünk.

A királynő ellen követtek is el merényletet, de sohasem került nyilvánosságra.

Éjszaka egy óra tájban egyedül ültem ágya mellett. Halk lépéseket hallottunk a folyosón, holott a folyosónak mindkét oldala le volt zárva.

Azonnal hívtam a komornyikot, aki kiment a folyosóra. Nemsokára dulakodást hallottunk.

A szerencsétlen királynő belém kapaszkodva kiáltotta:

— Milyen helyzet! Nappal szidalmak, éjjel orgyilkosok!

A komornyik bekiáltott:

— Felség, lefogtam a gazembert, ismerem!

— Engedje szabadon — mondta a királynő. — Azért jött, hogy megöljön és a jakobinusok holnap diadallal ünnepelnék, ha célt ért volna.

Az orgyilkos a királynő lakája volt. Kilopta a folyosó kulcsát a királynő zsebéből. Az erőteljes komornyik lefogta és az ajtóhoz szorította. A nyomorult egyetlen szót sem szólt.

A királynő jóságosan figyelmeztette a komornyikot, hogy veszélyben forog. A derék ember azt felelte, hogy senkitől

sem fél és öfelsége védelmezésére állandóan két pisztolyt hord magánál.

Másnap megváltoztatták az összes zárat úgy a király, mint a királynő lakosztályában.

Minden pillanatban hire kelt, hogy a Faubourg Saint Antoine felkerekedett és a palota ellen vonul.

Július utolsó napjaiban, reggel négy órakor is kaptam értesítést. Azonnal kiküldtem két megbízható embert, hogy nézzenek szét a városban. Tudtam, hogy a külvárosi tömeg a Bastille-téren gyülekezik és legalább egy órába beletelik, míg a Tuileriebe érnek. Ráérek tehát mindenkit később felköltetni.

A királynő aludt. A nagy szobában W. generálissal találkoztam és tőle tudtam meg, hogy a tömeg szétoszlott.

A generális a La Fayette példáját követve, mindent elkövetett, hogy a csöcselék tetszését megnyerje. A legutolsó halkofának is olyan mélyen leemelte kalapját, hogy majd a kengyelvasat verte. A nép azonban három év óta megszokta a nagy tiszteletnyilvánításokat és másfajta hódolatot igényelt. Szamba se vették szegény W. generálist.

A királyt felköltötték és Elisabeth főhercegnőt is, aki azonnal bátyja szobájába sietett.

A királynőt aznap reggel szokatlanul elnyomta az álom. Kilenc óráig aludt.

A király már átjött egy ízben megnézni, hogy felébredt-e? Elmondtam intézkedéseimet és azt is, hogy féltve őriztem a királynő álmát.

A király megköszönte gondoskodásomat.

— Hiszen én ébren voltam — mondta — és az egész palota szintén, tehát nem fenyegette a királynőt veszély. Jó is, ha pihenhet kissé... Az ő szenvedései megkétszerezik az enyéimet.

A királynő azonban keserves szemrehányásokkal illetett, mikor felébredve, értesült a történekről. Sirt, amiért nem költöttem fel. Hiába ismételtetem, hogy úgyis vaklárma volt az egész és erőre van szüksége, azért hagytam aludni.

— Szó sincs róla — felelte. — Ad a szerencsétlenség elég erőt! Elisabeth a király mellett volt... míg én aludtam... én, aki mellette akarok meghalni! Felesége vagyok és nem akarom, hogy a legcsekélyebb veszedelmet is nélkülem állja ki.

IX.

Július folyamán igen élénk levelezés folyt Molleville és a királyi pár között Marsilly közvetítésével. Első ízben a királynőnek egy levelével jelentkezett nálam.

„Forduljon teljes bizalommal madame Campanhoz, — írta a felséges asszony, — Oroszországban élő fivérének érzelmei egyáltalán nem befolyásolták. Feltétlenül ragaszkodik hozzánk és ha ön szóbeli közléseket óhajtana tenni, számíthat titoktartására és odaadására.“

Az éjszakai zavargások nyugtalanították a királynő hű embereit és kérték, hogy ne aludják a Tuilerie földszinti szobáiban. Azontul csakugyan felment az első emeletre, a király és a dauphin lakosztálya közötti szobába.

Rendesen már hajnalban felébredt és kérte, hogy ne csukják be az ablaktáblákat, a hosszú, álmatlan éjszakák kevésbé károsak, ha nincs egészen sötét.

Egy éjszaka a hold éppen besütött szobájába. A királynő egy darabig nézte, azután kijelentette, hogyha még egy hónap múlva is láthatja a holdat, akkor már megszabadul súlyos kötelekeitől és a király is szabad lesz. Külföldön mindenki megindult egyszerre, felszabadításukra. Sajnos, a tanácsadók véleményei igen eltérők, legnagyobb aggodalmára. Vannak, akik felelősséget vállalnak a teljes sikerért, mások viszont leküzdhetetlen akadályokat látnak. Ismeri úgy a hercegek, mint a porosz király útirányát. Tudja, hogy melyik napon lesznek Verdunnél és hogy mikor hol lesznek. Nemsokára ostrom alá veszik Lillet. A reménységekkel szemben viszont J. úr, akinek eszében és tapasztaltságában a király feltétlenül bízik, azt állítja, hogy az ostrom esetleg sok nyugtalanságra, sőt aggodalomra adhat okot, amennyiben, jöllehet a katonai parancsnok királyhű, de a konstitúció nagy hatalmat adott a polgármesterek kezébe, ennél fogva

megeshetik, hogy a polgári hatalom legyűri a katonai hatalmat. Azalatt pedig Isten tudja, mi minden történhetik Párisban.

A királynő ugyan mindig tisztelettel és szeretettel beszélt a királyról, dicsérte jó tulajdonságait, de sajnálta, hogy nem elég erélyes.

— Pedig nem félénk ember — mondta, — igen nagy adag passzív bátorság lakozik benne, azonban valami álszégyenkezés, önbizalom hiánya elnyomja. Ez részint nevelési hiba, részint egyéni sajátosság. Nem szeret parancsolni és semmitől sem fél jobban, mint ha tömegekhez kell beszélnie. Körülbelül húsz éves koráig valóságos gyermeki életet kellett élnie XV. Lajos mellett, ez a kényszer tette félszeggé. Mostani helyzetünkben bizony, ha néhány találó szót tudna szólani a párisiakhoz, százszorosan megsokszorozná pártunkat, de sohasem fog ilyesmit mondani. Mit érünk a néphez intézett és nyilvánosan kifüggesztett új kiáltványokkal? Semmit! Újabb becsméreléseket. Ami engem illet, tudnám, hogy mit tegyek, lóra is ülnék, ha szükségét látnám. De, ha tettekre ragadtatnám magam, fegyvert adnék a király ellenségeinek kezébe. Egész Franciaország zajongana az osztrák nő és asszonykormány ellen. A király tekintélyét nullára szállítanám alá. Királynő, ha nem regens, nem tehet ilyen körülmények között egyebet, mint tétlenül ülve várni a halált.

A Tuilerie-kert állandóan tele volt őrvongókkal, akik szidták, becsmérelték az udvart. A királynő ablakai alatt kiáltások hallatszottak: „A Mária Antoinette életét!”

Szégyenletes rézkarcokat valósággal házalva hordtak körül. Az eszeveszett nép fékevesztett örömrivallgása még félelmesebben hangzott, mint vad düh kitörései.

A királynő friss levegőt sem szívhatott gyermekeivel. Végül elhatározták, hogy elzárják a Tuilerie-kertet. Alig léptették azonban életbe az új rendszabályokat, a nemzetgyűlés határozatot hozott aziránt, hogy a Feuillans-terrasz egész hosszában az ő tulajdona és határokat jelöltek ki az úgynevezett „nemzeti tulajdon” és a „koblenzi tulajdon” között. Háromszinű szalagot húztak a terrasz egyik végétől a másikig. A szalag mellé felhívást szegeztek ki, hogy jó polgár le ne menjen a kertbe, mert különben úgy jár, mint Foulon és Berthier.

Egy fiatalember, nem törődve a kiszögezett figyelmeztetéssel, lement a kertbe. A nép azonnal összeszalad, ordít, fenyegetőzik. A fiatalember észbekap, látja a fenyegető veszélyt, hirtelen lehúzza cipőjét, kiveszi zsebkendőjét és letröli vele a homokot cipője talpáról. A nép dühe ujjongó örömmé változik: „Éljen a derék polgár!” kiabálják és diadalal vezetik el.

Hiába zárták el a kerteket a nyilvánosság elől, a királynő és gyermekei mégsem sétálhattak benne. Egetverő gúnynevetés hangzott a szomszédos terrasról és visszakényszerítette őket szobáikba.

Augusztus első felében többen ajánlottak fel pénzt a királynak. A király azonban nem fogadta el a tekintélyes pénzüsszegeket, nem akart magánemberek vagyonához nyúlni.

La Ferté általam küldött ezer louisdort a királynőnek, azzal az üzenettel, hogy ilyen válságos időkben sosem lehet elég pénz nála és minden jó francia embernek kötelessége készpénzt rendelkezésére bocsátani. Mária Antoinette úgy ezt az összeget, mint sokkal tekintélyesebbeket is, visszautasította.

Néhány nap mulva mindazonáltal kijelentette, hogy a királynak nagyobb összeget kell kifizetnie és ebből a szempontból mégis szüksége lenne a La Ferté ajánlatára, hogy százezer frankra kerekíttesen ki egy bizonyos összeget.

Mikor a pénzt elhoztam, a királynő elmondta, hogy Elisabeth hercegnő megismerkedett egy jóindulatú emberrel, aki magára vállalta, hogy Petiont egy nagyobb összeg segítségével megnyeri a király ügyének és ha a vállalkozás sikerül, a képviselő előre megbeszélt jel útján értesíti a királyt.

A király nemsokára fogadta Petiont és a királynő jelenlétében kérdezte meg, hogy meg volt-e Petion elégedve?

— Sem elégedettebb, sem elégtelenebb nem volt, mint máskor! — felelte a király. — Azt hiszem, megcsaltak!

A királynő felvilágosított, hogy Petionnak legalább két pillanatig a jobb szemén kellett volna tartania mutatóujját.

— Még az állág sem emelte fel kezét — jelentette ki a király. — Ügylátszik, hogy csupán pénzt akartak kicsikarni. A csaló azonban nem fog tettével dicsekedni s így nem kerül nyilvánosságra a dolog. Beszéljünk másról!

Hozzám fordulva folytatta: -

— Az ön apja jó barátságban volt Mandatval, a nemzet-
őrség jelenlegi parancsnokával. Mondja meg, hogy mit vár-
hatok tőle!

Kifejtettem, hogy Mandat a leghűségesebb alattvalók
egyike; feltétlenül becsületes, de korlátolt eszű ember. A kon-
stitúció híve.

— Értem! — felelte a király. — Palotámat és személye-
met megvédené, mert az alkotmányozó okirat szövegében így
áll és megesküdtött az alkotmányra. Viszont a király korlátlan
hatalmát kívánó párt ellen küzdene. Jó ilyesmit pontosan
tudni.

Másnap reggel Lamballe hercegnő magához hivatott.

A Pont Royalra nyíló ablakkal szemközti pamlagon
ült. Akkoriban t. i. a Flora-pavillonban lakott, a királynő
szobáival azonos emeleten.

Leültetett maga mellé. Ölében írószereket tartott.

— Sok ellensége van — szólt hozzám, — igyekeztek is a
királynő kegyéből kitérni, de nem sikerült. Tudja-e, hogy
egy időben én is bizalmatlankodtam önnel szemben. Persze,
még nem ismertem elég jól. Mikor az udvar a Tuileriebe köl-
tözött, kémet is küldtem társasága körébe és rendőrt állítat-
tam ajtaja elé. Azt beszélték, hogy öt-hat veszedelmes érzelmű
képviselő is jár önhöz. Kiderült, hogy a ruhatárosnőről volt
szó, aki az ön lakása fölött lakott. Egyébként erényes embe-
reknek nem kell félniök rosszindulattól, főképen ha olyan
igazságos uralkodót szolgálnak, mint a király. A királynő
szereti és jól ismeri önt, mióta csak Franciaországban lakik.
A király is a legjobb véleménnyel van önről. Tegnap este
családi körben elhatározták, hogy miután a Tuilerie állan-
dóan veszélyben forog, ismerni kellene a királynő szolgálata-
hoz tartozó személyek érzelmeit és gondolkozásmódját. A ki-
rály ugyanígy fog eljárni saját környezetével szemben. Kije-
lentette, hogy neki is van megbízható embere, akivel a dolgot
elintéztetheti; a királynő környezetét illetőleg önhöz kell fo-
lyamodni. Már régen próbára tette jellemét és nagybecsüli
igazságszeretetét.

A hercegnő már összeírta a királynő személyzetének
névjegyzékét és minden egyes névhez megjegyzéseket kellett
tennem.

Becsületbeli kötelességemnek tartottam ebben a pillanatban minden személyes keserűséget, vagy ránkórt kikapcsolni.

Szerencsére mindenkiről kedvező véleményt mondhatam. Szóba került többek között egy asszony, aki személyes ellenségem volt és nagyon szerette volna, ha fivérem politikai meggyőződéséért felelősségre vonnának. A hercegnő kétségkívül ismerte a helyzetet. Mindazonáltal tudva, hogy az illető asszony rajongásig szereti a királyt és a királynőt és gondolkozás nélkül áldozná fel életét is értük, viszont féltékenysége csupán korlátoltságon és nevelési hiányokon alapszik, dicsézőleg nyilatkoztam róla.

A hercegnő szóról-szóra-felírt mindent, amit diktáltam és olykor csodálkozva nézett reám.

Szóba került egy férfi is, aki a királynőhöz közel állott. Elmondtam róla, hogy ellentmondásra született. Demokraták közt arisztokrata, arisztokraták közt demokrata. Egyébként becsületes ember, hű az uralkodóhoz.

A hercegnő megjegyezte, hogy annál is jobban örül jó véleményemnek, mert az illetőnek ő szerzett állást a királynő környezetében.

A királynő kamaraszemélyzete általában kiváló emberekből állott. A forradalom rémséges válságaiban valamenynyien bizonyosságát adták odaadásuknak és hűségüknek.

Az előszoba-személyzet viszont három-négy ember kivételével dühös jakobinusokból állott. Csak most láttam, hogy mennyire fontos, hogy uralkodók belső lakosztályának szolgálószemélyzetét ne a nép köréből válogassák össze.

Augusztus tizedikét megelőző időkből olyan rosszra fordult a királyi család sorsa, hogy a királynő mindenáron a válság végét óhajtotta, akár jobbra, akár balra fordul is ügyük.

Gyakran kijelentette, hogyha tengerparti toronyba zárva, hosszú időig fogságban kellene sínylődnie, azt is jobban szeretné, mint a mindennapos izgalmakat, az örökös civakodást, a királypárt gyöngülése folytán feltartóztathatatlanul fenyegető katasztrófát.

Öfelségéeket nemcsak abban gátolták meg, hogy friss levegőre mehessenek, hanem még az oltár előtt is becsmérelték őket.

A monarchia bukását megelőző vasárnapon, mikor a

királyi család a folyosón át az udvari kápolna felé vette útját, a nemzetőrség egyik része azt kiáltotta:

— Éljen a király!

A másik része:

— Nem, nem kell király! Le a vetoval!

Ugyanaznap az énekesek a Magnificat énekelésénél dörgegelmes fenyegetésre emelt hanggal mondták: *Deposint potentes de sede*, mire a felháborodott royalisták, a *Domine salvum fac regem* után, háromszor mennydörögték: *et reginam*. Ebből határtalan zenebona kerekedett istentisztelet alatt.

A rettenetes augusztus tizediki éjszaka is elkövetkezett.

Petion már előző napon jelentette a nemzetgyűlésen, hogy nagy népfelkelés van készülöben, éjjélkor meghúzzák a vészharangot és attól tart, hogy nem áll elég eszköz rendelkezésükre a küszöbön álló események megakadályozására.

A nemzetgyűlés napirendre tért a jelentés fölött. Petion mindazonáltal parancsot adott, hogy erőszakra erőszakkal feleljenek.

Mandat tudomásul vette a parancsot és mint királyhű alattvaló, legnagyobb odaadással látott feladata teljesítéséhez.

Augusztus kilencedikén jelen voltam a király vacsorájánál, különböző parancsokat adott, mikor a szoba ajtaja előtt nagy lárma hallatszott.

Azonnal kinéztem, hogy a zaj okát megtudakoljam. A két ór verekedett. Az egyik azt állította, hogy a király személye is bele van foglalva az alkotmányba, ennél fogva élete kockáztatásával is megvédi; a másik viszont azt erősítette, hogy a király csak kerékkötője a szabad népet megillető alkotmánynak. A nézeteltérés miatt öldökölték egymást.

Rémült arccal tértem vissza. A király tudni kívánta, hogy mi történik künn. Nem titkolhattam el az igazságot. A királynőt nem lepte meg a dolog. Tudta, hogy az őrség többsége jakobinus érzelmű.

Éjjélkor megkondukt a vészharang. A svájci gárda néma sorfalat képezett, éles ellentétben a polgárőrség zenebonájával.

A király elmondta J.-nek a Viomenil generális haditervét. Magánbeszélgetésük után J. így szólt hozzám:

— Vegye minden ékszerét és készpénzét magához. A rendelkezésre álló védelem annyi, mint semmi. Csak a király

erélye segíthetne, de ez az egyetlen erény, amely jelleméből hiányzik.

Éjfél után egy órakor a királynő és Elisabeth hercegnő kijelentették, hogy lefeküsznek az udvarra nyíló, egyik félmeleti szoba pamlagára.

A királynő elmondta, hogy a király nem akarja mellvértjét felvenni. Július 14-én beleegyezett, mert csupán ünnepi szertartáson vett részt és orgyilkos törétől kellett tartania, ma azonban, mikor pártja a forradalmárokkal verekszik, aljaságnak tartaná életét ilyen óvintézkedéssel védeni.

Elisabeth hercegnő levetette néhány ruhadarabját, hogy kényelmesebben pihenhessen a kanapén.

Nyakravalójából egy karneol-köves tűt vett ki és megmutatta mielőtt az asztalra tette volna. Liliom volt belevésve e felirással: „Feledni minden sértést. Megbocsátani minden igazságtalanságot.“

— Attól tartok — jegyezte meg a hercegnő, — hogy ezek az elvek nem gyakorolnának semmi befolyást ellenségeinkre. Nekünk mindazonáltal tiszteletben kell tartanunk.

A hercegnő nem vette magához a mellőt, mikor a királynő szobáját elhagyta. Vajjon kinek a kezébe került?

Elisabeth hercegnő mély, vallásos meggyőződése minden cselekedetét fenköltté tette.

Aznap, mikor Szent Lajos méltó dédunokáját kivégezték, a hóhér miközben kezét hátrakötötte, felemelte kendőjét mellén. A hercegnő teljes nyugalommal és majdnem földöntúli hangon mondta:

— A szemérem nevében takarja be mellemet.

Madame Serillytól hallottam a hercegnő hősie viselkedését. Ugyanaznap ítélték őt is halálra, de a kivégzés pillanatában halasztást kapott.

Azon a rettenetes éjszakán sem a királynő, sem a hercegnő nem tudtak aludni. A királynő maga mellé ültetett és szomorú helyzetéről beszélt.

Hirtelen puskalövés hallatszott. Mindaketten felugrottak a pamlagról.

— Az első lövés! De sajnós, nem az utolsó! — mondta a királynő. — Menjünk a királyhoz.

Több udvarhölgygel együtt követték a királynőt kívánságához képest.

Négy órakor reggel a királynő kijött férje szobájából és kijelentette, hogy most már nincs semmi remény. Mandat a városházára ment újabb parancsokért és- útközben legyilkolták. Fejét körülhordják az utcákon.

Már virradni kezdett.

A király, a királynő, Elisabeth hercegnő, a dauphin és a fiatal hercegnő lementek szemlét tartani a nemzetőrség csapatai fölött.

Egy-egy hang hallatszott elvétve:

— Éljen a király!

Az ablak mellett állva, láttam, hogy a tüzérek elhagyják helyeiket, közelednek a királyhoz, öklükkel fenyegetőznek orra előtt és durva szavakkal sértegetik.

Salvert és Briges szorították vissza őket. A király halál-sápadt lett, mintha már nem is élne.

A királynő visszajövet azt mondta nekem, hogy minden elveszett, a király nem viselkedett erélyesen. A szemle sokkal többet ártott, mint használt.

Társnőimmal a billiárd-teremben tartózkodtunk. Fel-tornyozott padokon ültünk.

Hervilly érkezett meg kivont karddal és parancsot adott az ajtónállónak, hogy engedje be a francia nemességet.

Mintegy kétszáz ember tódult be közvetlenül a király szobája előtt levő szobába.

Volt közöttük néhány udvari ember, sok ismeretlen alak, néhányan ugyancsak furcsán festettek az úgynevezett nemesség között. A király iránt tanusított ragaszkodásuk e pillanatban csakugyan nemesekké avatta őket.

Alig voltak felfegyverkezve, sőt még tréfálkoztak is hiányos fegyverzetük fölött. A francia szellem még a legáldatlannabb pillanatban is felüti fejét.

Saint-Souplet udvarmester és egy apród, puska helyett csipővasat vittek vállukon. A király előszobájában találták, kettétörték és osztzkodtak rajta.

Mindössze néhány kard és néhány pisztoly állott rendelkezésre.

Külvárosi fegyveres csapatok özönlöttek időközben a Caroussel-térre és a szomszédos utcákra, élükön a vérszomjas marseilleiekkel, akik ágyút irányítottak a Tuilerie felé.

A király miniszterei végszükségben Dejolyt a nemzetgyűléshez küldték, hogy segítséget kérjen a király részére.

A nemzetgyűlés minden további fennakadás nélkül napirendre tért a dolog fölött.

Nyolc órakor Roederer, a département ügyésze, látva, hogy a forradalmárok magukkal ragadják a palotát védő katonaságot is, belépett a király szobájába és beszélni akart vele. A királynő is jelen volt a beszélgetésnél.

Roederer kijelentette, hogy úgy a király, mint családja és környezete menthetetlenül elpusztul, ha őfelsége nem szánja magát reá haladéktalanul, hogy családjával együtt a nemzetgyűlésbe menjen.

A királynő eleinte vonakodott követni a tanácsot, miután azonban Roederer kijelentette, hogy őt fogja terhelni a felelősség a királyi család és a személyzet haláláért, nem ellenkezett tovább.

A király is beleegyezett, hogy a nemzetgyűlésnél keresse nek védelmet.

Elmenőben így szólt a miniszterekhez és körülállókhoz: — Jöjjenek, uraim! Nincs más hátra!

A királynő elbúcsuzott tőlem:

— Várjon reám szobámban, nemsokára visszajövök, vagy hivatni fogom... magam sem tudom hová.

Csak Lamballe és Toursel hercegnők kísérték el a királynőt.

Láttuk az ablakokból, hogy a királyi család a svájci ezred és két más bataillon kettős sorfala között halad.

A tömeg úgy körülfogta őket, hogy útközben ellopták a királynő óráját és erszényét.

Egy rettenetes külsejű, hatalmas növésű ember közeledett a dauphinhez, akit a királynő kézenfogva vezetett és hirtelen mozdulattal felemelte. A királynő rémülten felsikoltott és majd elájult ijedtében, de az ember megnyugtatta:

— Ne féljen, nem bántom!

Ölben vitte a gyermeket a teremajtóig.

A nevezetes nap eseményeit a történelem van hivatva elbeszélni, csak néhány jelenetet kívánok vázolni a Tuilerieben, a király távozása után lejátszódó eseményekből.

Az ostromlók nem tudták, hogy a király családjával együtt a nemzetgyűlés védelmét kereste. Azok sem tudták,

akik a palotát az udvar felől védelmezték. Ha tudomást szereztek volna róla, talán nem is történt volna semmi zavar.

A marseilleiek elűzögették lassanként helyeikről a svájciakat, akik vissza is vonultak ellenállás nélkül.

Azonban néhány lövés is elhangzott. A svájciakat elkeserítette bajtársaik elvesztése és abban a hitben, hogy a király a palotában van, tüzelni kezdtek.

A támadók rendetlen csapatokban menekültek és a Caroussel-tér néhány pillanat alatt kiürült.

Nemsokára azonban bosszúvágtyól és dühtől tájékozva tértek vissza. A svájciak kénytelenek voltak zárt sorokban a palota belsejébe húzódni. A kapukat néhány perc múlva ágyúlövésekkel szétrobbantják, vagy fejszékkel betörik, a nép minden oldalról beözönlik, a svájciakat majdnem kivétel nélkül lemészárolják. Néhány nemes ember a Louvreba vezető folyosókra menekül, leszúrnak, vagy pisztolylövésekkel terítik le őket és holttestüket kidobálják az ablakon.

A király ajtónállóit kegyetlenül leszúrnak, mert a tanács-termet védelmezni akarták. A király szolgálói közül sokat felkoncolnak. Két ember, mélyen szemébe húzott kalappal, kezükben karddal hősiesen, de eredménytelenül küzdve kiáltotta:

— Nem akarunk élni! Itt van a helyünk! Itt akarunk meghalni!

Ugyanúgy járt Diet, a királynő hálósobáját védelmezve.

Tarente hercegnő szerencsére kinyitatta az ajtókat, mert különben a rettenetes tömeg, ennyi asszonyt együtt látva, azt hitte volna, hogy a királynő is közöttünk van és menthetlenül lemészárolt volna.

Vad dühüket nem volt tanácsos ellenállással fokozni.

Mindazonáltal ott pusztultunk volna valamennyien, ha egy szakállas férfi védelmünkre nem siet.

— Kiméljétek az asszonyokat! Ne becstelenítsétek meg a nemzetet!

Véletlenül még nagyobb veszélyben forogtam, mint társaim.

A nagy kavarodásban azt hittem, hogy testvérem nincs ott, a királynő szobájában tartózkodó asszonyok között. Felzaladtam egy félemeleti szobába, abban a hitben, hogy ott

találom. Rá akartam beszélni, hogy jöjjön a többiek közé, mert nem tanácsos, hogy egyenként, egymástól szétválasztva találjanak.

Nem találtam meg nővéremet, csak két szolgálattelvő nőt és egy szolgát, aki sápadtan ült ágyán.

— Meneküljön — kiáltottam feléje, — a lakájok és a többi emberek már elmenekültek.

— Nem tudok! — dadogta. — Félhalott vagyok a rémülettől!

Abban a pillanatban egy csapat siet felfelé a lépcsőn. A szolgára vetik magukat és megölik.

A lépcső felé szaladok, a két asszony utánam.

A gyilkosok ott hagyják a megölt szolgát és üldözőbe vesznek.

Az asszonyok lábukhoz vetik magukat és megragadják kardjukat.

A gyilkosokat feszélyezi a szűk lépcső, de már érzem, hogy egy kéz ruhámba markol.

Abban a pillanatban valaki megszólal a lépcső alján:

— Mit csináltok ott fenn?

A bős marseillei dörmögött. Sohasem fogom elfelejteni hangját.

— Asszonyokat nem ölnek meg! — kiáltották alulról.

Térdrerogytam. Gyilkosom elengedett és reám ordított:

— Kelj fel, semmirevaló! A nemzet megkegyelmez neked!

Nem törődtem abban a pillanatban semmi mással, csak örültem életemnek és hogy viszontláthatom fiamat és mindenkit, aki kedves nekem.

Az előző pillanatokban nem is a halálra gondoltam, csak arra a fájdalomra, melyet a gyilkos szerszám okozni fog.

Ritkán látja az ember olyan közléről a halált mint én, hogy aztán megmeneküljön tőle.

Öt vagy hat férfi körülfogott mindhármunkat. Kényszerítették, hogy az ablak elé állított padokra álljunk és kiáltsuk: „Éljen a nemzet!”

Hullákon kellett keresztüllépnünk. Többek között felismertem az öreg Broves vicomte-ot, akit a királynő haza akart küldeni egy másik aggastyánnal együtt az éjszaka folyamán.

A derék emberek azonban megkértek, hogy jelentsem

a királynőnek, hogy eddig engedelmeskedtek a király parancsának, még ha életüket kockáztatták is, most azonban nem fognak engedelmeskedni, de a királynő jóságának emlékét szívükbe vésik.

A palota rácsához közel, a híd felőli oldalon, megkérdezték vezetőim, hogy hova akarok menni?

Én is megkérdeztem tőlük, hogy vajjon el tudnak-e oda kísérni, ahova menni akarok? Erre az egyik marseillei meglökött fegyverével és reám ordított, hogy még mindig kételkedem-e a nép hatalmában. „Nem!”-mel feleltem és megjelöltem sógorom házát.

A híd lépcsőin testvéremre ismertem. Nemzetőrök kísérték börtönbe.

Kiáltottam feléje és hátra fordult.

A marseillei megkérdezte:

— Akarod, hogy ő is veled menjen?

— Igen! — feleltem, mire szóltak az embereknek és testvérem hozzánk csatlakozhatott.

Csak nagynehezen haladhattunk előbbre. Sok svájci szemünk láttára ölték meg menekülés közben. Puskaropogás hallatszott minden oldalról.

A vad horda letörte a királynő szobájában levő vízvezetéki csapokat. A vérrel vegyített víz bepiszkolta fehér ruháinkat.

Halkofák kiabáltak fülünkbe az utcán, hogy „az osztrák nő” udvarához tartozunk.

Vezetőink megengedték, hogy bemenjünk egy kapu alá és levessük ruháinkat. Rövid alsószoknyákban maradtunk és most azt kiabálták utánunk, hogy asszonyoknak öltözt, fiatal svájci ezredbeliek vagyunk.

Szemközt találkoztunk a Mandat fejét hurcoló kannibál csapattal.

Őrzőink hamar betaszígtak egy kis korcsmába, leültek inni és kényszerítettek, hogy velük igyunk. Megnyugtatták a korcsmárosnét, hogy testvéreik és igen jó honleányok vagyunk.

Szerencsére a marseilliek eltávoztak tőlünk, hogy visszatérjenek a Tuileriebe. Egyik őrzőnk fülembé súgta:

— Külvárosi gyáros vagyok, kényszerítettek, hogy velük tartsak, de nem értek egyet velük. Nem gyilkoltam meg

senkit és megmentettem önt. Nagy veszedelemben forgott, mikor a Mandat fejét vívő dühöngőkkel szembe találkoztunk. A fenevadak kijelentették, hogy október hatodikáért és Versaillesért bosszút akarnak állani és megesküdték, hogy sajátkezüleg akarják a királynőt, udvarhölgyeivel együtt megfojtani.

Amint áthaladtam a Caroussel téren, láttam, hogy házam lángokban áll. Az első rémület hamar elmúlt és eszembe se jutott azután személyes veszteségem. Minden gondolatom a szerencsétlen királynő borzalmas sorsával foglalkozott.

Nővérem házához érve, legnagyobb aggodalomban talál-
tuk egész családukat. Azt hitték, hogy soha többet nem lát-
juk egymást viszont.

Nem maradhattam azonban sokáig nővéremnél. A cső-
cselék körülfogta házát és ordította, hogy itt van a Mária
Antoinette bizalmasa, fejét kell venni.

Alöltözetben menekültem a Morel házába. Másnap
ideküldött a királynő értem. Egy képviselő, akinek érzelmei-
ben bízni lehetett, közvetítette üzenetét.

Felöltözködtem és testvéremmel együtt a hajdani feuil-
lansok zárdájába mentünk.

Egy irodába vezettek, felírták nevünket és lakásunkat,
azután igazoló-jegyeket adtak, hogy felmehessünk azokba a
szobákba, ahol a király és családja tartózkodtak.

Minthogy serdülő korom óta összeköttetésben állottam
az udvarral, sokan ismertek, akiket nem ismertem.

A zárda folyosóján végigmenve, egyik-másik katona
nevemen szólított. Egyik azt mondta:

— Szegény király, elveszett! D'Artois gróf kihúzta volna
magát a bajból!

— Az se járt volna jobban! — felelte a másik.

A királyi családot négy kis cellában helyezték el.

Az első cellában voltak a férfiak, akik a királyt kísér-
ték: Poix herceg, Aubier, Goquelat, stb. A másodikban: a
király. Éppen haját fodorították. Két fürtöt vágott le, egyiket
testvéremnek adta, a másikat nekem. Kezet akartunk csó-
kolni, de nem engedte. Mindkettőnket megcsókolt. Egyetlen
szót sem szólt.

A harmadik cellában, ágyban feküdt a királyné, leirhatatlan lelki állapotban.

Egy elég tisztességes külsejű kövér asszony ült mellette: a szoba felügyelőnöje. Ő szolgálta ki a királynőt, mert akkor az udvarhölgyek közül még senki sem volt mellette.

Ófelsége felénk nyujtotta kezét:

— Jöjjenek, szerencsétlen asszonyok! Lássanak valakit, aki önöknél is szerencsétlenebb: szerencsétlenségük okozója. Elvesztünk! Odajutottunk, ahova három év óta akartak, minden elképzelhető sérelemmel hurcolni. A rémséges forradalom elbuktatott. Sokan fognak utánunk jönni majd. Mindenki igyekezett romlásunkhoz hozzájárulni, az újítók hóbortból, mások nagyravágyásból, hogy körülményeiket megjavítsák, mert a legdühösebb jakobinusnak is pénz és magas állás kellett. A nagy tömeg fosztogatni óhajt! Az egész aljas hordában egyetlenegy hazafi sincs. A kivándorlottak saját kabaláik és terveik szerint jártak el, az idegenek igyekeztek hasznot húzni a francia pártoskodásból. Az egész világ hibás szerencsétlenségünkben.

A kis dauphin lépett be a hercegnővel és Turrel marquisse-zal. Mikor a királynő megpillantotta őket, felsóhajtott:

— Szegény gyermekek! Milyen kár, hogy nem kaphatják meg a szép örökséget és nem mondhatjuk, hogy csak velünk végződik minden.

Azután a tuileriebeli eseményekről beszélt és az áldozatul esett emberekről. Még házam leégését is említette. Tulzás nélkül mondhattam, hogy ez a szerencsétlenség szóra nem érdemes. Beszélt a Tuilerieben maradt hölgyekről, főképen Luynes hercegnőt emlegette:

— Az elsők között volt, akiknek fejét elcsavarta az új filozófia, de szive visszahozta hozzánk és igaz barátnőre találtam benne.

(A rémuralom alatt a Coubertin-palotában laktam. Hányszor jött hozzám Luynes hercegnő és újra, meg újra el kellett ismételnem a királynő szavait. Sokat sirtunk együtt és a hercegnő kijelentette, hogy szükségét érzi annak, hogy gyakran hallja tőlem, amit a királynő a Feuillans-cellában mondott róla.)

Megkérdeztem a királynőtől, hogy mit csinálnak a külföldi követek ilyen körülmények között? Azt felelte, hogy

semmit sem tehetnek. Csupán az angol követ felesége adta tanujelét személyes részvétének, amennyiben fehérneműt küldött fiának.

Elmondtam a királynőnek, hogy házam fosztogatása közben kiszórták összes elszámolásaimat a Caroussel-térre. A papírok között sok olyan is volt, amelyet a királynő aláírt, de úgy, hogy még 4—5 centiméteres hely üresen maradt, úgy, hogy most könnyen rosszra használhatják fel aláírását.

A királynő azt mondta, hogy jelentsem be a dolgot a közrendészeti bizottságnál. Azonnal odamentem, de nem értem el semmit. Egy képviselő kijelentette, hogy nem veszi jegyzőkönyvbe panaszomat, mert Mária Antoinette már nem királynő, csak közönséges francia asszony, mint bárki más és ha esetleg valaki visszaélne aláírásával, majd akkor joga lesz óvást emelni és előadhatja a tényállást.

A királynő megbánta, hogy a bizottsághoz küldött és attól tartott, hogy óvatosságával éppen ellenkező célt ért el. Egyenesen megmutatta, hogy milyen úton-módon lehet aláírásával hamisításokat elkövetni. Majd később felkiáltott:

— Aggodalmam ép oly szánalmas, mint a lépés, melynek elkövetésére készítettem. Hiszen nincs már szükségük semmi más eszközre, hogy tönkretegyenek. Mindent elkövettek.

Körülményesen elmondott mindent, ami azóta történt, hogy a király a nemzetgyűlésnél kért védelmet.

Az események olyan közismertek, hogy felesleges ismételnem őket.

Kiméletes szavakkal mondta el, hogy mennyit szenved lelkiileg a király magatartása miatt, mióta itt vannak a kolostorban. A király nem tudja mérsékelni magát bizonyos dolgokban, itt is éppen olyan nagy étvággal eszik, mint otthon, palotájában; azok akik nem ismerik, el sem tudják képzelni, hogy megadása mennyi lelki nagyságot és vallásosságot takar; a sok evése rossz benyomást kelt, úgyannyira, hogy jóindulatú képviselők figyelmeztették, de hiába, nem lehet ebben a tekintetben semmit sem elérni nála.

Örökké emlékezetes marad előttem a zöld papírral be ragasztott zárdái cella, a nyomoruságos ágy, melyről a trónja vesztett királynő felénk nyujtotta kezét, kijelentvén, hogy szenvedéseink növelik szenvedéseit, mert ő okozta.

Itt láttam utoljára könnyezni, itt hallottam utoljára zokogását . . .

Mária Antoinette születésénél, szellemi képességénél és szívjóságánál fogva minden trónnak dísze, minden népnek boldogítója lehetett volna.

Hány megható kijelentést hallottam a királynő ajkáról, mikor bánkódott, hogy az udvar egy része és a nép azt hiszik, hogy nem szereti Franciaországot. Mindenki megbotránkolt az igaztalan vádon, aki ismerte szívét és gondolkozásmódját.

Kétszer is le akart menni szobájából a Tuilerie-kertbe, hogy beszéljen az odagyűlt, becsmérő, szidalmazó emberekkel.

Fel és alá járkálva szobájában, tépelődött azon, hogy mit mondjon nekik.

— Igen . . . megmondom: franciák! Elég kegyetlenül elhitették veletek, hogy nem szeretem Franciaországot! Én! A dauphin anyja! E szép ország jövőbeli uralkodójának anyja! Én, akit a gondviselés Európa leghatalmasabb trónjára ültetett! Mária Terézia leányai közül nekem kedvezett legjobban a sors. Ne érezném az előnyöket? Mit találhatnék Bécsben? — Sírokat! És mit veszítenék el Franciaországgal? Mindent, ami dicsőségváagnak, nagyságszeretetnek hizeleghet.

Saját szavait idéztem. Természetes okossága azonban sohasem engedte, hogy szíve szerint elragadtassa magát. Belátta, hogy veszedelmes lenne, ha így beszélne a néphez.

— Mégis csak leszállanék a trónról, pillanatnyi részvét keltéséért és végül az uszítók ezt is ártalmamra használnák fel.

Mária Antoinette nemcsak szerette Franciaországot, de büszke volt hatalmára, nagyságára. Több bizonyítékot is tudnék felhozni, de csak két vonással óhajtóm ecsetelni nemzeti büszkeségét.

Egy ízben elmesélte, hogy II. Ferenc császár, koronázása alkalmával, egy kivándorolt, francia generálisnak mutatta katonái pompás magatartását.

— Ezekkel csak megverhetem az önök sansculottejait!
A generális azt felelte:

— Azt előbb látni kellene, felség!

A királynő kijelentette, hogy nem tudja a derék francia nevét, de igyekszik megtudakolni, mert a királynak is tudomást kell szereznie róla.

Augusztus 10-ike előtt rövid idővel, valamelyik ujság egy fiatal hősről írt, aki lobogóját védve esett el és utolsó kiáltása is „Éljen a nemzet!“ volt. A királynő a cikk olvasása közben felsóhajtott:

— Derék fiu! Ó, milyen boldogok lehetnénk, ha ilyen emberek azt kiáltanák: „Éljen a király!“

Mindazok, akik nem éltek a királynő közelében, vagy idegenek, akik főképen csak aljas, becsmérő röpiratokból alkottak maguknak véleményt róla, azt hihetik azok után, amit a legszerencsétlenebb asszonyról és királynőről elbeszéltem, hogy a való igazságot áldozatul hoztam hálámnak, pedig csak azt írtam amit láttam és hallottam.

X.

Minthogy a királynőtől ellopták óráját és pénztárcáját, mialatt a Tuilerieből a nemzetgyűlésbe ment, testvéremtől kért kölcsön huszonöt louisdort.

(Kihallgatásánál elmondta, hogy testvérem kölcsönzött pénzt neki, mind a kettőnket elfogtak, szerencsétlen testvéremnek ez okozta halálát.)

A nap nagy részét a királynőnél töltöttem, aki közölte velem, hogy kérést fog intézni Petionhoz, hogy ha a nemzetgyűlés kijelölte a helyet, ahol fogva fogják tartani, én is mellette lehessek.

Még aznap este, kilenc órakor jelentkeztem a kolostorban, de minden ajtónál elutasítottak. Hivatkoztam a délelőtti kiadott engedélyre, de nem vettek tudomást róla. Azt felelték, hogy elegenden vannak a királynő körül.

Testvérem és még egy társam maradtak mellette.

Augusztus 12-én megújítottam kérésemet, de sem könyveim, sem könyörgésem nem hatották meg az őrséget, sem a képviselőt, akihez fordultam.

Nemsokára megtudtam, hogy a királyt és családját a Templeba zárták. Egy megbízható férfi kíséretében felkerestem Petiont lakásán, de hajthatatlan maradt, sőt börtönnel fenyegetett. Kegyetlenül vigasztalt azzal, hogy akik jelenleg a király és családja mellett vannak, nem maradnak ott sokáig.

Két-három nap mulva Lamballe hercegnőt, Turrel marquiset és leányát, a királynő, a dauphin és a hercegnő udvarhölgyeit éjszaka eltávolították és börtönbe vetették.

Testvéremet huszonnégy óráig tartották fogva azokban a cellákban, ahonnan a királyi családot kiköltöztették.

Roland miniszter és a képviselők igen buzgón igyekeztek a király iratait kézrekeríteni. Ásatásokat rendeltek el a Tuilerieiben.

A gyalázatos Robespierre azt állította, hogy bizonyára apósomnál, Campannál vannak, halálhíret koholmányoknak tartotta és azt hitte, hogy Franciaország valamelyik zugában rejtőzködik és őrizi a legfontosabb iratokat.

Megtalálták d'Artois grófnak egyik levelét és a dátumból és tartalmából hosszas levelezésre következtettek.

Idősebbik fiamnak régi tanára találkozott egyizben az utcán Robespierre-rel, aki tanulótársa volt. Robespierre, tudva, hogy a tanító összeköttetésben állott családommal, kérte, hogy becsületszávára jelentse ki, hogy bizonyosan tudja-e, hogy apósom meghalt. A tanító megmondta, hogy Campan 1791-ben Bricheben meghalt és jelen volt temetésén is Epinayben.

— Hozd el holnap délig a halotti anyakönyvi kivonatát! Sürgős szükségem van reá — mondta Robespierre.

A tanító közölte velem Robespierre kívánságát és természetesen nyomban kiállítottam az okmányt és elküldtem neki.

Sejtettem, hogy az iratok kutatásában egyre közelebb érnek hozzám és csakugyan én őriztem valamennyit. Éjjelnappal azon töprengtem, hogy mitevő legyek?

Szorongatott helyzetemben még arról is értesülést szereztem személyzetem útján, hogy házkutatásokat rendeznek mindenfelé és hogy a városrész, amelyben lakom, nagy érdeklődéssel várja a lakásomban végzendő ásatások eredményét.

Hallottam, hogy ötven fegyveres emberrel szándékoznak körülvenni sógorom házát, amelyben akkor laktam.

Éppen mikor a híreket kaptam, a királynak egy hűséges embere, Gougenot lépett szobámba, hosszú, bő köpenyegben. Magával hozta a király irattáskáját, melyet annak idején reábíztam. Lábaimhoz dobta és felkiáltott:

— Visszahoztam a reám bízott kincset. Nem a szerencsétlen király kezéből kaptam, tehát úgy teljesítem kötelességem, hogy átadom önnek.

El akart menni nyomban. Kértem, hogy maradjon és beszélje meg velem a teendőket.

Gougenot szabadkozott és még csak tudni sem akarta, hogy mire határozom magam.

Elmondtam, hogy házkutatást fognak nálam tartani és

tudattam véle mindent, amit a királynő az iratokra vonatkozóan mondott.

Mindenre csak azt válaszolta:

— Nézze meg, hogy mit határoz? Én semmiesetre sem akarok tudni róla.

Néhány pillanatig gondolkoztam. Fel és alá jártam a szobámban és hangosan beszéltem önmagammal. Gougenot majd kővé meredt ijedtében.

Ismételtem magamnak a királynő szavait és igyekeztem beleélni magam gondolatmenetébe.

— A királynő azt mondta, hogy az irattáskában igen veszedelmes papírok vannak, de van benne egy dokumentum, amely bűnvádi eljárás esetén hasznára lehet a királynak. Ezt az okmányt meg kell menteni, a többit viszont meg kell semmisíteni, miután nem tarthatom magamnál tovább. Most már úgylis minden tervnek végeszakadt. Augusztus 10-ike és a király elfogatása minden számítást keresztülhúzott. Az iratokat nem tudom tovább tartani. Csak nem fogom kiadni kezemből a királyra nézve veszedelmes leveleket? Kinyitom az irattáskát, megkeresem a fontos okmányt és minden egyebet megsemmisítek.

Késsel felvágtam a táska egyik oldalát, de amint hozzákezdtünk a király felírásával ellátott iratok áttekintéséhez, nagy zajt hallottunk.

Gougenot eltávozott és rövid idő múlva fegyveres emberek jelentek meg lakásomon. Örököt állítottak minden ajtóba, feltörték íróasztalokat, szekrényeket, virágcserepekben, ládákban turkáltak, átkutatták a pincét. A parancsnok egyre hajtogatta:

— Iratokat keressetek!

Gougenot délután visszajött hozzám. Nála voltak az irattáskából kivett állampecsétek és átadta az elégetett papírok jegyzékét. Provence és d'Artois grófok, Adelaide és Victorie hercegnő levelei voltak benne többek között.

Minden levelezés külön fehér fedőlapba volt burkolva és a király sajátkezű felírásával ellátva.

A legnagyobb iratcsomót a Mirabeau levelei és tervezetei képezték.

Gougenot átnézte a levelezést és rendkívül érdekesnek

mondta. A király bizonyára mint értékes történelmi dokumentumot óhajtotta megőrizni.

Átvettem a városi tanács üléséről szóló jegyzőkönyvet is, melyre a király olyan nagy súlyt fektetett, továbbá a d'Artois grófnak írott levél másolatát, amelyben a király, a nemzetgyűlés kivánságára hazahívta a hercegeket, a királynő Brüsszelbe szállított ékszereinek jegyzékét és egy 400.000 frankról szóló elismervényt.

Megállapodtunk abban, hogy Gougenot, akinek Párisban kellett maradnia, magánál tartja a jegyzőkönyvet és az elismervényt és ha mód és alkalom kínálkozik reá, a királyhoz, vagy a királynőhöz juttatja.

Ezek után elutaztam Versaillesba.

Naponként szigorúbb rendszabályokkal nehezítették a királyi foglyok életét.

Beteggé tett a gondolat, hogy nem közölhetem a királlyal az iratok elégetését és hogy nem adhatom át neki a fontosnak tartott jegyzőkönyvet.

Izgalmas állapotomban ráadásul még egy szerencsétlen, ostoba asszony is kínozott mindennap a sajátságos rögeszméjével. Megtanultam, hogy fontos titkokat csakis félelmet nem ismerő, erős lelkekre lehet bízni.

A varrónő, aki lakásomba zárva, egy hétig varrta titokban a király mellvértjét, alapjában véve nagyon ragaszkodott az uralkodó családnak és azt hittem, hogy nyugodtan számíthatok reá. A szerencsétlen asszony azonban fejébe vette, hogy bajba kergeti férjét és gyermekét, ha nem jelenti be a nemzetgyűlésnek, hogy ebben és ebben az időben a Tuilerieken titkos munkát készítették vele.

Minden reggel, alighogy felébredtem, már ott volt nálam és előadta lelkitusait.

Igyekeztem megnyugtatni, hogy nem kerülhet bajba, mert hiszen ő csak a tű volt, én adtam a munkát neki. Nem is szerezhet a dologról tudomást senki, amíg ő fel nem fedezi. De ha kipattanna is, első sorban a szerencsétlen uralkodót vonnák kérdőre és azután engem, de semmiesetre sem őt, aki napszámban dolgozott.

Rendszerint megnyugodva távozott tőlem és másnap reggel megint kétségbeesve jött vissza.

Látomások gyötörték. Szűz Mária azt mondta neki,

hogy férjet és gyermekeket senkiért a világon nem szabad feláldozni.

Két hétig tartott már a nyugtalanító vita. Szerencsére az idő kigyógyította a szegény asszonyt rémületéből.

A nemzetgyűlés állandóan olyan színben tüntette fel XVI. Lajost és Mária Antoinettet, mintha egész Párist megakarták volna gyilkolni; most ha kiderült volna a mellvért eset, abból is vádat kovácsoltak volna a király ellen, pedig csak felesége könyörgéseinek engedve, mindössze egyszer viselte.

A rettenetes per kezdetét vette. Megengedték, hogy a király nyilvános védőt válasszon. Malesherbes hősiesen dacolva minden veszedelemmel, vállalta a védelmet abban a tudatban, hogy vagy sikerül megmentenie a királyt, vagy vele bukik.

Végre elérkezettnek láttam a pillanatot, hogy a királyt tudassam a levelek elégetéséről és hozzá juttathassam az említett tanácsülés jegyzőkönyvét.

Magamhoz kértem Gougenot urat és megállapodtunk abban, hogy harmadik személy közbenjárása nélkül, négy szemközt fog beszélni Malesherbes-bel.

Gougenot megvárta a király védőjét lakása előtt és intett neki, hogy beszélni kíván vele. Nehány pillanat múlva egy szolga lejött és bevezette a Malesherbes szobájába.

Gougenot elmondta a rábizottakat és átadta a jegyzőkönyvet, de védője nem tett említést róla soha a per folyamán, úgylátszik nem akarták hasznát venni.

A királygyilkosság lezajlása előtt fejezem be emlékezéseimet. Még csak azt akarom elmondani, amit a király Malesherbes útján üzeni kegyeskedett nekem: „Mondja meg madame Campannak, hogy magam is ugyanazt rendeltem volna el, amit önként tett. Köszönetet mondok érte. Ő is azon kevesek közé tartozik, akik miatt sajnálnom kell, hogy nem jutalmazhatom meg hűséges ragaszkodásukat és szolgálataikat.“

Csak a kivégzést követő napon közölték velem a király üzenetét. Túl sem éltem volna bánatomat talán, ha a király megtisztelő nyilatkozata nem nyújtott volna némi vigaszt.

HAJNAL-KIADÁS BUDAPEST

VI., RÉVAY-UTCA 14.

Ez a könyv második része

**MÁRIA ANTOINETTE
MAGÁNÉLETE**

c. kétkötetes műnek.

Madame Campan, félig udvarhölgy, félig komorna, kissé történetíró és kissé fecsegő, ért hozzá, hogy intimitásokat tárjon fel és a tragikus véget ért királynő botlással teli életéből kihangsúlyozza azokat a vonásokat is, amelyek a Mária Terézia leányát II. József és Lipót méltó nővérévé avatják. A Bourbonok udvara, intrikák és a közelgő forradalom dübörgése festői képszerűséggel elevenedik meg a könyvben.

Kérje könyvtárától e mű
első részét.